

Harald Håvardson Hatløy

Fremmede og allierte

Væringene i det bysantinske militæret i det. 11
århundre

Masteroppgave i Historie
Veileder: Leif Inge Ree Petersen
Mai 2024

Harald Håvardson Hatløy

Fremmede og allierte

Væringene i det bysantinske militæret i det. 11
århundre

Masteroppgave i Historie
Veileder: Leif Inge Ree Petersen
Mai 2024

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

ABSTRACT Recent scholarship has scrutinized the history of what Sigfús Blöndal termed the "Varangian regiment" in the Byzantine army, as detailed in his seminal work, *Væringjasaga*. Since its publication in 1954, the concept of an exclusively Varangian (Scandinavian) imperial guard unit from the late tenth century onwards has been widely accepted. However, while Blöndal critically examined the narratives in both contemporary byzantine sources and thirteenth and fourteenth-century Old Norse sagas, recent research highlights the significance of the historical context of these texts and the motives behind their creation. They are regarded more as reflecting the situation at the time they were written, rather than accurate accounts of Scandinavian mercenaries in the eleventh century Byzantine army. Byzantine sources from before the twelfth century, it is claimed, do not mention a Varangian military unit. This suggests an anachronistic portrayal by later narrators, who likely experienced an increased Scandinavian military presence in Byzantium at the turn of the twelfth century following the first crusade. This study reevaluates eleventh-century Byzantine sources, including previously neglected ones, like pictographic evidence of warriors with Scandinavian weaponry which become prominent in byzantine iconography from the mid eleventh century onwards. It concludes that Scandinavian soldiers were highly prominent in the eleventh-century Byzantine army, particularly in the imperial guard-units, challenging the notion that the varangians did not constitute a guard-unit before the twelfth century.

Forord

Først og fremst ønsker jeg å rette en stor takk til veilederen min, Leif Inge Ree Petersen. Hans oppfølging og engasjement har vært en stor drivkraft for arbeidet. Jeg håper vi får anledning til gode diskusjoner også i fremtiden. En spesiell takk til Instituttet for historiske og klassiske studier ved NTNU og Kaia og Torfinn Tobiassens Fond, som gjennom generøs økonomiske støtte tillot en studiereise til Kreta og Khíos i april 2024. Dette gjorde det mulig å undersøke to av de kunsthistoriske kildene som er presentert under, og som har vært av stor verdi både for oppgaven og for meg personlig. Sist, men ikke minst, en stor takk til min familie og mine nærmeste, som alle har støttet meg på den måten de kan best.

Harald Håvardson Hatløy
Trondheim, april, 2024

Innhold

0. Innledning	1
0.1. Historiografi	2
0.1.1. Væringjasaga og syntesen mellom sagatradisjonen og bysantinske kilder	2
0.1.2. Problemet med etniske betegnelser	5
0.1.3. Dekonstruksjonen av Væringjasaga	7
0.2. Kilder.....	11
0.2.1. Skriftlige kilder.....	11
0.2.2. Arkeologiske kilder	13
0.2.3. Ikonografiske kilder.....	15
0.3. Metodologiske utfordringer 1: identifiseringen av væringer i kildene.....	16
0.3.1. «Eneggede» våpen som identitetsmarkør hos Michael Psellos	16
0.3.2. Stridsøkser som realia i bysantinsk ikonografi.....	17
0.3.3. Spørsmålet om etnisitet	18
0.3.4. Fra Rhōs til Varángoi	20
0.4. Metodologiske utfordringer 2: militære strukturer i det 11. århundre	22
0.4.1. Den bysantinske hæren	23
0.4.2. Rekruttering og organisering av etniske styrker	24
0.5. Struktur og tese.....	26
1. Øksebærere i bysantinsk kunst og militær ikonografi	28
1.1. Viser motivene skandinaviske våpen?	28
1.2. Er øksebærerne fremstilt som keiserlige vaktstyrker?	37
1.3. Konklusjon	40
2. Væringer og øksebærere hos Michael Psellos.....	41
2.1. Forhandling med væringer	41
2.2. Chronographia	45
2.2.1. De fremmede og allierte ved keiserens side	45
2.2.2. Økser og fremmede våpen	46
2.3. Konklusjon	53
3. Væringer i de keiserlige vaktstyrkene	54
3.1. Hetaireia	54
3.2. Væringgarden	56
3.3. Konklusjon	57
4. Araltēs av Varangia.....	59
4.1. En formaning til keiseren	59
4.2. Felttog til Sicilia og rekrutteringen av Harald og hans styrke.....	62
4.2.1. Den norrøne tradisjonen	65
4.3. Haralds bysantinske karriereveg	67
4.4. Konklusjon	69
5. Væringer i de provinsielle styrkene.....	70
5.1. Krysobullene	71

5.2. Militær betydning	74
5.3. Konklusjon	75
6. Konklusjon	76
6.1. Sammenfatning av funn.....	76
6.2. Konklusjon – væringenes militære stilling i det 11. århundre	78
7. Vedlegg	79
7.1. Begrepsforklaringer.....	79
8. Referanser.....	83
8.1. Primærkilder.....	83
8.2. Litteratur.....	86

Det er en ryktespreders gjerning ikke å gå gjennom hele boken to og tre ganger, men å plukke ut noen få deler for tomprat.

Kekaumenos, *Strategikon*, III, s. 60.

0. Innledning

«Blant de som tjenestegjør i Konstantinopel, er det de som snakker dansk mål som har den høyeste rangen i hæren, og som normalt tjener som personlig livvakt til keiseren». ¹ Slik beskrives skandinavenes stilling i den bysantinske hæren av Saxo Grammaticus i *Gesta Danorum*. I henhold til Saxo utgjorde de en *custodia regis*, eller i fremstillingen til 1200-tallets norrøne sagaforfatterne, en *væringjalið* («væringgarde»)² Her hadde skandinavene vunnet ære og rikdom i tjeneste hos den mest prominente herskeren i hele den kristne verden siden årtusenskiftet. Deres beretninger er årsaken til at historien om *væringene*, som i norrøn tradisjon betegner skandinavene som reiste mot øst (*Austrvegr*) og til Bysants (*Miklagarðr*), fortsatt er gjenstand for både populær og vitenskapelig oppmerksomhet.

Samtidig har spørsmålet rundt kildeverdien til sagaene preget den vitenskapelige debatten siden tidlig på 1900-tallet. I en artikkel fra det samlede verket *Byzantium and the Viking World* (2020), fremhever Sverrir Jakobsson de metodiske problemene med tidligere forskning, som har tatt utgangspunkt i sagaene og dermed behandlet den tidlige historien om væringene med en viss forutinntatthet:³

A “history of the Varangian Guard”, based mostly or entirely on Old Norse sources, will necessarily be the story of a legend. The legend of the Varangians which has been preserved in texts from the thirteenth and fourteenth centuries was to some degree a reflection of the past. However, that past was probably not the heyday of the Varangian Guard, but rather the experiences of crusaders in the twelfth century.

Tilsvarende har Roland Scheel i en artikkel fra samme utgave villet avfeie store deler av historien til den enn så berømte væringgarden slik den ble fremstilt i Sigfús Blöndals klassiske *Væringjasaga*: «Blöndal’s reconstruction of the ‘Varangian Guard’ in the Viking Age ... takes information from high medieval sagas as a premise when analysing the Byzantine sources, which never mention a Scandinavian guard unit before the twelfth century.»⁴ De bysantinske kildene har vært gjenstand for omfattende undersøkelse i Scheels avhandling *Skandinavien und Byzanz* (2015). Denne rettet søkelyset mot kulturutveksling mellom Skandinavia og Bysants,

¹ Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum*, 12,7: «Inter ceteros enim, qui Constantinopolitane urbis stipendia merentur, Danice uocis homines primum militiegradum obtinent, eorumque custodia rex salutem suam uallare consuevit.»

² Begrepet «væringgarden» er i utgangspunktet en moderne oppfinnelse. *Væringjalið* brukes i mirakelsamlingen til biskop Þorlákur av Skálholt; *Jarteinabók Þorláks byskups onnur*, kap. 147, s. 236f.

³ Jakobsson, «The Varangian Legend», 360.

⁴ Scheel, «Cultural Transfer», 54, n.8.

og identifiserte tilstedeværelsen av skandinaviske aktører for kulturoverføring gjennom en diakron analyse. På denne måten har den demonstrert hvordan omtalen av *Varángoi* (væring), som for bysantinerne betegnet skandinaviske og senere også angelsaksiske leiesoldater, først blir betydelig i kildene produsert etter Alexios I Komnenos' maktovertagelse i 1081. Selv om det fantes skandinaver blant de bysantinske styrkene også tidligere, var dette som mindre grupper i hærstyrkene i provinsene (*themata*), eller som enkeltindivider blant keiserens personlige vaktstyrke (*hetaireia*). Ingen tidligere kilder inntrykk av at de var organisert i en egen enhet med vokteransvar for keiseren. Følgelig har Scheel villet konkludere med at det ikke finnes bevis for noen skandinavisk «garde», vaktstyrke, eller lignende enhet før tidligst under Alexios Komnenos' regjeringstid (1081-1118).⁵

Med utgangspunkt i den eksisterende debatten, foretar den foreliggende studien en ny undersøkelse av kildene produsert før den komnenske perioden (før 1081),⁶ med søkelys på hvilken militær funksjon og stilling væringene blir tilskrevet. Sammen med bevis fra tidligere ikke vurderte ikonografiske kilder, etterprøver undersøkelsen hvor væringene kan plasseres i forståelsen av bysantinske militære strukturer i perioden. Funnene her tyder på at selv om den militære integreringen av væringene ikke gikk via ett stående regiment, identifiserer kildene en enhet blant keiserens vaktstyrker i Konstantinopel allerede rundt midten av det 11. århundre. Dette utfordrer rådende konsensus om at bysantinske kilder før 1081 ikke gir inntrykk av at væringene dannet en egen vaktstyrke.

0.1. Historiografi

0.1.1. *Væringjasaga* og syntesen mellom sagatradisjonen og bysantinske kilder

Retningen innen forskningen som Sigfús Blöndals *Væringjasaga* representerer, og som har blitt gjenstand for revisjon av senere historikere, tar utgangspunkt i det skandinaviske historikermiljøet på 1800-tallet. På slutten av århundret var historikere som Peter Andreas Munch og Gustav Storm opptatt av å etablere kildeverdien til sagaene, som også ble hevdet å kunne tilby et nytt perspektiv på det bysantinske riket, basert på skandinavenes opplevelser. Særlig oppmerksomhet ble viet til sagaen om Harald Sigurdsson (Hardråde), den yngre halvbroren til helgenkongen

⁵ Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 164, 183-185, 799ff.; «Jenseits», 159f.; «Cultural Transfer», 54. Dette ble gjentatt senest i en artikkel fra 2023; «Deconstructing *Væringjasaga*», 155: «virtually nothing in the Byzantine sources themselves would suggest the existence of a 'Varangian Guard' prior to the rule of Alexios I Komnenos, while the situation is quite different for the Komnenian era, especially for the twelfth century.»

⁶ En tilsvarende analyse er fortatt i Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, s. 111-155 (kapittel II.2), som i likhet med den foreliggende analysen undersøker tekstene skrevet før 1081. Scheel utelater et brev forfattet av Michael Psellos (se under s. 12), samt ikonografiske kilder (under s. 15f).

Olav, og som gjorde tjeneste i Bysants mellom 1034-1043.⁷ Sammenlagt utgjør denne delen av sagaen den mest omfattende beretningen fra Bysants i hele det skandinaviske kildekorpuset.⁸ I motsetning til eldre kompendier av kongesagaene, som *Ágrip*, eller Theodoricus monachus' *Historia de Antiquitate Regum Norwagiensium*, er ungdomsårene til Harald Sigurdsson grundig utbrodert i de tre yngre *Morkinskinna*, *Fagrskinna* og *Heimskringla*. *Morkinskinna* utgjør den eldste av kongesagaene, formodentlig fra rundt år 1200, og beretningene om Harald i *Fagrskinna* (ca. 1220) og Snorres *Heimskringla* (ca. 1230) representerer senere bearbeidelser av denne.⁹ Selv om Snorre i sin *prologus* til *Heimskringla* ville forsikre sagaens «vitenskapelighet» ved å referere til skaldekvadernes pålitelighet,¹⁰ er imidlertid bare mindre deler av hva sagaene forteller om Haralds tid i Bysants basert på de totalt 25 skaldediktene som er gjengitt i de ulike versjonene av kongesagaene.¹¹ I stedet er mesteparten av beretningen anekdotisk eller basert på litterære lån fra både antikke og samtidige litterære forbilder.¹²

I undersøkelsen av Haralds bysantinske karriere var derfor den metodologiske forutsetningen for Munch at sammenligningen måtte skje direkte mellom skaldediktene og de samtidige bysantinske kildene. Dette var også agendaen i hans avhandling fra 1849, der kongesagaene ble underkastet en uttømmende kritikk.¹³ Imidlertid var det først Storm som i 1884 kunne kontrollere de norrøne kildene mot en bysantinsk fremstilling av de samme begivenhetene, etter at Vasily Vasilievsky i 1881 oppdaget at avhandlingen *En formanende tale til keiseren (Lógos nouthetētikòs pròs basiléa)* av statsmannen Kekaumenos, inneholdt opplysninger om Haralds bysantinske karriere.¹⁴ Ettersom det i Kekaumenos' beretning ikke påtreffes noen «væringgarde», var imidlertid Storms konklusjon at det på Haralds tid ikke eksisterte et fast regiment med væringer, men at «de ankommende Væringer sluttet seg sammen i større eller mindre Afdelinger, som knyttedes løst til de opererende Hære».¹⁵

Det siste eksempelet på denne syntetiserende tilnærmingen til kildene, er den klassiske *Væringjasaga* av Sigfús Blöndal (1874-1950). Dette omfattende verket ble først utgitt i 1954, etter forfatterens død, men er trolig best kjent gjennom den senere reviderte og oversatte utgaven *The Varangians of Byzantium* (1978) av Benedikt Benedikz, som fortsatt regnes som

⁷ Storm, «Harald Haardraade».

⁸ *Morkinskinna*, bd. 1, kap. IX-XIV, s. 77-120.

⁹ Krag, «Harald Hardrådes ungdomsår», 12-14.

¹⁰ Snorre Sturlason, *Heimskringla*, kap. 1, s. 5.

¹¹ Dette tyder på at det ikke fantes noen muntlig tradisjon som kunne kontekstualiserte kvadene, og som sagaforfatterne kunne benytte seg av; den såkalte *begleitprosa*: Se Krag «Harald Hardrådes ungdomsår», 17; Bey-schlag, «Möglichkeit der mündlichen Überlieferung in der Königssaga».

¹² Munch, «Kritiske undersøgelser», 522; Krag, «Harald Hardrådes ungdomsår», 21.

¹³ Munch, «Kritiske undersøgelser», 505-554.

¹⁴ Kekaumenos, *Strategikon*, VII, s. 97; Storm, «Harald Haardraade», 3-24.

¹⁵ Storm, «Harald Haardraade», 14.

standardverket innen moderne historiografi.¹⁶ *Væringjasagas* sentrale tese er at et eget regiment med skandinaviske soldater ble opprettet av keiser Basileios II (976-1025), i etterfølgelsen av en troppeforsyning på 6000 skandinaviske krigere sendt av Vladimir I av Kyiv i 988. Tidligere hadde individuelle skandinaver trolig vært ansatt i keiserens personlige vaktstyrke (*hetaireia*), som i stor grad var bemannet av utlendinger. Basileios' eksklusive «skandinaviske» garde blir imidlertid fremstilt som en separat enhet med egne inndelinger og kommandostrukturer.¹⁷ Tatt i betraktning politiske og militærorganisatoriske utviklinger i perioden, fremstilles regimentet som en bemerkelsesverdig stabil institusjon de neste 200 årene; et inntrykk som tidvis støttes gjennom kombinasjonen av kilder fra svært ulike perioder. Ut ifra beskrivelser fra seremoniboken til Pseudo-Kodinos fra det 14. århundre,¹⁸ utledes det for eksempel at væringene generelt var under kommando av en bysantinsk tjenestemann med tittelen *akolouthos*.¹⁹ Omvendt blir dennes militære oppnåelser tilskrevet væringene så langt tilbake som til det 11. århundre, dette til tross for at tidligere referanser til *akolouthos* ikke støtter en slik forbindelse.²⁰

Et grunntrekk *Væringjasaga* er historisk narrativ som metode, der kildene blir studert for å finne den mest sannsynlige fortellingen som kan skapes om hendelsene kildene viser til.²¹ For å konstruere en sammenhengende historisk fortelling, er den beriket ved å inkludere fortellinger fra sagatradisjonen,²² samtidig som den referer til hendelser fra bysantinsk militærhistorie der væringer ikke engang er nevnt direkte i kildene, men hvor de potensielt kan ha vært involvert.²³

¹⁶ Selv om her blir henvist til *Væringjasaga*, vil referansene vise til den reviderte engelske utgaven av B. Benediktz; *The Varangians of Byzantium*.

¹⁷ For fremstillingen av regimentets struktur, se Blöndal, *The Varangians*, 32-54, 177-193.

¹⁸ Omtalen av væringer i verket er diskutert i Scheel, *Skandinaviens und Byzanz*, 162, 281ff.

¹⁹ Blöndal, *The Varangians*, 106, 184f.

²⁰ Se Kühn, *Die byzantinische Armee*, 269; Scheel, *Skandinaviens und Byzanz*, 162f. Assosiasjon finnes utelukkende i Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 21, 24-27, s. 471-474, som beskriver hvordan *akolouthos* Michael, kommanderte frankere og væringer mot petsjenegene i 1049-50, og mot seldsjukkene sammen med *ethnarchēs* Bryennios mellom 1050 og 1054. Ser man nærmere på passasjen, blir det imidlertid klart at det ikke var Michael, men *ethnarchēs* Bryennios som hadde direkte kommando over styrken, mens Michael hadde ansvaret for den overordnende koordineringen av operasjonen.

²¹ Historisk narrativ som metode er definert i White, «The Question of Narrative», 2.

²² Dette gjelder særlig kapitlet om Harald Sigurdssons tid i Bysants; Blöndal, *The Varangians*, 54-102.

²³ Scheel, *Skandinaviens und Byzanz*, 188, oppsummerer referansene til væringer i de to kapitlene som omhandler perioden 1043-1081 (Blöndal, *The Varangians*, 54-121), men som ikke kan underbygges av bysantinske kilder, selv om tekst og referanser ofte antyder dette: 1. Under krigen mot Rus' i 1043 skal russiske væringer ha blitt sendt bort fra Konstantinopel (s.104). 2. Konstantinos IX ble reddet fra et angrep av væringer i 1044; identiteten til livgarden er ikke spesifisert i kildene (s.104f.). 3. I 1045 sendte Konstantinos IX 3000 væringer for å assistere *doux* Liparit IV mot kong Bagrat IV av Georgia; de er ikke nevnt hos Skylitzes (s.105). 4. Under opprøret til Tornikios i 1045 (s.105). 5. I krigen mot Petsjenegene i 1048 (s.105f.). 6. *Akolouthos* Michael var kommandør for væringene i 1049-50 (s.106f.). 7. De fremmede troppene som Isaakios Komnenos overtalte til opprør i 1057 blir omtalt som væringer selv om Psellos nevner andre etnonym (s.107f.). 8. Isak verdsatte spesielt væringene (s.109). 9. Væringene var spesielt lojale mot Doukai (s.109f./112-114). 10. Væringene deltok i krigen mot normannerne i 1066 (s.110f.). 11. Ved Manzikert ble de «provinsielle» væringene utryddet (s.113f.). 12. I vaktstyrken til Ioannes Bryennios d. eldre var det væringer under hans opprør i 1077/78 (s.115-117). 13. Det var væringer i følget til usurpatoren Nikephoros Basilakes som utleverte ham til Michael VII (s.119f.).

Overgangen mellom plausibelt og spekulativt grunnlag er imidlertid ofte ikke tydelig.²⁴ Dens fremstilling har likevel blitt godt mottatt, i en slik grad at den behandles som en selvfølge i store deler av den moderne forskningslitteraturen: Uten øvrige referanser hevder John Haldon i *Warfare, State and Society* (1999) at: «The Varangian contingent employed by Basil II in the 990s, and which became a permanent mercenary force thereafter, numbered from less than 4,000 to 6,000».²⁵ Svært få har utfordret denne oppfatningen. Allerede i *Die byzantinische Armee* (1991) påpekte imidlertid Hans-Joachim Kühn de mange referansene i bysantinske kilder til *tagmata* (enheter) bestående av *Varángoi* og *Phrángoi* (frankere), uten at det finnes nærmere informasjon om deres nøyaktige struktur eller opprinnelse. Kühn gav ikke et definitivt svar på spørsmålet om når væringene eventuelt begynte å opptre som en separat enhet. Han anså likevel tiden under Alexios Komnenos som sannsynlig, og henviste til blyseglet til *sebastos* Michael, som skal ha vært «øverste tolk for væringene» (*mégas diērmēneutēs tōn Varángōn*), og datert tidligst til det 11. århundre av Gustav Schlumberger.²⁶

0.1.2. Problemet med etniske betegnelser

I nyere tid har forskningen på forbindelsene mellom Skandinavia og Bysants vært orientert rundt fremveksten av nye kulturelle identiteter og hvordan disse definerer seg selv i kontrast til andre.²⁷ Slike prosesser kan spores metodologisk gjennom at kildene analyseres kronologisk i den rekkefølgen de har oppstått, og det legges derfor stor vekt på kildenes kontekst og nærhet til begivenhetene de beskriver. Dette fremhever også utfordringen med å konstatere etnisiteten til menneskene som omtales i de bysantinske kildene. Skandinaviske migranter hadde vært i kontakt med bysantinerne via de øst-europeiske elvesystemene siden tidlig i det 9. århundre, hvor de la grunnlaget for fyrstedømmet Rus' gjennom en forening med den opprinnelige slaviske og finsk-ugriske befolkningen. Disse omtales generelt som *Rhōs* i de bysantinske kildene, som trolig stammer fra det vanlige begrepet for skandinaver i østersjøområdet (finsk: *ruotsi*), som ble overført til immigrantene i Øst-Europa, og siden tatt opp av bysantinerne.²⁸ Som en konsekvens av fyrstedømmet Rus' kulturelle og politiske konsolidering, var imidlertid individer

²⁴ Om de metodiske problemene med *Væringjasaga* og hvordan disse ble forsterket i Benedikz' utgave, se Scheel, «Deconstructing *Væringjasaga*», særlig s. 151-155.

²⁵ Haldon, *Warfare*, 104.

²⁶ Kühn, *Die byzantinische Armee*, 258f.; Schlumberger, *Sigillographie de l'Empire byzantin*, 349f. Se også under, s. 13f.

²⁷ Representantene for denne retningen begrenset, men her kan nevnes de samlede utgavene *Byzantium and the Viking World* (2016) og *The Making of the Eastern Vikings* (2023), samt monografiene *Skandinavien und Byzanz* (2015) av Roland Scheel og *The Varangians* (2020) av Sverrir Jakobsson.

²⁸ Andersson, «Roden – Ruotsi».

som kom direkte fra Skandinavia igjen blitt utlendinger ved inngangen til det 11. århundret.²⁹ Dette introduserte behovet for en egen betegnelse for skandinavene i det russiske og bysantinske kulturområdet. Fra da av omtales skandinavene under betegnelsen *varjag* i slaviske kilder, avledet av nordgermansk *várgengi*, som også gav opphavet til det norrøne *væringr* og det bysantinske etnonymet *Varángoi*. Betegnelsen ser ut til å ha blitt etablert omtrent samtidig både på slavisk, norrønt, gresk, og arabisk.³⁰ Betydningen er trolig flerdimensjonal, og omfattet både skandinaviske handelsmenn, nybyggere og krigergrupper.³¹

Det avgjørende er at det etniske opphavet til *Rhōs* i de eldste bysantinske kildene er vanskelig å konstatere. Samtidig inneholder kildene fra det 11. århundre svært få henvisninger til *Varángoi* generelt. *Chronographia* (ca. 1078) av den bysantinske statsmannen og forfatteren Michael Psellos, en av de få overleverte krønikene fra det 11. århundre, unngår bevisst folkespråklige etnonymmer som *Varángoi*. Psellos, som en rekke andre bysantinske forfattere i perioden, tilpasset det litterære stilpreget i krøniken i samsvar med idealet om *mimesis* («imitasjon») av litterære konvensjoner etablert av antikke og bibelske forbilder. Dette resulterte i at folkespråklige etnonymmer ble utelatt til fordel for å identifisere fremmede folkegrupper med «rasene» som kunne spores tilbake til antikkens historikere.³² Følgende later Psellos til å la skandinavene gå under den klassiske betegnelsen *Tauroskýthai* – «tauroskytere» – som siden antikken var brukt om å betegne befolkningen fra den sørlige delen av Krim, og siden overført til *Rhōs* av senere forfattere.³³ I *Chronographia* brukes imidlertid betegnelsen først med referanse til en gruppe hjelpetropper sendt av fyrst Vladimir av Kyiv for å bistå Basileios II i 988.³⁴ Inntrykket støttes av den russiske krøniken *Povest' Vremennykh Let* (*Fortellingen om de forgagne år*), nedtegnet tidlig i det 12. århundre, som rapporterer om hvordan Vladimir i 980-årene videre-sendte en gruppe væringer som tidligere hadde vært i hans tjeneste til Konstantinopel.³⁵ Om en tar i betraktning at tidligere krøniker, som Leon Diakonos' *Historia* (ca. 990), som *Chronographia* var en fortsettelse av og som fungerte som modell for Psellos, bruker *Tauroskýthai* som

²⁹ Se Abrams, «Diaspora and Identity», 28f., 33-38: den raske assimileringen mellom de skandinaviske tilflytterne og det opprinnelige sosiokulturelle miljøet er et felles aspekt ved de såkalte «vikingdiasporaene» både i Normandie, Danelagen i England og Øst-Europa.

³⁰ Jakobsson, *The Varangians*, 73f; *Skandinavien und Byzanz*, 106f.

³¹ Franklin & Shepard, *Emergence*, 203.

³² Hunger, «On the Imitation», 23-31.

³³ Se Pritsak, «Scythians» og henvisninger.

³⁴ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 1, bok I, 13, s. 9.

³⁵ *Povest' Vremennykh Let*, s. 79, (Cross & Sherbowitz-Wetzor 93, og s. 242. n. 79). Siden kronologien i denne delen av krøniken er usikker, er det nøyaktige årstallet er for hendelsen vanskelig å fastslå.

synonym til *Rhōs*, kan dette tyde på at Psellos har forsøkt å skape et skille mellom de to gruppene der tidligere forfattere ikke gjorde det.³⁶

Samtidig spesifiserer Psellos i en senere beskrivelse at bevæpningen med lange eneggede stridsøkser var et særegent trekk med tauroskyterne.³⁷ Psellos henviser dermed til det som også blir det viktigste kjennetegnet til væringene i senere bysantinske kilder, hvor de kontinuerlig blir assosiert med deres bevæpning. Dette skyldtes at den lange eneggede stridsøksen, som var blant de mest brukte våpnene i Skandinavia i perioden, ikke var vanlig blant bysantinske styrker.³⁸ I samsvar med idealet om *mimesis* var det samtidig vanlig å påføre fremmede folkegrupper antikke *topoi*; litterære og retoriske konvensjoner brukt til å karakterisere folk eller steder. På denne måten ble fremmede folkegrupper definert på bakgrunn av utseende, livstil og skikker, som også inkluderte krigføring og våpenbruk.³⁹ Av stilistiske hensyn foretrekker forfattere fra og med midten av det 12. århundre nesten utelukkende betegnelsen *pelekyphóroi* («øksebærere»), som synonym til *Varángoi*.⁴⁰ Dette illustreres tydeligst i *Alexiaden* av Anna Komnena (ca. 1148), som spesifiserer at *Varángoi* henviste til «de øksebærende barbarene» (*toús pelekyphorous bárbarous*).⁴¹

0.1.3. Dekonstruksjonen av *Væringjasaga*

Uklarhetene som preger *Chronographia* er mindre fremtredende i senere tekster, som generelt henviser direkte til *Varángoi* eller *pelekyphóri*. På den ene siden gjør den terminologiske klarheten en analyse mer tilgjengelig. Imidlertid har Roland Scheel kunnet påvise at man gjennom å basere seg på senere tekster også risikerer å reprodusere anakronismer introdusert av senere forfattere: Disse viser en generelt større tilbøyelighet til å identifisere keiserens vaktstyrker som *Varángoi* sammenlignet med tidligere forfattere. Samtidig omtaler de *Varángoi* i tilfeller der tidligere forfattere *ikke* gjør det. Som et eksempel trekker Scheel frem de ulike gjengivelsene av et opprør blant de utenlandske vaktene ved palasset i 1079.⁴² I *Skylitzes continuatus*, en anonym krønike nedtegnet tidlig i det 12. århundre, blir vaktstyrkene identifisert utvetydig som

³⁶ Om Leon Diakonos' bruk av betegnelsen, se Talbot & Sullivan i introduksjonen til *The History of Leo the Deacon*, 16.

³⁷ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VII, 24, s. 96f.

³⁸ For bruken av stridsøkser i den bysantinske hæren, se Kolias, *Byzantinische Waffen*, 163-169. For Skandinavia, se Liestøl, «Øks», 653f; Pedersen, «Scandinavian Weaponry in the Tenth Century», 29-31.

³⁹ Müller, *Geschichte der antiken Ethnographie*, 426-438, 467-479, 499-520. Se også Kazhdan, «Ethnology» og henvisninger.

⁴⁰ Se også Blöndal, *The Varangians*, 170; Scheel, «Cultural Transfer», 56.

⁴¹ Anna Komnena, *Alexias*, vol.1, bok II, 9,4 s. 92: [τοὺς] Βαράγγους (τούτους δὴ λέγω τοὺς πελεκοφόρους βαρβάρους).

⁴² Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 176f.

Varángoi.⁴³ Forfatteren Michael Attaleiates, som skrev om hendelsen i sin krønike *Historia* allerede rundt 1080, og som dermed burde kunne gi den mest presise gjengivelsen, omtaler derimot vaktene som anonyme utlendinger (*ethnikoi*).⁴⁴

Scheel postulerer at den økte oppmerksomheten til *Varángoi* i *Skylitzes continuatus*, som ble nedtegnet under Alexios Komnenos' regjeringstid, reflekterer at sammensetningen av dei keiserlige vaktstyrkene da hadde gjennomgått store forandringer til fordel for skandinaver og angelsaksere. Dette kom trolig som en følge av økt tilstrømming av skandinaviske leiesoldater til Bysants med korstogene, som i ekspedisjonene til den danske kong Erik Ejegod eller Sigurd Jorsalfare i henholdsvis 1103 og 1110.⁴⁵ I tillegg så perioden økt tilstrømmingen av angelsaksere i eksil, som i årene etter den normanniske erobringen av England i 1066 hadde emigrert i store mengder ikke bare til nabolandene i øst, men også til Bysants.⁴⁶ Parallelt med dette innledet Alexios' maktovertagelse en rekke strukturelle endringer i hæren: Sammensetningen ble radikalt endret, samtidig som rekrutteringen av leiesoldater generelt ble mer fremtredende.⁴⁷

Forskjellen som kan observeres mellom tekster fra den komnenske perioden og eldre tekster er derfor trolig ingen tilfeldighet, men reflekter at det historiske bildet ble påvirket av forfatterens daværende kunnskap om barbarene i miljøet rundt keiseren. Med kildeforfatterne i det 12. århundre infiltrerer væringene historien om det 11. århundre ved at en relativt ny utvikling projiseres tilbake på fortiden, slik at aktørene i historiske beretninger endres når de blir gjenfortalt.⁴⁸

Denne oppfatningen underbygges også kvantitativt ved å kategorisere antall funnsteder i bysantinske kilder der det utvetydig er snakk om skandinaver etter hendelser før og etter 1081. Scheel estimerer et forhold på 28 omtaler før 1081, mot 45 omtaler i perioden mellom 1081 og 1204, og et forhold på 24 før og 34 etter der gjentatte omtaler er eliminert. Bildet blir enda klarere når funnstedene kategoriseres etter tidspunktet for tekstens tilblivelse; bare 11 funnsteder stammer fra fem tekster fra før 1081, mens 62 steder finnes i hele 17 ulike tekster skrevet mellom slutten av det 11. århundre og begynnelsen på det 13. århundre.⁴⁹ Dette står i kontrast til Blöndals fremstilling, der tiden før 1081 dominerer. Som en konsekvens av en syntetiserende

⁴³ *Scylitzes continuatus*, kap. VII, s. 181.

⁴⁴ Michael Attaleiates, *Historia*, kap. 35, s. 294-296.

⁴⁵ Det er mulig at skandinaver nådde Konstantinopel via vestlige ruter allerede gjennom det første korstoget, som i flåten til Guynemer av Boulogne: se Blöndal, *The Varangians*, 130f.; Riant, *Skandinavernes Korstog*, 183-199; Scheel, *Skandinaviens og Byzanz*, 423f, 608f.

⁴⁶ Shepard, «English», 53-58.

⁴⁷ Birkenmeier, *Komnenian Army*, 24-26. Magdalino, *Empire of Manuel Komnenos*, 231-233.

⁴⁸ Scheel, *Skandinaviens og Byzanz*, 183-185.

⁴⁹ Scheel, *Skandinaviens og Byzanz*, 188f. Statistikken utelukker krysobullene, samt vage referanser, som for eksempel «bærere av *rhomphaiai*» (Michael Psellos, *Chronographia*, bd.2, bok VII, «Romanos Diogenes», 28, s. 165). Scheel inkluderer heller ikke Psellos' brev til Mauropous i sin analyse.

fortelling som overveiende henter kunnskap fra den senere skandinaviske tradisjonen, utgjør det to kapitlene som sammenlagt omhandler tiårene mellom 1034 og 1081, til sammen 68 sider i den engelske utgaven av *Væringjasaga*, kontra 44 sider for hele perioden mellom 1081 og 1204.⁵⁰

Forskjellen mellom fremstillingene til Scheel og Blöndal forsterkes også av en gjennomgående ulik tolkning av det bysantinske kildematerialet. Blöndal skjuler uklarheten i begrepsapparatet til de bysantinske forfatterne, og behandler *Rhōs* som synonymt til *Varángoi* der det er passende. På denne måten utleder han at et eget regiment med væringer ble opprettet under Basileios II.⁵¹ Blöndal ser sammenhengen mellom Psellos' rapport om tauroskyterne som ble tilsendt Basileios i 988, og væringene som ifølge *Povest' Vremennykh Let* skal ha blitt videre sendt til Bysants av Vladimir I i 980-årene. Hypotesen utbroderes videre av beskrivelsene til den armenske historikeren Stefanos Asoghik, som i sin krønike fra 1005 rapporterer at den samme styrken skal ha bestått av 6000 fotfolk.⁵² Antallet støttes ikke av andre beretninger, og har for øvrig påfallende bibelske paralleller som passer inn i den narrative konteksten.⁵³ Til tross for at Asoghiks rapport også betegner styrken som *Rhōs*, utleder Blöndal at disse 6000 var «svenske væringer» som tidligere hadde vært i Vladimirs tjeneste. Ut ifra dette framlegger han i *Væringjasaga* at det fra da av eksisterte et «regiment» med 6000 væringer i den bysantinske hæren:

Gradually this Varangian regiment became the heart of the guards ... These select Varangians became known as the “Varangians of the city” (οἱ ἐν τῇ πόλει Βαράγγοι) in distinction from the other Varangian units, who were known as “Varangians outside the city” (οἱ ἔξω τῆς πόλεως Βαράγγοι); these were used in general military service (often as garrisons or on marine duty) as need called within the Empire, while the guardsmen never left the capital unless the emperor himself was present.⁵⁴

Til tross for manglende referanser gir de uthevede betegnelsene inntrykk av at distinksjonen mellom «væringer av byen» og «væringer utenfor byen» stammer fra en samtidig tekst, for eksempel en bysantinsk militærmanual. Slike henvisninger finnes imidlertid ikke, og lignende formuleringer utelukkende i den allerede nevnte krøniken *Scylitzes continuatus*. Denne omtaler

⁵⁰ Blöndal, *The Varangians*, 54-121 (kap. 4-5), 122-166 (kap.6).

⁵¹ Blöndal, *The Varangians*, 44f.

⁵² *The Universal History of Step'anos Tarōnec'i*, kap. 43, s. 308f.

⁵³ Som bemerket i Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 91: 1. Samuelsbok, 13:5: «Filisterne samlet seg til kamp mot Israel med tre tusen vogner og seks tusen ryttere og med fotfolk så mange som sanden på havets strand.» Ifølge Stefanos skal en rus' ha blitt myrdet av en iberer i leir. Her, som i bibelteksten, nevnes mobiliseringen i forbindelse med drapet på en av deres egne. Størrelser på kampstyrker har en tendens til å være basert på symbolske konnotasjoner, som er påvist i Wallace, *Warriors and Warfare*, 20-47.

⁵⁴ Blöndal, *The Varangians*, 45.

militær opprøret til Nikephoros Bryennios d.e. i 1077, og rapporterer at da Bryennios gjorde opprør og væringene «utenfor» (τῶν ἐκτὸς Βαράγγων/*tōn ektos Varángōn*) sluttet seg til ham, skal væringene ved palasset (τῷ παλατίῳ Βάραγγοι/*tō palatiō Várangoi*) ha sendt en av sine egne i et forsøk på å omvende dem.⁵⁵ Selv om krøniken staver ut *tōn ektos Varángōn* og *tō palatiō Várangoi* samsvarer de på ingen måte med Blöndals «avdelinger». Dikotomien oppstår utelukkende fra den narrative konteksten; nemlig at væringene i hovedstaden forsøkte å overtale sine landsmenn i usurpatorens hær.⁵⁶

Dermed blir selve utgangspunktet for fremstillingen anakronistisk, der ideen om et etablert «regiment» setter føringene for hvordan kildene tolkes og historien om væringene skrives. Dette blir tydelig i lesningen av Psellos, som i dennes redegjøring av palasskuppet til Michael Doukas i 1071.⁵⁷ Her rapporterer Psellos at Doukas hadde vunnet palassvaktene over på sin side, som han beskriver som bevæpnet med et våpen som han omtaler som *rhomphaia*. Når *Chronographia* siteres i den engelske utgaven av *Væringjasaga*, oversettes det imidlertid direkte til «These men (the Varangians) carried shields and a kind of one-edged axe on the shoulder»,⁵⁸ mens en tilhørende fotnote redegjør at Psellos her beskriver palassvaktene som *Tauros kýthai* – dette til tross for at hverken denne betegnelsen eller en tydelig beskrivelse av «øksebærere» (*pelekyfóroi*) påtreffes i den opprinnelige teksten. På denne måten skapes inntrykket av at palassvaktene på Psellos' tid var utvetydig kjennetegnet som «øksebærende væringer».

Ettersom *rhomphaiai* ikke var et vanlig våpen i bysantinsk tid, men en generisk våpenbetegnelse kopiert fra klassiske og bibelske tekster, konkluderer Scheel på sin side med at Psellos kan ha brukt begrepet for å beskrive den varierende bevæpningen til ulike barbarer blant palassvaktene.⁵⁹ Våpenbeskrivelsen som definerer palassvaktene anses som for vagt til at det kan fastslås med sikkerhet å vise til øksebærere. I stedet sidestiller Scheel beskrivelsen av palassvaktene hos Psellos med beskrivelsen hos Michael Attaleiates; i begge tilfeller dreier det seg om ikke nærmere identifiserbare barbarer med ansvaret for beskyttelsen av palasset og keiseren. Følgelig ekskluderes også omtalene av «bærere av *rhomphaiai*» fra Scheels opptelling av funnsteder av væringer i de bysantinske kildene, samtidig som ideen om en skandinavisk eller «øksebærende» vaktstyrke før 1081 forkastes.⁶⁰

⁵⁵ *Scylitzes continuatus*, kap. VII, s. 181. «Τοῦ γὰρ Βρυεννίου ἀποστατήσαντος καὶ τῶν ἐκτὸς Βαράγγων ὁμοφρονησάντων αὐτῷ οἱ ἐν τῷ παλατίῳ Βάραγγοι ἓνα τινὰ ἐαυτῶν ἐπιλεξάμενοι πρὸς τοὺς ὁμοέθνοὺς ἀποστέλλουσιν, ἀξιούντες ἀφεῖναι μὲν τὸν ἀποστάτην, φρονῆσαι δὲ τὰ τοῦ βασιλέως.»

⁵⁶ Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 97f.

⁵⁷ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VII, «Romanos Diogenes», 28, s. 165.

⁵⁸ Blöndal, *The Varangians*, 114.

⁵⁹ Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 120f. anerkjenner muligheten for at det fantes skandinaver blant palassvaktene, men at det i beskrivelsen hos Psellos dreier seg om en etnisk sammensatt gruppe.

⁶⁰ Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 189.

0.2. Kilder

På bakgrunn av potensielt anakronistiske fremstillinger er det dermed problematisk å benytte senere kilder for å rekonstruere væringenes stilling i det bysantinske militæret i det 11. århundre. Forutsetter man imidlertid at kildene i første omgang formidler situasjonen rundt tiden de er produsert, kan en diakron analyse ikke bare forhindre reproduksjonen av senere anakronismer, men også potensielt avdekke utviklinger over tid. Ettersom det ikke finnes overleverte bysantinske militærmanualer fra det 11. århundre, som ellers ville gjort det mulig å følge organisatoriske utviklinger i detalj, må undersøkelsen i hovedsak bygge på narrative kilder. Samtidig vil det trekkes paralleller til fremstillingen av øksebærere i bysantinsk ikonografi; en kildegruppe som generelt har blitt neglisjert i forskningen.⁶¹

0.2.1. Skriftlige kilder

Den allerede omtalte *Chronographia* av Mikael Psellos utgjør en av de viktigste tekstene fra perioden før Komnenoi. Denne ble nedtegnet i to etapper mellom 1059-63 og 1075-78, og dekker årene fra regjeringstiden til Basileios II og frem til Michael VII Doukas.⁶² I tillegg til krøniken har Psellos også etterlatt to brev som nevner væringer. I det første, adressert til Psellos' tidligere elev Nikephoros Keroularios,⁶³ henvises det spesifikt til *Varángoi*, mens det andre, skrevet til Psellos' tidligere læremester Ioannes Mauropous,⁶⁴ bruker *Tauros kýthai* på samme måte som krøniken.

Omtrent samtidig med brevene nevnes *Varángoi* i en krysobull (*chrysobullon*) utstedt av Konstantinos IX for klosteret Lavra på Athos i 1060.⁶⁵ Krysobuller kan i utgangspunktet betegne ulike forseglede keiserlige brev, men består i hovedsak av privilegiebrev, som i dette tilfellet fritar mottakeren fra innkvarteringen av lokale tropper. I bullen fra 1060 blir disse spesifisert gjennom en utførlig liste over ulike etnisiteter, som i tillegg til væringer også inkluderer rus', frankere og sarasenere. Dette er også den første bysantinske teksten som eksplisitt omtaler *Varángoi* og *Rhōs* som to distinkte grupper i den bysantinske hæren, noe som indikerer en

⁶¹ Den eneste undersøkelsen er gjort i en artikkel av R. D'Amato, «The Betrayal: Military iconography and Archaeology in the Byzantine Paintings of the 11th-15th c. ad». D'Amato tar Blöndals fremstilling som en selvfølge, noe som påvirker hans tolkning. Økser som et element i arrestasjonsscenen er også bemerket i den ikonografiske studien til M. Parani, *Reconstructing the Reality of Images*, 136ff.

⁶² Om *Chronographia* generelt, se Kaldellis, *The Argument*, 8–12; Hunger, *Literatur der Byzantiner*, 377f.

⁶³ «Epistole inedite di Michele Psello III», 18, s.126; se også Jeffreys & Lauxtermann, *Letters*, m18, s. 376. Brevet er først analysert i Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 111ff.

⁶⁴ Kurtz & Drexl, *Michaelis Pselli Scripta minora II: Epistulae*, 2: 77-78, Ep. 46; se også Jeffreys & Lauxtermann, *Letters of Psellos*, KD 46, s. 241, 138f. Det aktuelle brevet er ikke tidligere undersøkt i forbindelse med væringenes historie.

⁶⁵ *Actes de Lavra. Première partie*, 197f.

endring i oppfatningen av migrantene som nådde Konstantinopel fra nord. Åtte tilsvarende dokumenter er bevart fra det 11. århundre, hvorav fem er utstedt før Alexios' maktovertagelse, og de resterende tre i det første tiåret av hans regjeringstid.⁶⁶ Den etnografiske presisjonen her fungerer som en motvekt til tvetydighetene hos Psellos.⁶⁷

Den allerede nevnte *En formanende tale til keiseren* ble nedskrevet av Kekaumenos i siste halvdel av 1070-årene, omtrent samtidig som ferdigstillingen av *Chronographia*.⁶⁸ Verket er trolig best kjent under den konvensjonelle tittelen *Strategikon*, som egentlig utgjør én av flere formanende tekster av samme forfatter. Sammenlagt utgjør de den eneste vesentlige bysantinske avhandlingen om statsstyre og militære anliggender som er produsert i det 11. århundre, som står i kontrast til de mange militærmanualene (*taktika*) fra siste halvdel av det 10. århundre. Denne perioden så produksjonen av en rekke militærmanualer, som verkene med de konvensjonelle titlene *De re militarii*; en anonym manual nedtegnet på slutten av 990-årene,⁶⁹ og *Praecepta Militaria*; nedtegnet på vegne av Nikephoros II Phokas i 960-årene.⁷⁰ Begge tekster inneholder detaljerte beskrivelser av organisering og håndteringen av ulike taktiske problemstillinger, også med referanse til hvordan krigere fra Rus' ble anvendt på slagmarken. I tillegg tilbyr hoffmanualen til Konstantinos VII (913-959), *Ekthesis tēs basileiou taxeos* («Redegjøring for protokollen ved palasset»), best kjent under den latinske tittelen *De ceremoniis*, beskrivelser av seremonier ved palasset. Samtidig er en militærmanual vedrørende keiserlige kampanjer vedlagt som addendum til seremoniboken.

Imidlertid avtok produksjonen av militærmanualer rundt årtusenskiftet, og sammen med *Strategikon* og en kort militærvitenskapelig tekst forfattet av Psellos, finnes bare to andre bevarte tekster med militært innhold forfattet i perioden etter Basileios II og frem til det 15. århundre.⁷¹ I motsetning til manualene fra det 10. århundre inneholder ikke *Strategikon* konkret informasjon om taktikk eller organisering, men generelle råd til keiseren og ulike embetsmenn

⁶⁶ I henholdsvis 1073 (*Byzantina engrapha tēs monēs Patmou*, 1. 3-14), 1075 (Gautier, «La Diataxis de Michel Attaliatē», 101-109), 1079 (*Actes de Lavra. Première partie*, 215-219), 1080 (*Actes de Vatopédi* 1, 109-114), 1082 (*Actes de Lavra. Première partie*, 241-244), 1086 (*Actes de Lavra. Première partie*, 255-259), 1088 (*Byzantina engrapha tēs monēs Patmou*, 1, 55-68).

⁶⁷ Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, 328; Shepard, «The English», 61f.

⁶⁸ Roueché, «Introduction to Kekaumenos», kap. 1., III.

⁶⁹ Se Dennis, *Three Byzantine Military Treatises*, 241-244, 246-326. Denne er ofte kjent under tittelen *Taktikon Vári*, med referanse til dens første redaktør, R. Vári. G.T. Dennis bruker tittelen «Campaign Organization and Tactics» i sin utgave. Dateringen er ikke ubestridt, men forskningen følger vanligvis J. Kulakovskijs datering til 990-tallet og mottakeren som Basileios II.

⁷⁰ For datering, se McGeer, *Sowing*, s. 3-9.

⁷¹ Se Rance, «Late Byzantine Elites and Military Literature», 256, 260ff. Michael Psellos' Περὶ πολεμικῆς συντάξεως (*Om militær oppstilling*) (red. Boissonade, Ψέλλος, s. 120-124), trolig forfattet rundt samme tid som *Chronographia*, er i utgangspunktet en adaptasjon av den klassiske *Taktika Theoria* av Alaianos (ca. 106-113 e.Kr.), og inneholder ingen referanser til militær praksis i det 11. århundre.

om militære og administrative anliggender, ofte illustrert med historiske eksempler.⁷² I teksten dedikert til keiseren råder Kekaumenos om ikke å opphøye utlendinger i bysantinsk tjeneste til høyere titler og embeter, med særlig henvisning til frankere og væringer.⁷³ Det er også i denne sammenheng at Harald Sigurdsson, eller *Araltēs av Varangía* som han her tituleres, blir trukket frem som et prakt eksempel på hvordan en fyrstelig barbar bør integreres innenfor det bysantinske rangshierarkiet.⁷⁴ Samtidig nevnes væringer ved ett tilfelle i den «reelle» *Strategikon*, som inneholder råd til en *strategos* (general). Kekaumenos referer her til den lokale bykommandantens håndtering av normannernes beleiring av den italienske byen Otranto i 1064, som angivelig hadde både rus' og væringer til rådighet i forsvaret av byen.⁷⁵

Tilstedeværelsen av skandinaviske tropper i rikets provinser bekreftes også i Michael Attaleiates' krønike, *Historia*, som dekker perioden fra 1034 og frem til verket ble nedskrevet rundt 1079/80.⁷⁶ Sammen med Psellos' *Chronographia* utgjør den en av de eneste krønikene fra det 11. århundre forfattet før Alexios Komnenos' maktovertagelse i 1081. I denne påtreffes betegnelsen *Varángoi* i to tilfeller i redegjørelsen av militær opprøret til Nikephoros Bryennios i 1077, hvor det ifølge Attaleiates ville ha funnes væringer både blant Bryennios' og keiserens styrker.⁷⁷

0.2.2. Arkeologiske kilder

For det 11. århundre kan opplysninger trekkes fra inskripsjonene på 25 runesteiner fra perioden mellom 1010 og 1090, og som minnes falne skandinaviske utreisende i *Grikkland*. Disse stammer i hovedsak fra Midt-Sverige (Uppland, Södermanland og Götaland).⁷⁸ Mats Larsson har gjennom kvantitative studier av runesteinene og demografiske undersøkelser, samt historiske beretninger, anslått en kontinuerlig tilstedeværelse av mellom 500 til 1000 skandinaver i Byzants i denne perioden, og regner mellom 4000 og 8000 utreisende totalt mellom 1010 og 1090.⁷⁹ Selv om estimatet må ansees som tentativt, gir de et inntrykk av omfanget til de

⁷² Roueché, «Literary Background», 112-123.

⁷³ Kekaumenos, *Strategikon*, VII, s. 95. Henvisningene viser til utgaven B. Wassiliewsky/Vasilevskij & V. Jernstedt, *Cekaumeni Strategicon et incerti scriptoris de officiis regii libellus*, St. Petersburg, 1896.

⁷⁴ Kekaumenos, *Strategikon*, VII, s. 97.

⁷⁵ Kekaumenos, *Strategikon*, II, s. 30.

⁷⁶ For datering, se Kaldellis & Krallis i introduksjonen til Michael Attaleiates, *Historia*, s. vii-ix.

⁷⁷ Michael Attaleiates, *Historia*, kap. 31, s. 242; kap. 31, s. 254.

⁷⁸ Larsson, *Runstenar*, 114-117.

⁷⁹ Larsson, *Runstenar*, 121-124. Larsson estimerer på bakgrunn av prosentandelen steiner med runeinnskrifter som minnes falne utreisende, og sammenligner dette med forekomsten av steinreisinger generelt mot et estimert dødstall basert på antallet gårder i perioden. Fra dette konkluderer han at i perioden mellom 1010-1090, kan mellom 3000 og 8000 personer fra Midt-Sverige ha omkommet i utlandet. Av disse er det sannsynligvis

skandinaviske krigergruppene i perioden.⁸⁰ Runeinskripsjonene gir samtidig en hentydning til hvordan skandinaviske krigere ble mobilisert til Bysants: Bare én av de i alt 1700 runeinnskriftene never kongemakten. I stedet viser de til ekspedisjoner av mindre omfang, gjennomført av medlemmer av høyere sosiale lag. Det kan tenkes at de ble foretatt på enkeltes initiativ, trolig oppfordret av kjennskap til mulighetene for krigstjeneste og medfølgende fortjenester.⁸¹ Dette støttes også av skandinaviske funn av et stort antall bysantinske *miliaresia*,⁸² i tillegg til den bysantinske påvirkningen som tydelig kan observeres på skandinaviske mynter fra midten av det 11. århundre.⁸³

Samtidig har skandinaverna etterlat spor som fortsatt finnes i det opprinnelige bysantinske kulturområdet, som runeinskripsjonene på marmorflatene i Hagia Sophia,⁸⁴ eller på den berømte løveskulpturen fra Pireus, som i dag befinner seg ved Arsenale i Venezia.⁸⁵ Nylig kunne også funnet av et skandinavisk sverd konstateres i utgravningene i Yumuktepe i Mersin i det sørlige Tyrkia. Sverdet later til å stamme fra den bysantinske fasen av bosetningen, mot slutten av århundret det 10. århundre, og er dermed det eneste arkeologiske beviset på skandinavernas tilstedeværelse i Anatolia.⁸⁶ Utover dette er spor etter skandinaverna i bysantinsk materiell kultur mindre fremtredende, og arkeologiske eller sigillografiske bevis tilbyr ingen konkret informasjon om deres militære stilling i det 11. århundre. Blyseglet til *sebastos* Michael ble datert til det 11. århundre av Gustav Schlumberger, men ifølge Rodolphe Guiland ble tittelen *mégas diermēneutés* («øverste tolk») først fremtredende i det 14. og 15. århundre.⁸⁷ Andreas Mordtmann konkluderte med at seglet bør dateres til den palaiologiske perioden (1249-1453), og Vitalien Laurent har foreslått midten av det 13. århundre, som også støttes i en senere studie

kun en liten del som har vært i Bysants, noe som underbygges av numeriske opplysninger fra de narrative kildene.

⁸⁰ Numeriske opplysninger fra skriftlige kilder er begrensede: Kekaumenos oppgir at Harald Sigurdsson ankom Konstantinopel med en styrke på 500 mann (Kekaumenos, *Strategikon*, VII, s. 97). Den kan sammenlignes med referanser i *Povest'* som oppgir at fyrst Jaroslav hadde 1000 væringer til disposisjon når han kjempet om makten mot sin bror Svjatopolk i 1015 (*Povest' Vremennykh Let*, 141, (Cross & Sherbowitz-Wetzor s. 131, 252-53). Fra norrøn tradisjon finnes det også opplysninger som trolig er knytt til striden mellom Jaroslav I og hans brødre mellom 1018-19: Ifølge *Eymundar thattr* skal den norske høvdingen Øymund Ringsson hatt med seg 600 mann til Rus' for å bistå Jaroslav (*Flateyjarbók*, II, s. 199-218).

⁸¹ Larsson, *Runstenar*, 95-98, 114-117; Källström, «runic inscriptions», 171-185.

⁸² Se Jankowiak «Byzantine Coins in Viking-Age Northern Lands», 117-135, særlig 132-134; Audy, «How were Byzantine Coins Used?», 149-154. Ciggaar, *Western Travelers*, 110, påpeker betydningen av at eksportering av bysantinsk gull var forbudt, samtidig som at sølv var mer ettertraktet enn gull i Skandinavia.

⁸³ Malmer, «Imitations of Byzantine Miliaresia», 9-28.

⁸⁴ Larsson, «Nyfunna runor i Hagia Sofia», 12-14.

⁸⁵ Snædal, «Reconsidering the Piraeus lion», 187-213.

⁸⁶ Androshchuk & Köroğlu, «A Viking sword-bearing resident of southern Asia Minor?», 215-237.

⁸⁷ Guiland, «Grand interprète» Epētēris 263-67.

av Valentina Shandrovskaja.⁸⁸ Hva gjelder seglet til en viss «Spheni»,⁸⁹ som tilsynelatende hadde et skandinavisk navn (Svenn), og som tituleres som *patrikios* og «tolk for de engelske», har forskningen foreslått en bred datering, mellom 1000-1200.⁹⁰ Imidlertid ser Spheni ut til å ha oppnådd tittelen *patrikios* gjennom samhandling med angelsaksiske migranter, noe som tyder på hans tilstedeværelse i årene etter 1066. Muligens kan også det udaterte seglet til en «Bardas Varangos»⁹¹ passe inn i denne perioden. Denne hadde rang som *kouropalatēs*, en meget høy verdighet i det 11. århundre, som ble holdt av høytstående militære og sivile embetsmenn.⁹² Med introduksjonen av nye titler under de komnenske keiserne mistet den imidlertid mye av sin betydning, og ble svært sjelden i den påfølgende perioden, noe som taler for dateringen av Bardas' segl til den tidlige fasen av Alexios' regjeringstid.⁹³

0.2.3. Ikonografiske kilder

Ved siden å være det mest varige inntrykket skandinavene etterlot i de skriftlige kildene, blir stridsøksen fremtredende i bysantinsk ikonografi i det 11. århundre, særlig i kirkekunst som viser arrestasjonen av Kristus i Getsemane. Fra midten av det 11. århundre blir det vanlig å fremstille deler av gruppen som pågriper Kristus som bevæpnet med lange stridsøkser, et element som ikke er kjent fra eldre representasjoner. Det eldste eksempelet finnes blant mosaikene i klosteret Nea Moni på Khíos, datert til første halvdel av 1050-årene, og videre i til sammen fire bevarte fresker i kirker fra det 11. århundre, hvorav én finnes i Myriocephala på Kreta, og de resterende tre i kirker i Göreme i Kappadokia i dagens Tyrkia.⁹⁴ Svært avgjørende hva gjelder kildeverdien til disse fremstillingene, er at våpnenes utforming i flere tilfeller er sammenlignbare med skandinaviske stridsøkser fra samme periode. Dette er også tilfelle med øksene som kan observeres i illustrasjoner fra tre bysantinske manuskripter fra andre halvdel av det 11. århundre.⁹⁵ Samtidig er militariseringen av arrestasjonsscenen et kjent aspekt ved motivet fra så tidlig som det 4. århundre, hvor gruppen som pågriper Kristus er gjengitt som

⁸⁸ Se Shandrovskaja, «The Seal of Michael», 310, og referanser.

⁸⁹ Zacos & Nesbitt, *Lead Seals* 2,1. Nr. 706, S. 337. Seglet viser St. Georg, og baksiden holder inskripsjonen «Κύριε βοήθει Σφένι πατρικίω και διερμηνευτή τῶν Ἑνκλίνων»: «Herre, hjelp Spheni, patrikios og tolk for de engelske».

⁹⁰ Shchavelev, «A Seal of Byzantine Translator of the English», 193ff.

⁹¹ Schlumberger, *Sigillographie*, 453f. Seglet viser en Madonna, og baksiden holder inskripsjonen «Κύριε βοήθει Βάρδα κουροπαλάτ(η) τ(ω) Βαράγγ(ω)»: «Herre, hjelp *kouropalatēs* Bardas Varangos».

⁹² For en generell oversikt, se Kazhdan, «Kouropalates»; Oikonomides, «L'évolution de l'organisation», 126-128; Guillard, «Curopalate», 191f.

⁹³ Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 203.

⁹⁴ D'Amato, «Military iconography», 69-80.

⁹⁵ Se under, s. 35.

keiserlige vaktstyrker.⁹⁶ Ettersom disse fra midten av det 11. århundre blir representert som «øksebærere», tilbyr fremstillingene et verdifullt perspektiv på skandinavenes militære funksjon i en periode der skriftlige kilder er mangelfulle.

0.3. Metodologiske utfordringer 1: identifiseringen av væringer i kildene

Identifiseringen av væringer er lite problematisk der kildene henviser direkte til *Varángoi*. Dette er imidlertid ikke tilfelle i krøniker som følger konvensjonen om *mimesis*, der identiteten til etniske grupper blir skjult bak klassiserende betegnelser. Ettersom de bysantinske forfatterne likevel viser en eksotisk interesse for den lange eneggede stridsøksen til væringene, er det likevel mulig å identifisere væringer gjennom å identifisere «øksebærere» generelt.

0.3.1. «Eneeggede» våpen som identitetsmarkør hos Michael Psellos

De samme litterære konvensjonene som ikke vil erkjenne etnonymet *Varángoi* går imidlertid også på bekostning av presise betegnelser av militært utstyr, som ellers kunne bidratt til å oppklare identiteten til fremmede krigere.⁹⁷ Ser man nærmere på tre av våpenbetegnelser benyttet av Michael Psellos – *axínē* (øks), *xiphos* (sverd) og *rhomphaia* – blir det imidlertid klart at disse kan tolkes som ulike betegnelser for den skandinaviske stridsøksen i tilfeller der de blir spesifisert som «eneeggede» (*heteróstomon*)⁹⁸ og som båret fra skulderen. Både *axínē* og *xiphos* brukes for å beskrive våpnene til *Tauros kýthai*, selv om begge omtales som eneggede og båret fra skulderen. Samtidig beskrives *rhomphaiai*, som Psellos observerer blant vaktstyrkene ved palasset, på nøyaktig samme måte.⁹⁹ For det første ville beskrivelsen som enegget gitt lite mening dersom Psellos viste til et annet våpen, som for eksempel sverd. Samtidig samsvarer beskrivelsene med skandinaviske stridsøkser fra samme periode, og som var blant de mest brukte våpnene her gjennom hele middelalderen. Denne såkalte «daneøksen» omfattet generelt våpen med

⁹⁶ Se under, s. 37.

⁹⁷ Om *mimesis* i beskrivelsen av militært utstyr, se Dawson, «Equipment of Regular Byzantine Troops», 86-90.

⁹⁸ Se «ἑτερόστομον» i Liddel, m.fl., *Greek-English Lexicon*: Begrepet betyr «eneegget» med referanse til økser (πέλεκυς).

⁹⁹ Psellos' brev til Mauropous beskriver at tauroskyterne bærer eneggede «sverd» (*xiphos*) fra den ene skulderen (Kurtz & Drexl, *Michaelis Pselli Scripta minora II: Epistulae*, 2: 77-78); tauroskyterne i Isaakios Komnenos' leir i 1057 bærer eneggede *axínē*, også her båret fra skulderen (*Chronographia*, bd. 2, bok VII, 24, s. 95-97). I passasjer der øksebærere er nevnt, men ikke tauroskytere, omtales også våpnene som enegget og båret fra skulderen: Øksebærerne i en hoffseremoni i 1042 bærer økser (*pélekys*) over høyre skulder (*ibid.* bd. 1, bok VI, 3, s. 118.); samme formulering brukes i beskrivelsen av våpenbærerne under en prosesjon i Konstantinopel i 1043 (*ibid.* bd. 2, bok VI, 87, s. 7). Våpenbærerne under den seremonielle mottakelsen ved Isaakios Komnenos' leir bærer *rhomphaia* fra skulderen (*ibid.*, bd. 2 bok VII, 24, s. 95-97), senere benyttes *rhomphaia*, her spesifisert som eneggede, av palassvaktene (*ibid.*, bd. 2, bok VII, 28, s. 165), noe som tyder på at Psellos identifiserer dem som øksebærere og dermed som tauroskytere/væringer.

en skaftlengde på rundt en meter, med en bred egg på rundt 20 cm. I henhold til Jan Petersens typologisering av våpenfunn fra vikingtiden faller de fleste øksene av denne typen under kategori L eller M.¹⁰⁰ Disse kan attesteres i utgravninger fra et bredt geografisk område, som i tillegg til Skandinavia innbefatter, Finland, Normandie og De britiske øyer. Samtidig assosieres de kontinuerlig med skandinavene i både norrøne og latineuropeiske kilder, så vel som i samtidige kunstneriske fremstillinger, som på det berømte Bayeuxteppet.¹⁰¹

Den varierende begrepsbruken hos Psellos kan forklares ikke bare på bakgrunn av stilpreget i krøniken, men også mangelen av et etablert begrep for «stridsøks», i det minste den lange eneggede typen introdusert med skandinavene. Det finnes enkelte bevis for bruken av mindre økser i kavaleriet, som trolig kan spores til persiske forbilder, i tillegg til kasteøkser av frankisk type.¹⁰² Bruken av øks som infanterivåpen kan imidlertid utelukkende attesteres i sporadiske referanser i kilder fra og med midten det 10. århundre, som i de allerede nevnte manualene *De ceremoniis* og *Praecepta Militaria*, i tillegg til i *Sylloge Tacticorum* og *Taktika* av Leo VI.¹⁰³ Her dreier det seg imidlertid om mindre våpen, som den tveeggede *tzikouri*, eller *distrali*; en enegget øks der motsatt ende av bladet er forlenget i en hammer eller spiss.

Dette medførte at Psellos var i mangel på et presist begrep for den lange eneggede stridsøksen til skandinavene, og dermed måtte ty til generelle våpenbetegnelser.¹⁰⁴ Den konsekvente henvisningen til utforming og håndtering indikerer likevel ikke bare at våpnene Psellos omtaler er identiske, men at han kunne stole på at leseren kunne identifisere gruppen som bar dem gjennom å henvise til bevæpning. Dette taler også for gruppens relevans i perioden. Samtidig indikerer det at tauroskytere generelt var identisk med «øksebærere», og at andre henvisninger til krigere med eneggede våpen båret over skulderen betegnet medlemmer av samme gruppe.¹⁰⁵

0.3.2. Stridsøkser som *realia* i bysantinsk ikonografi

Gitt fraværet av klassiske forbilder for tilsvarende våpen er det også mulig å anse avbildningene av krigere med lange eneggede stridsøkser, som introduseres i bysantinsk ikonografi rundt samme tid som de først omtales i skriftlige kilder, som kunstnernes forsøk på en realistisk

¹⁰⁰ Petersen, *De norske vikingesverd*, 45-47.

¹⁰¹ Liestøl, «Øks», 653ff; Pedersen, «Scandinavian Weaponry in the Tenth Century», 29-31.

¹⁰² Koliás, *Byzantinische Waffen*, 163-169; Dawson, «Equipment of Regular Byzantine Troops», 84; Haldon, *Warfare* 134; Birkenmeier, *Kommenian Army*, 96f.

¹⁰³ Se Koliás, *Byzantinische Waffen*, 162-172 og referanser gjengitt der.

¹⁰⁴ Se Dawson, «Equipment of Regular Byzantine Troops», 86-90; Dawson, «Varangian Rhomphaia»: Bruken av ulike betegnelser for samme våpen var ikke uvanlig hos forfattere som praktiserte *mimesis*.

¹⁰⁵ Merk også måten våpnene blir båret av øksebærerne i ikonografien, særlig i mosaikken fra Nea Moni (under, s. 29). Figuren i senter av scenen holder øksen nær midten av skaftet og hviler den på høyre skulder.

fremstilling. At disse likevel har blitt neglisjert i forskningen skyldes trolig ikke bare at kildegruppen er lite kjent, men også den generelle oppfatningen av bysantinsk ikonografi som utpreget konvensjonell, og derfor uten relevans for forståelsen av samtidens materielle kultur.¹⁰⁶ Senere undersøkelser har imidlertid kunnet utfordre denne oppfatningen, som den omfattende studien til M. Parani. Denne undersøkte representasjonen av samtidige sekulære gjenstander (*realia*) i bysantinsk ikonografi fra det 11.-15. århundre fra et arkeologisk og kunsthistorisk perspektiv. Resultatet av studien demonstrerte blant annet at sekulære samtidsgjenstander er gjengitt i religiøs kunst i langt større grad enn vanligvis antatt, og fremhever nytten av å bruke kunstneriske fremstillinger i undersøkelser av bysantinsk materiell kultur.¹⁰⁷ En viktig del av studien er viet til undersøkelsen av den semiotiske funksjonen til fremstillinger av *realia* i ikonografien. Funnene her tyder på at fremstillinger av *realia* i religiøse motiver var et komplekst fenomen, som både kunne tjene en kommunikativ funksjon gjennom å fremstille objekter som var lett gjenkjennelige for beskueren, eller for å skape variasjon i det kunstneriske uttrykket.¹⁰⁸

Dette støttes også av studier som har kunnet påvise den generelt høye korrespondansen mellom kunstneriske representasjoner av militært utstyr og arkeologiske bevis, samt beskrivelsene av disse i skriftlige kilder.¹⁰⁹ Selv om det likevel må tas høyde for påvirkning via stilistiske konvensjoner, er det dermed ingen grunn for å ignorere bevis fra kunsthistoriske kilder på generell basis. Når disse fremhever de samme aspektene som de skriftlige kildene, noe som er tilfelle med øksebærerne, burde dette kunne tas som en indikasjon på deres relevans. Dette gjelder særlig i tilfeller der verket er produsert på offentlig oppdrag, som i dekoren på segl, malerier eller mosaikker, som også tjente en sekulær funksjon ved å fremheve prestisjen ved bysantinsk kultur. I slike tilfeller bør man kunne forvente at bekledning og utrustning i stor grad gjengir inntrykkene som var åpenbare for kunstneren.

0.3.3. Spørsmålet om etnisitet

Koblingen mellom *Varángoi* og «øksebærere» viser at bysantinsk etnografi i stor grad var kontekstbetinget, i dette tilfellet beskrivelsen av utlendinger som de integrerte i sitt militære og

¹⁰⁶ Se for eksempel Mango, «Discontinuity in Byzantium», 51: «Nearly all Byzantine painting that has come down to us is religious in content and is based on the faithful reproduction of iconographic formulas that can be traced back to the early Christian period.»

¹⁰⁷ Parani, *Reconstructing the Reality of Images*, 218f.

¹⁰⁸ Parani, *Reconstructing the Reality of Images*, 221-230.

¹⁰⁹ Se Koliás, *Byzantinische Waffen*, 33f., om bruken av kunstneriske kilder i undersøkelsen av våpen og militært utstyr generelt; D'Amato, «The equipment», om militært utstyr i miniatyrene i *Madrid Skylitzes* og andre kunstneriske kilder fra den mellombysantinske perioden; Dawson & Sumner, *Military Dress and Court Regalia*, 4-7 om militær bekledning fra 7.-14. århundre; Manova, «Les armes défensives au moyen Âge», 187-223 om bysantinsk og bulgarsk militærutstyr representert i kirkemalerier fra 13.-15. århundre.

politiske miljø. Dette er trolig den viktigste årsaken til at både skandinavernene og angelsakserne ble identifisert som *Varángoi*: For bysantinerne utgjorde de en *génos* (folk/gruppe) ettersom de kunne defineres som «øksekjempende barbarer».¹¹⁰ Samtidig gjenspeiler det at i det 11. århundre var den språklige forskjellen mellom skandinaviske og angelsaksiske dialekter fortsatt svært liten. Kontakten over Nordsjøen var tett til langt inn i det 12. århundre, og ettersom angelsakserne også ser ut til å ha nådd Konstantinopel fra nord på samme måte som skandinavernene, blir det forståelig hvorfor de narrative kildene generelt ikke erkjenner noen forskjell mellom dem.¹¹¹ Dette kan også bidra til å forklare hvorfor *patrikios* Spheni, som tilsynelatende hadde et skandinavisk navn, bidro til den språklige integreringen av «engelske» migranter.¹¹²

Likevel oppføres angelsakserne separat som *Inglinoi* i krysobullene etter 1080.¹¹³ Det er mulig at utvidelsen har sammenheng med en endring i oppfatning som oppstod i kjølvannet av den økte tilstrømmingen av angelsaksere i denne perioden. Den etnografiske presisjonen i krysobullene er imidlertid et særtrekk ved offentlige dokumenter fra andre halvdel av det 11. århundre, og gjenspeiler en generell vekst innen juridisk ekspertise som følge av gjenåpningen av rettskolen i Konstantinopel i 1045.¹¹⁴ Som Jonathan Shepard har argumentert for, bør det derfor ikke legges for stor vekt på at den første referansen til *Inglinoi* ikke finnes før 1080.¹¹⁵ Det finnes få bevarte krysobuller fra 1060- og 1070-årene, og de som har blitt overlevert stammer hovedsakelig fra eiendommer på Athos. Det var først etter bysantinernes nederlag ved Manzikert i 1071 og den påfølgende fremrykkingen til seldsjukkene at denne regionen havnet ved frontlinjen, og som resultat er krysobullene fra da av særlig nøye med å liste opp de militære forpliktelsene eiendomsbesitterne var fritatt for. Man må dermed anta at den første omtalen av *Inglinoi* i utgangspunktet gjenspeiler den økte presisjonen i krysobullene, snarere enn deres første opptreden i Bysants.

Forholdene som er synlige for angelsakserne er mulig også tilfelle for den potensielt skandinaviske gruppen *Kouplingoi*, som med unntak av den utstedt for Lavra i 1060, står oppført ved siden av *Varángoi* i samtlige av krysobullene. Ettersom etnonymet ikke nevnes i andre bysantinske kilder, virker ethvert forsøk på identifisering i utgangspunktet fåfengt, og det finnes ingen generell konsensus angående gruppens identitet.¹¹⁶ De fleste forklaringsforsøkene

¹¹⁰ Se også Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 187f.

¹¹¹ Shepard «English», 54-63.

¹¹² Se over, s. 15.

¹¹³ *Actes de Vatopédi* 1, 109-114 (fra 1080); *Actes de Lavra. Première partie*, 241-244 (1082); *Actes de Lavra. Première partie*, 255-259 (1086); *Byzantina engrapha tēs monēs Patmou*, 1, 55-68 (1088).

¹¹⁴ Se Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, 328; Shepard, «The English», 61f.

¹¹⁵ Her og under; Shepard «English», 63f; Blöndal, *The Varangians*, 141-147.

¹¹⁶ For en grundigere oversikt av debatten, se Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 142-151; Blöndal, *The Varangians*, 6-7, 82, fnt. 3; Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 166-167.

konvergerer imidlertid mot to alternativer, nærmere bestemt en identifikasjon av *Koulpingoi* som en gruppe skandinaver i tillegg til *Varángoi*, eller som en østersjøfinsk gruppe i Novgorod-området. Argumentene for dette er i hovedsak knyttet til den russiske lovboken *Russkaja Pravda*, som redegjør for privilegiene til henholdsvis *varjagi* og *kolbjagi*.¹¹⁷ Ettersom *Koulpingoi* forsvinner fra de bysantinske kildene sammen med krysobullenes etnografiske presisjon i det første tiåret av Alexios' regjeringstid, forblir imidlertid identiteten til gruppen uopplært.

0.3.4. Fra Rhōs til Varángoi

Ettersom bysantinske tekster heller ikke skiller mellom *Varángoi* og *Rhōs* før etter 1060, oppstår også spørsmålet om distinksjonen utelukkende var basert på etnografiske kriterier, eller reflekterer en endret sammensetning av de utenlandske gruppene i militæret.¹¹⁸ For det første blir det klart at «øksebærere» generelt ikke henviser til rus'. Selv om også rus' må ha vært kjent med bruken av den skandinaviske stridsøksen, ser den ut til å ha blitt erstattet til fordel for økser av en langt kortere type med en smalere egg, inspirert av østnomadiske forbilder, og tilpasset de militære forholdene på steppene.¹¹⁹ Samtidig blir rus' aldri assosiert med stridsøksen i de bysantinske kildene på samme måte som væringene. I deres første opptreden i *De ceremoniis*, møter man rus' blant soldatene i Konstantinopel i 946 i forbindelse med en seremoniell mottakelse for et sendebud fra Baghdad.¹²⁰ Her blir det spesifisert at rus' for anledningen var bevæpnet med sverd (*spathia*) og skjold (*skoutaria*).¹²¹ Heller ikke militærmanualene fra det 10. århundre definerer rus' som øksebærere. Ifølge *Praecepta Militaria*, skrevet under Nikephoros III Phokas i 960-årene, skal spydkasterne som utgjorde en femtedel av en standard infanterienhet på 1000 mann (*taxiarchia*) ha bestått av «enten rus' eller andre utlendinger».¹²² Ingen steder kobles rus' til eneggede stridsøkser, som Michael Psellos beskriver som et eiendommelig trekk ved *Tauroskýthai*, og som i senere kilder blir det viktigste kjennetegnet til *Varángoi*.

I et kapittel fra militærmanualen *De re militarii* fra 990-årene som omhandler overraskelsesangrep på fiendens leir om natten, blir det samtidig antydnet at rus' kunne kjempe til hest

¹¹⁷ *Russkaja Pravda*, artikkel 10f., s. 14.

¹¹⁸ I kildene produsert før 1081 omtales *Varángoi* nesten utelukkende i militær kontekst. Unntaket er Kekaumenos, *Strategikon*, VII, s. 97, som forteller at Araltēs (Harald Sigurdsson) kom fra landet *Varangia*, og dermed bruker betegnelsen om skandinaver generelt.

¹¹⁹ Det norrøne begrepet *taparøx*, som trolig var et låneord fra østslavisk (*toporici*), refererer derfor ikke til den skandinaviske typen, men et langt mindre våpen; se Schreiner, «Ausrüstung des Kriegers» 235f. og illustrasjon av et russisk øksehode der. Abrams, «Connections and Exchange», 37-50, diskuterer funnet av et slikt øksehode på s. 42-50. Se også Blöndal, *The Varangians*, 84; Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 84.

¹²⁰ *De Ceremoniis*, II, 15, s. 566-598.

¹²¹ *De Ceremoniis*, II, 15, s. 579.

¹²² McGeer, *Swoing*, *Praecepta Militaria*, kap. I, linje 52, s. 15, se også s. 208f.

(*Rhōs hippótes*).¹²³ Dersom rus' var del av kavaleriet vil det i alle tilfeller utelukke væringer, ettersom skandinavene generelt ikke var kjent med bruken av kavaleri i det 10. århundre: I Danmark ble det introdusert tidligst i det 12. århundre, sammen med ridderidealer, mens det under de topografiske forholdene i Norge forble av marginal utbredning, og var heller ikke av betydning på Island.¹²⁴ Rus' i kavaleriet må dermed ha vært sammensatt av krigere fra kyivregionen. På bakgrunn av de ofte konfliktfylte forbindelsene med petsjenegene hadde disse tilpasset seg de militære forholdene på steppene, og begynte å kjempe til hest fra andre halvdel av det 10. århundre.¹²⁵

Det må likevel tas høyde for at en betydelig, om enn uspesifisert del av de *Rhōs* som dokumenteres i kildene fra det 10. århundre kan ha vært personer med direkte forbindelser til Skandinavia. Blant annet har Fedir Androschuk argumentert for at bysantinsk innflytelse på skandinaviske militærtaktikker kan observeres i danske ringfort fra 980-årene, som Aggersborg, Fyrkat og Trelleborg, hvis utforming samstemmer med beskrivelsen av feltleirer i *De re militari*.¹²⁶ Samtidig er det plausibelt at funnene av tre bysantinske blysegl i Ribe, Tissø og Hedeby med inskripsjonen til *prōtospatharios* Theodosius kan kobles til rekrutteringen av krigere direkte fra Skandinavia allerede på 830-tallet.¹²⁷ Kildene skrevet før årtusenskiftet antyder likevel at bysantinerne ikke skilte mellom «innfødte» rus' fra kyivregionen og skandinavene. Ettersom det ikke uten videre kan regnes kontinuitet mellom rus' i kildene fra det 10. århundre, og væringene eller øksebærerne i kildene fra det 11. århundre, må man anta fremveksten av egne betegnelser gjenspeiler at forskjeller i språk og utrustning først på dette tidspunktet var blitt fremtredende for observatørene av de utenlandske krigergruppene.

På samme måte som *Rhōs* kan ha inkludert skandinaver, er det også mulig at *Varángoi* og *Tauroskýthai* kan ha inneholdt krigere fra Rus'. I Psellos' *Chronographia* brukes *Tauroskýthai* utelukkende med referanse til en gruppe støttetropper i rikets tjeneste. *Rhōs* omtales imidlertid aldri i denne sammenheng, og nevnes bare én gang gjennom hele krøniken, i forbindelse med

¹²³ Dennis, *Military Treatises*, Campaign Organization, kap. 25, linje 13,19, s. 312. Ut fra formuleringen er det ikke klart om det refereres til kavaleri eller ridende infanteri. Det er mulig at det er snakk om fotsoldater som red til slagmarken, men steg av hestene før angrepet. Teksten viser derimot til et kavaleriangrep på motstanderen før daggry, der kavaleriet og rus' angriper samtidig mens infanteriet blir igjen.

¹²⁴ Som påpekt i Scheel, *Skandinaviens und Byzanz*, 83. Om kavaleri i Skandinavia i middelalderen, se Jensen, «Danmarks krigshistorie», 84f; Heebøll-Holm, «Riddere i Danmark».

¹²⁵ Se Schorkowitz, «Cultural Contact», 85f; Schreiner, «Ausrüstung des Kriegers», 225–228; Shepard, *Emergence*, 149. I forbindelse med Ioannes I Tzimiskes felttog mot bulgarene og rus' i 971, beskriver Leon Diakonos (*Historia*, bok IX, 1, s. 188) beleiringen av Dorostolon (Silistra) ved Donau, som da var okkupert av Sviatoslav. Her blir det bemerket at «skyterne», som hos Diakonos betegnet rus', kjempet til hest for første gang.

¹²⁶ Androschuk, «Material Evidence», 105ff.

¹²⁷ Androschuk, «Material Evidence», 95ff; Piltz, «He taktike episteme», 145f.

deres beleiring av Konstantinopel i 1043.¹²⁸ Det faktum at angriperne her blir omtalt som *Rhōs* og ikke *Tauros kýthai* kan tyde på at skillet mellom gruppene ikke primært var basert på etnografiske kriterier, men at Psellos brukte ulike betegnelser for å skille støttetroppene i rikets tjeneste fra de fiendtlige rus'.¹²⁹ Dermed kan det ikke utelukkes at *Tauros kýthai* i enkelte tilfeller også kunne inkludere rus' i rikets tjeneste, i det minste der de ikke eksplisitt defineres som øksebærere.¹³⁰

På den ene siden er det bemerkelsesverdig at det ikke gis mer presise definisjoner, ettersom både brevet til Keroularios og en rekke krysobuller fra samme tid tilsier at Psellos måtte være kjent med folkespråklige etnonymmer, inkludert *Varángoi*. I krysobullene står *Rhōs* og *Varángoi* konsekvent oppført separat, bortsett fra en utstedt i 1073, som inneholder den tilsynelatende kontraherte formen *Rosovárangoi*.¹³¹ Sammenslåingen indikerer muligens at forskjellen mellom de to gruppene i 1070-årene ikke var like fremtredende som de separate betegnelsene ellers gir inntrykk av.¹³² Også Michael Attaleiates ser ut til å blande de to etnonymene på et tidspunkt: Denne beskriver hvordan keiserens *Varángoi* i 1077 dannet fortroppen i et angrep mot styrkene til usurpatoren Nikephoros Bryennios, som lå ved havnebyen Athyra vest for Konstantinopel. Det påfallende her er at væringene blir beskrevet å anløpe Athyra med «russiske skip» (*rhōsikā ploīa*). Samtidig bemerker Attaleiates at mengder av Bryennios' styrker ble drept av *Rhōs* under erobringen.¹³³ Logikken i narrativet taler derfor for at det dreier seg om samme gruppe i begge tilfeller, selv om dette fjerner den ellers klare differensieringen mellom etnonymene.¹³⁴

0.4. Metodologiske utfordringer 2: militære strukturer i det 11. århundre

Det avgjørende er i hvilken grad kildene gir inntrykk av tilstedeværelsen av en gruppe i den bysantinske hæren som generelt ble oppfattet som *Varángoi*, selv om disse kunne inkludere individer av ulik etnisk bakgrunn. I undersøkelsen vil søkelyset bli rettet mot hvilke funksjoner væringene assosieres med, og ut ifra dette, hvor de kan plasseres i forståelsen av samtidige militære strukturer. Det bysantinske militæret i perioden kjennetegnes av profesjonalisering og økende rekruttering av utenlandske soldater. Dermed kan generell kunnskap om

¹²⁸ Michael Psellos, *Chronographia*, Bd. 2, bok. VI, 90-95, s. 8-12.

¹²⁹ Se Scheel, *Skandinaviens und Byzanz*, 124f; Jakobsson; «Medieval Typologies of the Other», 18f.

¹³⁰ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VII, 13, s. 90f., beskriver tauros kýthai som bevæpnet med spyd; se under s. 51.

¹³¹ *Byzantina engrapha tēs monēs Patmou*, 1. 3-14.

¹³² Ettersom den aktuelle krysobullen utelukkende er bevart i en avskrift fra det 13. århundre er det samtidig tenkelig at avskriveren var ansvarlig for sammenslåingen; se Blöndal, *The Varangians*, 82, fnt. 3; Scheel, *Skandinaviens und Byzanz*, 142.

¹³³ Michael Attaleiates, *Historia*, kap. 31, s. 252-255.

¹³⁴ Se også Blöndal, *The Varangians*, 116; Scheel, *Skandinaviens und Byzanz*, 153.

hvordan de ulike utenlandske styrkene ble integrert innenfor rammene av bysantinske militære institusjoner gi innsikt i hvordan også væringene ble rekruttert og organisert. Ettersom perioden også preges av strukturelle endringer, er det imidlertid vanskelig å utlede den nøyaktige organiseringen av disse styrkene, særlig ettersom produksjonen av militærmanualer opphørte etter det 10. århundre.

0.4.1. Den bysantinske hæren

Ved midten av det 10. århundre bestod den bysantinske hæren primært av to institusjoner. Den ene var de såkalte *themata*, som betegnet hærene utplassert i demene, rikets administrative og militære distrikter.¹³⁵ Disse utgjorde rikets militære ryggrad frem til de gradvis fikk en mindre betydning i løpet av 11. århundre. I demene fungerte den militære kommandøren, *strategos*, både som sivilt og militært overhode. Denne hadde ansvaret for rekruttering og opprettholdelse av den lokale militsen, og kommanderte den i felt.¹³⁶ Den andre var de stående profesjonelle kavaleriregimentene i *tagmata*, som i motsetning til *themata*, var bestående av profesjonelle soldater, rekruttert, utstyrt, og lønnet av staten. Ved midten av det 10. århundre fantes det fire slike regimenter: *Scholai*, *Excubitores*, *Vigla*, og *Hikanatoi*. En femte *tagma*, *Athanatoi*, ble opprettet av Ioannes Tzimiskes i 970.¹³⁷ Selv om *tagmata* i utgangspunktet var forbeholdt keiserlige felttog, og stasjonert i og rundt Konstantinopel, ble de som en følge av en mer offensiv militærpolitikk i det 10. århundre, i økende grad utplassert i demene, slik at de lokale strukturene i det 11. århundre var blitt mer lik dem i hovedstaden.¹³⁸ I praksis fungerte fra da av de fleste av rikets kjernestyrker, ikke bare *tagmata*, men også stående enheter i *themata*, som betalte fulltidssoldater. Følgelig blir også differensieringen mellom dem mindre tydelig i kildene, og ser ut til å forsvinne helt i den komnenske perioden.¹³⁹

Den samlede størrelsen på den bysantinske hæren har blitt estimert til mellom 70 000 til 100 000 gjennom det 9. og 10. århundre.¹⁴⁰ Størrelsen på de individuelle enhetene er usikker: For stående *tagmata* estimerer John Haldon en gjennomsnittlig størrelse på 1000 mann,¹⁴¹ mens

¹³⁵ Haldon «Military Service, Military Lands», 60-67. Opphavet og utviklingen av themesystemet er omstridt, men det later til at riket mot slutten av det 7. århundre var organisert i større enheter, i motsetning til det justinianske systemet med mindre provinser.

¹³⁶ McGeer, *Sowing*, 198: Mennene som var pålagt militærtjeneste (*strateia*) var kalt *stratiotai*, og utførte denne enten selv, eller betalte en soldat i sitt sted. Selv om *stratiotai* var lønnet for tjenesten, var de selv ansvarlige for eget utstyr, hvis utgifter ble dekket av egne jordbruksinntekter (*pronoia*).

¹³⁷ McGeer, *Sowing*, 199.

¹³⁸ Haldon «Military Service, Military Lands», 60-67 anerkjenner at *themata* tapte mye av sin betydning til fordel for *tagmata* allerede rundt år 800.

¹³⁹ Haldon, *Warfare*, 92, 117f.; Birkenmeier, *Kommenian army*, 56ff, 121ff.

¹⁴⁰ Kühn, *byzantinische Armee*, 59.

¹⁴¹ Haldon, *Warfare*, 103, 110-116.

Warren Treadgold har anslått nærmere 4000.¹⁴² I henhold til *Taktika* av Leo VI, ville en *tagma* generelt bestått av 20-30 *banda* på mellom 200-400 mann som taktiske standardenheter, men dette antallet ser ut til å ha falt til rundt 50 mann rundt årtusenskiftet. En reell størrelse på rundt 1000 mann virker derfor realistisk for denne perioden.¹⁴³

0.4.2. Rekruttering og organisering av etniske styrker

Utenlandske krigere hadde tjent imperiet siden de romerske *foederati* under folkevandringstiden. For bysantinerne utgjorde de en reserve av mannskap som kunne trekkes fra ved behov, mens for utlendingene selv var krigstjeneste en mulighet for å trenge inn i de høyere strata av den bysantinske militære eliten, der stillinger innebar årlige utbetalinger fra keiseren personlig.¹⁴⁴ Samtidig varierte omfanget av utlendinger i rikets tjeneste avhengig av rikets militærpolitikk, og så lenge denne var grunnleggende defensiv var det bare sporadisk behov for mengder av ekstra mannskap. En av de mer permanente rollene til utenlandske krigere var å vokte palasset og keiseren personlig. Store deler av *hetaireia* («selskap/følge»), keiserens personlige vaktstyrke, besto tilsynelatende av utlendinger, hvor de samtidig tjente som et eksotisk element i keiserlige seremonier.¹⁴⁵

Som en følge av overgangen til en mer offensiv militærpolitikk etter Konstantinos VII, så imidlertid siste halvdel av det 10. århundre ansettelsen av utenlandske soldater i langt større skala. Under Basileios II ble ekspansjon en erklært politikk, og denne vedvarte frem til midten av det 11. århundre. Dette førte til stor etterspørsel for profesjonelle soldater, som i økende grad ble møtt gjennom avtaler med herskerne i rikets naboområder, fremfor alt blant armenerne, men også ungarere, rus', khazarene og bulgarerne.¹⁴⁶ I kildene blir de generelt referert til som *symmachoi* eller *symmachiōn* («allierte») eller ganske enkelt som *ethnikoi* («utlendinger»). Den regjerende eliten som tilførte disse styrkene, var trolig ikke passive observatører til utvandringen av betydelige andeler av deres militære mannskap, og utlendingene som påtreffes i den bysantinske hæren ved midten av det 10. århundre, må derfor antas å ha blitt rekruttert gjennom avtaler med herskerne til de aktuelle styrkene.¹⁴⁷ Dette avsløres blant annet gjennom den russiske krøniken *Povest' Vremennykh Let*, som beskriver hvordan det i allerede i 866 ble inngått

¹⁴² Treadgold, «Notes on the Numbers», 273-277.

¹⁴³ Kühn, *Byzantinische Armee*, 56, 87, 243.

¹⁴⁴ Om ansettelsen av ikke-romerske leiesoldater på 300-tallet, se Liebeschuetz, *Barbarians and Bishops*, 7-85.

¹⁴⁵ Oikonomides, *Le Listes*, 177. Denne er bevart i *De Ceremoniis* (II, 53, s. 783-787).

¹⁴⁶ McGeer, *Sowing*, 200f.; Haldon, *Warfare*, 92, 103; Shepard, «Franks», 279.

¹⁴⁷ Shepard, «Franks», 280f.; McGeer, *Sowing*, 200f.; Haldon, *Warfare*, 92, 103.

avtaler mellom fyrstene i Rus' og den da regjerende keiser Michael III, som regulerte troppeforsendelser til imperiet.¹⁴⁸

Ved siden av hjelpetropper rekruttert *ad hoc* til bestemte felttog, ble utenlandske krigere også integrert i stående enheter. Dette avsløres blant annet gjennom tilstedeværelsen av utlendinger i listene over offiserer i *tagmata*.¹⁴⁹ Samtidig ser en viss andel ut til å ha blitt organisert i egne *tagmata*.¹⁵⁰ Lenge rådet oppfatningen om at utenlandske krigere ble organisert i etnisk sammensatte *tagmata*, underordnet kommandoen til en bysantinsk tjenestemann med stillingen *ethnarchēs*.¹⁵¹ I tråd med denne oppfatningen har *ethnarchēs* blitt beskrevet av Nicolas Oikonomides som kommandanten av styrker «bestående utelukkende av utenlandske leiesoldater». ¹⁵² Hans-Joachim Kühn har imidlertid kunne påvise, at ser man nærmere på funksjonen til de to eneste kjente innehaverne av tittelen, blir det klart at *ethnarchai* var anførerne for kontingenter bestående av en betydelig ande utlendinger, men ikke utelukkende. Gitt størrelsen på styrkene anført av *ethnarchēs* kan det heller ikke dreie seg om anføreren av en alminnelig *tagma*, ettersom disse langt overgår normalen.¹⁵³

Samtidig må de narrative kildenes henvisninger til *tagmata* med etniske appellativer behandles med forsiktighet. For eksempel påtreffes formuleringen «to frankiske *tagmata* og én rus'» (*dúo tágmata Phrangiká kai Rhōsikòn*) i krøniken til Ioannes Skylitzes, *Synopsis historion*, som ble nedtegnet mot slutten av 1080-årene.¹⁵⁴ En lignende formulering brukes av Michael Attaleiates når denne rapporterer om opprøret til Nikephoros Bryennios i 1077. Attaleiates beskriver her hvordan Nikephoros gjennom bistand fra sin bror Ioannes, skal ha fått tilgang til «vestlige *tagmata*» (*hespéria tágmata*), deriblant «store mengder væringer og frankere». ¹⁵⁵ Som Kühn har påpekt, bør slike henvisninger ikke tas som en indikasjon på at disse styrkene ble sammenlignet med de stående bysantinske *tagmata*. Snarere understreker de at begrepet i denne

¹⁴⁸ *Povest' Vremennykh Let*, s. 29-31 (Cross & Sherbowitz-Wetzor s.64-68) avtalen ble inngått etter et angrep på Konstantinopel seks år tidligere, og fornyet i 868, 911 og 945, sistnevnte etter et nytt angrep fire år tidligere. Krøniken forteller også om et angrep i 907, men dette støttes ikke av bysantinske kilder.

¹⁴⁹ Kühn, *byzantinische Armee*, 251, 243f.

¹⁵⁰ Se Haldon, *Warfare*, 103,118; Kühn, *Byzantinische Armee*, 244-250: For eksempel enheten *Maniakatoi*, opprinnelig bestående av normannere stasjonert i Italia og opprettet av kommandøren Georgios Maniakes, men som finnes i kildene med denne tittelen helt frem til 1070-årene. I 1080-årene ble *Athanatoi*, en av de opprinnelige *tagmata*, gjenetablert av Alexios Komnenos, da bestående av flyktninger fra de tapte områdene i Anatolia etter nederlaget ved Manzikert i 1071. Alexios rekrutterte også blant petsjenegene, og organiserte også disse i en egen *tagma* etter at han lot disse etablere seg i Moglena (sørøst i Makedonia). Under krigen på 1080-tallet opprettet han også en enhet med «manikeere», rekruttert blant paulikanere, som siden slo seg ned i området rundt Philippopolis.

¹⁵¹ Oikonomides, *Les listes*, 333; Kazhdan, «Foreigners».

¹⁵² Oikonomides, «L'évolution de l'organisation», 143.

¹⁵³ Her og under, Kühn, *Die byzantinische Armee*, 260, 267ff.

¹⁵⁴ Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 27, 7, s. 490 (med referanse til opprøret til Isak Komnenos i 1057).

¹⁵⁵ Kühn, *Die byzantinische Armee*, 258f., med referanse til Michael Attaleiates, *Historia*, kap. 31, s. 242. Ulike utgaver bruker forskjellige formuleringer her, enten «hespéria tágmata» eller «hespéria dunámeis».

perioden hadde fått den mindre konkrete betydningen militær «enhet». Passasjene viser derfor ikke til bestemte, ellers ikke dokumenterte regimenter, men til «styrker» (*dunámeis*) stasjonert i de vestlige delene av riket.¹⁵⁶ Senest ved slutten av det 11. århundre synes derfor differensieringen mellom bysantinske *tagmata* og profesjonelle utenlandske enheter å være foreldet.¹⁵⁷

Dermed må det tas høyde for at mange av de utenlandske styrkene stod utenfor den ordinære militærstrukturen i *tagmata*, og ble rekruttert som regelrette leiesoldater. Begrep for fremmede krigere som tjener mot betaling oppstår først i bysantinske kilder fra slutten av det 11. århundre, som i krøniken til Ioannes Skylitzes. Denne referer til *misthophóroi*, eller *misthophorikōn*, som kan oversettes til «leiesoldat» eller «lønnsmottaker».¹⁵⁸ For eksempel benyttes begrepet om væringene under Michael IV (*hoi Varángoi misthophorountes Rhōmaíois*).¹⁵⁹ Samtidig referer Skylitzes til hvordan en slektning av fyrst Vladimir av Kyiv med navn «Chrysocheir» og et følge på 800 mann hadde oppsøkt Konstantinos VIII i 1025 for å tilby sine tjenester «mot betaling» (*hōs tácha misthoforésōn*).¹⁶⁰ Begrepet benyttes også for å beskrive latineuropeiske støtetropper, særlig normannerne, som i likhet med væringene dukker opp relativt brått i bysantinske kilder fra midten av det 11. århundre.¹⁶¹

0.5. Struktur og tese

Undersøkelsen er strukturert kronologisk etter kildene og inndelt tematisk. Den tar utgangspunkt i fremstillingene av øksebærere i bysantinsk ikonografi fra det 11. århundre. Det eldste av motivene er datert til ca. 1055,¹⁶² og er dermed den tidligste henvisningen til krigere som kan identifiseres som væringer (kap. 1). Her vil det bli demonstrert at fremstillingene inneholder representasjoner av våpen som er identifiserbare som skandinaviske stridsøkser fra samme periode.¹⁶³ Samtidig blir det klart at øksebærerne som er fremstilt i motivene som viser arrestasjonen av Kristus kan identifiseres som keiserlige vaktstyrker på bakgrunn av deres bekledning og generelle utrustning. Dette finner også støtte hos Psellos, som identifiserer vaktstyrkene ved palasset som øksebærere på samme måte som han gjør med tauroskyterne (kap. 2).¹⁶⁴ Dette gjør

¹⁵⁶ Kühn, *Die byzantinische Armee*, 258f.

¹⁵⁷ Kühn, *Die byzantinische Armee*, 68.

¹⁵⁸ Shepard, «Franks», 280f.

¹⁵⁹ Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 23, 1, s. 481. Merk at de her beskrives som et «keltisk folk» (γένος δὲ Κελτικόν).

¹⁶⁰ Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 16, 46, 367-368.

¹⁶¹ Se Shepard, «Franks», 282, og henvisninger gjengitt der.

¹⁶² Denne finnes blant mosaikkene fra klosteret Nea Moni på Khíos; se Mouriki, *Mosaics of Nea Moni*, 21f.

¹⁶³ Jfr. metode redegjort s. 15-17f.

¹⁶⁴ Jfr. metode redegjort s. 15f.

han indirekte gjennom å beskrive våpnene de bærer (*rhomphaiai*) som enegget og båret fra skulderen¹⁶⁵ på samme måte som han gjør med tauroskyternes stridsøkser (*axínē*).¹⁶⁶

Sett i sammenheng med andre henvisninger til *Varángoi* blant keiserens hovedstadstrop- per,¹⁶⁷ tyder funnene fra Psellos og de ikonografiske kildene på at en egen enhet med væringer eksisterte blant vaktstyrkene i Konstantinopel ved midten av det 11. århundre (kap. 3). Denne kan ha dannet utgangspunktet for mange av de militære operasjonene væringene deltok i, som de som kan spores til Harald Sigurdssons bysantinske karriere (kap. 4). Samtidig ser både de narrative kildene og krysobullene mengder av væringer og andre utenlandske støttetrop- per utstasjonert i provinsene (kap. 5). Dette tyder på at integreringen av utenlandske styrker i utgangs- punktet ikke gikk via stående enheter, men via hærstyrkene i provinsene.

Ettersom kildene produsert før 1081 ser væringer i Konstantinopel og ved palasset, må opp- rettelsen av en egen vaktstyrke likevel tilbakeføres til før Alexios Komnenos' regjeringstid. Dette utfordrer også tesen om at kilder skrevet etter 1081, men som ser væringer opptre som vaktstyrker i perioden før, må antas som anakronistiske.

¹⁶⁵ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VII, 28, s. 165.

¹⁶⁶ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VII, 22, s. 95.

¹⁶⁷ Michael Attaleiates, *Historia*, kap. 31, s. 252-255.

1. Øksebærere i bysantinsk kunst og militær ikonografi

Den første henvisningen til krigere med lange stridsøkser finnes ikke i skriftlige kilder, men i bysantinsk ikonografi fra andre halvdel av det 11. århundre. Dette gjelder i første omgang soldatene som er fremstilt i kirkekunst som viser arrestasjonen av Kristus i Getsemane, men også i avbildningen av vanlige soldater i illustrerte manuskripter fra samme periode. Nærmere undersøkelser av motivene viser at øksene i flere tilfeller er sammenlignbare med utformingen av skandinaviske våpen fra samme periode. Samtidig ser øksebærerne i arrestasjonsscenen ut til å bli fremstilt som keiserlige vaktstyrker.

1.1. Viser motivene skandinaviske våpen?

Det tidligst daterte motivet finnes blant mosaikkene på innsiden av klosteret Nea Moni på Khíos. Klosteret, hvis navn betyr «Det nye kloster», ble finansiert av keiser Konstantinos IX Monomakos, og stod ferdigstilt i 1055. De berømte mosaikkene som pryder innsiden av klosterveggene er samtidige med klosterets opprettelse, og utgjør et unikt eksempel på bysantinsk monumentalkunst fra renessanseperioden under de makedonske keiserne.¹⁶⁸ Som del av den symbolske og kommunikative funksjonen til kirkerommets utforming, gjengir mosaikkene en sammenhengende fremstilling av evangeliene og begivenheter fra Kristus' tid på jorden.¹⁶⁹ I motivet som viser judaskysset og arrestasjonen av Kristus i Getsemane, er soldatene fremstilt som eksplisitt blonde, og bevæpnet med langskaftede stridsøkser (fig. 1). Fremstillingen er ellers forenelig med beskrivelsene i evangeliene, som omtaler gruppen som pågrep Kristus som utstyrt med lamper (*lampádes*) og fakler (*phanoi*),¹⁷⁰ samt staver/klubber (*xyla*) og sverd/kniver (*machairai*).¹⁷¹ Dette etterlater imidlertid de fire stridsøksene, som kan observeres både blant soldatene i bakgrunnen og hos figuren plassert i senter av scenen, som et fremmed element. Samtidig vises det her en spesiell oppmerksomhet til øksebærerne, ettersom blikkfanget i scenen utgjøres av den fremste figuren, som hviler øksen på høyre skulder, og bærer et stort perledekorert skjold. Til tross for at denne assosieres med gruppen i bakgrunnen gjennom sin beklledning og bevæpning, kan den identifiseres som en representasjon av Malkus, tjeneren til den jødiske ypperstepresten som fikk øret avhugget av apostelen Peter.¹⁷²

¹⁶⁸ Om mosaikkene i Nea Moni generelt, se Mouriki, *Mosaics of Nea Moni*, 21ff.

¹⁶⁹ Se Demus, *Byzantine Mosaic Decoration, Aspects of monumental art in Byzantium*, 3-39.

¹⁷⁰ *Novum Testamentum Graece*, Johannes 18, 3.

¹⁷¹ *Novum Testamentum Graece*, Markus 14, 43; Matteus 26,47; Lukas 22,52.

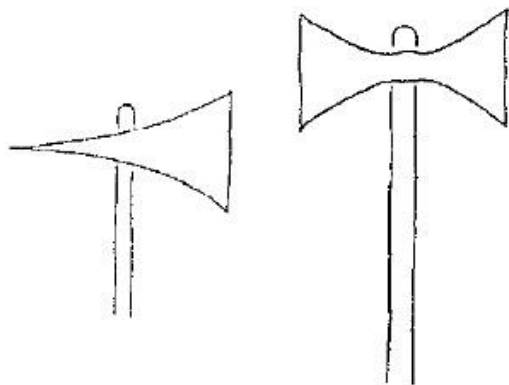
¹⁷² Mouriki, *Mosaics of Nea Moni*, 186.

Øksenes utforming gjør dem ikke automatisk identifiserbare som stridsøkser av skandinavisk type, men er enten tohodede eller strekker seg over begge sider av skaftet og forlenget i en spiss. Denne type økser er forenelige med beskrivelsene av de bysantinske *tzikouri* eller *distrali* (fig. 2-3).¹⁷³ Disse betegnet imidlertid kortere våpen, mens øksene i mosaikken har lange skaft, sammenlignbare med lengden på skandinaviske stridsøkser fra samme periode. Dette kan indikere at den ansvarlige kunstneren kan ha kombinert inntrykkene fra ulike våpen i samme fremstilling.

Figur 1. Arrestasjonen av Kristus. Mosaikk, Nea Moni, indre narthex, Khios. Foto av forfatter

¹⁷³ Koliass, *Byzantinische Waffen*, 169f.

Figur 2 (over). Bysantinske stridsøkser. T.v. distralion T.h. tveegget tzikouri. Illustrasjon hentet fra Koliass, *Byzantinische Waffen*, 169.

Figur 3 (h). Rekonstruksjon av kriger med tveegget tzikouri. Våpenet er av en kortere type sammenlignet med fremstillingene i mosaikken. Foto hentet fra Dawson, «*Equipment of Regular Byzantine Troops*», Pl. VII-4.

I en undersøkelse av kunstneriske fremstillinger av økser i bysantinsk kunst, har Taxiarchis Koliass påpekt de mange motivene som viser lange eneggede stridsøkser, hvor skaftet ikke slutter umiddelbart ved øksehodet, men forlenget med noen centimeter, ofte i form av en spydspiss. Slike langskaftede våpen er blitt postulert av Koliass å representere en mulig utvikling av den lange stridsøkser som ble introdusert med krigere fra Skandinavia, der enden på skaftet har blitt forlenget, samtidig som formen på selve øksehodet er blitt modifisert etter orientalske forbilder.¹⁷⁴ I hvilken grad utviklingen var et reelt faktum eller resultatet av sammenblanding av ulike våpen i kunstnerens fantasi er uvisst, men en slik modifikasjon, som ville gjort øksene effektive som støtvåpen, er ikke utenkelig tatt i betraktning det økte møtet med kavaleri som skandinaviske krigere møtte i bysantinsk tjeneste.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Koliass, *Byzantinische Waffen*, 169f.

¹⁷⁵ Se under, s. 51f.

Det eldste eksempelet på økser av denne typen finnes i en freske fra kirken Balıklı Kilise i Kappadokia (fig. 4),¹⁷⁶ datert til andre halvdel av det 11. århundre. I denne er øksebærerne i arrestasjonsscenen utstyrt med lange eneggede stridsøkser båret over skulderen, utstyrt med en slags spydspiss på enden av skaftet, som en naturlig forlengelse av bladet. Den trolig tydeligste fremstillingen finnes blant illustrasjonene i et senere manuskript av Ioannes Skylitzes' krønike, nedtegnet i Messina på slutten av det 12. århundre. I denne har den ansvarlige illustratøren fremstilt «palassvaktene» (*hoi tēn aulēn phyláttones*) som øksebærere i en anakronistisk fremstilling av attentatet på keiser Leo V i 820 (fig. 5).¹⁷⁷ Illustrasjonen viser økser med forlengede skaft i form av et mindre spisset blad, og kan minne om den senere hellebarden som ble utbredt i Europa fra og med det 13. århundre.¹⁷⁸ Et annet eksempel på denne type våpen, og som også knytter dem eksplisitt til *Varángoi*, finnes i det allerede nevnte blyseglet til *sebastos* Michael (fig.3).¹⁷⁹ Under inskripsjonen som identifiserer bæreren som «tolk for væringene» (*diērmēneutēs tōn Varángōn*), er inngravert en øks med forlenget skaft som ender i et krummet blad, mens motsatt ende av skaftet ender i det som kan ligne en langsgående pommel. Proporsjonene er ellers ikke forenelig med de relativt lange våpnene fra arrestasjonsscenen eller i det illustrerte manuskriptet, som muligens kan forklares ved at våpenets karakteristikk er blitt fremhevet med hensyn til seglets relativt beskjedne overflate. Uansett tyder det på at *Varángoi* var assosiert med en bestemt type våpen i perioden seglet ble produsert.

Figur 3. Blyseglet til *sebastos* Mikael, øverste tolk for væringene. Illustrasjon hentet fra Schlumberger, G. L. *Sigillographie de l'Empire byzantin*, 350.

¹⁷⁶ Jerphanion, *Les Eglises Rupestres de Cappadoce*, Vol 2.1, Pl. 177; D'Amato, «military iconography», 72-74.

¹⁷⁷ Madrid, Code Vitr. 26-2, fols. 26v, øvre halvdel. Se Tsamakda, *Illustrated Chronicle*. Denne ble trolig nedtegnet mot slutten av 1100-tallet (for datering, se *ibid.* s. 394-397). På samme måte som i mosaikken i Nea Moni er fremstillingen anakronistisk i den grad illustratøren gjengir inntrykk fra samtidens materielle kultur.

¹⁷⁸ Kolias, *Byzantinische Waffen*, 171.

¹⁷⁹ Se over, s. 14.

Figur 4. Arrestasjonen av Kristus. Fresko, Balıklı Kilise, Kappadokia. Foto hentet fra Jerphanion, *Les Eglises Rupestres de Cappadoce*, Vol 2.1. Pl 177.3.

Figur 5. Liket til den myrdede Keiseren Leo V. blir båret ut av palasset. Illustrasjon, Madrid, *Cod. Vitr. 26–2*, fol. 26v, detalj. Faks. hentet fra Tsamakda, *Illustrated Chronicle*.

Øksene i øvrige fremstillinger av arrestasjonsscenen ligger nærmere den skandinaviske stridsøksen, som de som kan observeres i fresker fra kirkene Elmalı Kilise og Çarıklı Kilise i Göreme i Kappadokia. (fig. 6-7).¹⁸⁰ På samme måte som Balıklı Kilise er disse blitt datert til siste halvdel av det 11. århundre. De må dermed ha blitt produsert i perioden rett før regionen ble invadert av Seldsjukkene og falt ut av bysantinsk kontroll etter nederlaget ved Manzikert i 1071.¹⁸¹ Det tydeligste fremstillingen av skandinaviske stridsøkser finnes imidlertid i kirken Panagia Antiophonitria fra Myriokephala på Kreta. (fig. 8).¹⁸² Øksehodene her har en avsats fra midten hvor de smalner kraftig inn, samtidig som den øverste kanten av eggen svinger oppover. Ser man nærmere på øksen til venstre i scenen, kan man også identifisere vertikale skaftfliker der øksehodet omslutter skaftet. Generelt er denne utformingen typisk for skandinaviske stridsøkser fra perioden fra midten av det 10. til midten av det 11. århundre, og tilsvarer type L i Jan Petersens typologisering av våpen fra vikingtiden (fig. 9).¹⁸³ Dateringen av fresken er ikke ubestridt. De stammer trolig ikke fra klosterets grunnleggelse rundt 1020, men kan være produsert senere på århundret eller så sent som i det 12. århundre.¹⁸⁴ Det avgjørende her er at skandinaviske våpen må ha blitt brukt som modell.

Figur 6. Arrestasjonen av Kristus. Fresko, Elmalı Kilise, Kappadokia. Foto hentet fra D'Amato, «military iconography», 76.

Figur 7. Arrestasjonen av Kristus. Fresko, Çarıklı Kilise, Kappadokia. Foto hentet fra D'Amato, «military iconography», 77.

¹⁸⁰ D'Amato, «military iconography», 76-80.

¹⁸¹ Thierry, *La Cappadoce*, 275.

¹⁸² Spatharakis, *Byzantine wall paintings of Crete*, vol.1, pl. 195.

¹⁸³ Petersen, *De norske vikingesverd*, 45f.

¹⁸⁴ Spatharakis, *Byzantine wall paintings of Crete*, vol.1, s. 150; D'Amato, «military iconography», 73-75.

Figur 8. Arrestasjonen av Kristus. Fresko, Panagia Antiophonitria, Myriokephala, Kreta. Foto av forfatter.

Figur 8.1. Detalj øksehode v.

Figur 8.2. Detalj øksehode h.

Figur 9. Øksehode type L. Foto hentet fra Petersen, *De norske vikingsverd*, 45.

Samtidig er øksebærere synlige i tre illustrerte manuskript fra samme periode. I en av de overleverte evangeliske leksjonsbøkene som i dag er oppbevart på klosteret Dionysiou på Athos (*Dionysiou Cod. 587*), og som ble nedtegnet i 1059, er arrestasjonsscenen fremstilt på tilsvarende måte som i kirkekunsten fra samme periode. Her kan fire øksebærere observeres blant mennene i bakgrunnen (fig.10).¹⁸⁵ Tydelige fremstillinger finnes også i det såkalte Theodorpsalteret (*London, B.L. Add. 19.352*), oppkalt etter sin forfatter, presten Theodoros fra Caesarea i Kappadokia, som ferdigstilte manuskriptet i Konstantinopel i 1066.¹⁸⁶ Her påtreffes lange eneggede stridsøkser i to illustrasjoner; i den ene liggende i kryss ved siden av de sovende vaktene utenfor Jesus' grav (fig.11);¹⁸⁷ og den andre i fremstillingen av gammeltestamentlige begivenheter med fortellingen om Uria (fig.12).¹⁸⁸ Videre kan økser med samme type utforming observeres blant soldatene fremstilt i et rikt illustrert menologium fra klosteret Esphigmenou på Athos (*Esphigmenou Cod. 14*), datert til mellom 1070 og 1100.¹⁸⁹ To av de totalt åtti miniatyrene tilhørende de hagiografiske tekstene inneholder fremstillinger av stridsøkser. Den ene ligger ved siden av det mutilerte liket til en fallen soldat i en fremstilling av slaget ved Gibeah mellom de elleve stammene av Israel og Benjamin (fig.13).¹⁹⁰ Den andre viser to øksebærere i en båt, og er hentet fra en scene fra livet til martyren Arethas (fig.14).¹⁹¹

Figur. 10. Arrestasjonen av Kristus. *Dionysiou Cod. 587m. fol. 104v. Faks. fra Pelekanidis, m.fl., The Treasures of Mount Athos, vol. 1, s. 188.*

¹⁸⁵ Pelekanidis, m.fl., *The Treasures of Mount Athos*, vol. 1, 162-219, 434-446 gir en beskrivelse med relevant litteratur for hver av de totalt 74 miniatyrene i manuskriptet (arrestasjonen av Kristus, s. 188).

¹⁸⁶ Anderson, *On the Nature of the Theodore Psalter*, 550.

¹⁸⁷ *Theodore Psalter. Electronic facsimile*, folio 36v.

¹⁸⁸ *Theodore Psalter. Electronic facsimile*, folio 63v.

¹⁸⁹ For datering, se Cacharelias, «The Mount Athos Esphigmenou 14 Codex», 1-12, 58.

¹⁹⁰ Pelekanidis, m.fl., *The Treasures of Mount Athos*, vol. 2, *Cod. Ath. Esphigmenou*, folio 417v.

¹⁹¹ Pelekanidis, m.fl., *The Treasures of Mount Athos*, vol. 2, *Cod. Ath. Esphigmenou*, folio 136v.

Figur 11. Sovende vakter utenfor graven. Illustrasjon, Psalter of Theodore of Caesarea, BL Add MS 19352, folio 36v. Faks. fra Theodore Psalter. Electronic facsimile.

Figur 12. Beleiringen hvor Uria blir drept. Illustrasjon, Psalter of Theodore of Caesarea, BL Add MS 19352, folio 63v, detalj. Faks. fra Theodore Psalter. Electronic facsimile.

Figur 13. Andre dag av slaget mellom de elleve stammene av Israel og stammen av Benjamin ved Gibeon. Illustrasjon, Cod. Ath. Esphigmenou, folio 417v, detalj. Faks. fra Pelekanidis, m.fl., The Treasures of Mount Athos, vol. 2.

Figur 14. Scene fra livet til martyren Arethas. Illustrasjon, Cod. Ath. Esphigmenou, folio 136v, detalj. Faks. fra Pelekanidis, m.fl., The Treasures of Mount Athos, vol. 2.

Tar man i betraktning fraværet av klassiske forbilder for tilsvarende våpen, i tillegg til representasjonenes likhet med skandinaviske stridsøkser fra samme periode, er det mulig å anse avbildningene som kunstnerens forsøk på en realistisk fremstilling. Samtidig er representasjonene av langskaftede stridsøkser et element som først blir introdusert i arrestasjonsscenen med Nea Moni ved midten av det 11. århundre, samtidig som i de skriftlige kildene. Dermed kan man utlede med en viss sikkerhet at motivene gjengir et element som først var blitt fremtredende rundt tiden de ble produsert. Uansett blir det klart at «øksbærerne» hadde gjort seg gjeldende i bysantinsk kultur allerede ved midten av det 11. århundre.¹⁹²

1.2. Er øksbærerne fremstilt som keiserlige vaktstyrker?

De militære aspektene ved arrestasjonsscenen er bemerkelsesverdig i seg selv, ettersom evangelistenes beskrivelser ikke inneholder direkte omtale soldater. Johannesevangeliet forteller imidlertid at Judas ble fulgt av tjenestemenn (*huperetai*) for øversteprestene og fariseerne, i tillegg til en *speira*.¹⁹³ Begrepet kan i denne forbindelse ha betydningen «tropp», og ble brukt til å oversette betegnelsen for de romerske taktiske enhetene *manipulus*, og senere *cohors*.¹⁹⁴ Svært talende hva gjelder gruppens militære karakter er at den beskrives som organisert etter hellensk skjema, kommandert av en *chiliarkos*. Denne betegnelsen var fortsatt i bruk i bysantinsk tid, og forfattere av som fulgte idealet om *mimesis* ble den ofte ble brukt som synonymt til *taxiarchos*, kommandøren av større infanterienheter (*taxiarchia*).¹⁹⁵ Samtidig er militariseringen et kjent aspekt ved arrestasjonsscenen siden det 4. århundre. Som i senere fremstillinger, er gruppen som pågriper Kristus også her representert med militært utstyr fra perioden verkene ble produsert.¹⁹⁶ Dette kan observeres allerede ved soldatene på et relikvieskrin i elfenben fra Brescia utenfor Milano, som trolig kan dateres til slutten av det 4. århundre. Gjennom emblemene på skjoldene til soldatene er de blitt identifisert som representasjoner av keiserlige

¹⁹² Scheel, «Concepts of cultural transfer», 57, anser første spor som fremstillingen av øksbærere det illustrerte manuskriptet av Skylitzes' krønike, som ble nedtegnet på slutten av det 12. århundre.

¹⁹³ *Novum Testamentum Graece*, Ioannes 18,12; 18,3; se også D'Amato, «military iconography», 69f.

¹⁹⁴ Se «σπειρα» i Liddel, m.fl, *Greek-English Lexicon*.

¹⁹⁵ Kühn, *Die byzantinische Armee*, 273.

¹⁹⁶ D'Amato, «military iconography», 70, oppsummerer eksempler på kunstverk fra 4. til 10. århundre: Schug-Wille, *L'arte bizantina*, 48 (Sarkofagen til Junius Bassus, 359 e.Kr.); Colomba, «Il Vangelo e la Beatitudine», 77, 80 (mosaikken i Saint Apollinare Nuovo, Ravenna, slutten av 5. århundre); Romanelli & Nordhagen, *S. Maria Antiqua*, 35 (fragmenter av fresker fra Santa Maria Antiqua, tidlig 8. århundre); Thierry, *La Cappadoce*, 121 fig. 33, 159, fig. 63, 267 (Døperen Johannes i Çavuşin, 6. til 7. århundre; Kokar Kilise, andre halvdel av 9. århundre, Kiliçlar Kilise, Goreme, nr. 29, kapell XIII, 10. århundre).

gardister, *Scholae Palatinae*. Disse var med stor sannsynlighet til stede i regionen rundt Milano i perioden skrinet ble produsert, ettersom dette da var den vanlige keiserlige residensen.¹⁹⁷

En rekke aspekter ved fremstillingene fra det 11. århundre indikerer at soldatene også her er modellert på keiserlige vaktstyrker.¹⁹⁸ I disse er soldatene generelt ikke iført rustning, men *skaramangion*; ornamenterte hoffdresser i ulike farger, som *De ceremoniis* beskriver blant æresvaktene ved palasset ved seremonielle anledninger.¹⁹⁹ I mosaikken fra Nea Moni er soldatenes bryst utsmykket med *stitháton*; dekorerte silkeduker festet om nakken, som også omtales av *De ceremoniis*.²⁰⁰ Dette gjelder også det tilsynelatende perledekorerte skjoldet som bæres av figuren i senteret av scenen. I seremoniboken blir de to keiserlige skjoldene som ble oppbevart i Chrysotriklinos, resepsjonshallen i keiserpalasset, beskrevet som forgylte og dekorert med perler og edelstener.²⁰¹ I så måte er det svært talende at Nea Moni var grunnlagt og finansiert av Konstantinos IX Monomakos. Klosterets utsmykking ble ikke utført av provinsielle asketer, men av håndverkere fra Konstantinopel, som var kjent med kulturen ved hoffet og miljøet rundt keiseren. Dekorasjonen som pryder klosterveggene er derfor delvis å betrakte som panegyriske, med det dobbelte formål å feire både Kristus og keisermakten. For eksempel har fremstillingen av Kong Salomo blitt foreslått å etterligne ansiktstrekkene til Konstantinos.²⁰² På samme måte ser soldatene ut til å ha blitt gjengitt som keiserens vaktstyrker.

Soldatene i Nea Moni bærer samtidig preg av at den ansvarlige kunstneren har forsøkt å gi dem et etnisk uttrykk. Håret på åtte av de i alt tolv figurene som kan identifiseres som krigere er fremstilt med vekslende rader av brunt glass og gul/oker tessera, som gir en blond farge.²⁰³ Denne særegne fremtoningen gjør figurene distinkte fra øvrige representasjoner blant mosaikkene. D kan for eksempel kontrasteres med den detaljrike centurionen fra den påfølgende fremstillingen av korsfestelsen.²⁰⁴ Denne er gjengitt med mørkt brunt hår og skjegg. Denne kan samtidig identifiseres som en representasjon av en bysantinsk militær adelsmann på bakgrunn av sin bekledning.²⁰⁵ Interessen for det eksotiske blir også tydelig ved de to figurene i bakgrunnen som ikke er fremstilt som blonde. Disse har svart skjegg og later til å bære en turban på

¹⁹⁷ Se Frumento, m.fl., *Milano capitale dell'Impero Romano*, 344ff., kat. 5b.11; Watson, «Bresica Casket», 283, 292.

¹⁹⁸ Dette støttes av D'Amato, «military iconography», 69-76.

¹⁹⁹ *De Ceremoniis*, II, 15, s. 566-598.

²⁰⁰ *De Ceremoniis*, I, 86, s. 391.

²⁰¹ *De Ceremoniis*, II, 40, s. 640. Se også D'Amato, «military iconography», 73, som viser til tilsvarende representasjoner av skjold blant soldatene i hippodromen fra freskene i Hagia Sofia i Kyiv.

²⁰² Maguire, «Nea Moni: An Imperial Reading», 212f.

²⁰³ Mouriki, *Mosaics of Nea Moni*, 87, 220.

²⁰⁴ Mouriki, *Mosaics of Nea Moni*, 59.

²⁰⁵ Dawson & Sumner, *Military Dress and Court Regalia*, 270f., identifiserer denne som en representasjon av *droungarios tēs viglēs*; kommandøren for tagmaen *Vigla*.

hodet, som var et vanlig element i fremstillingen av krigere fra Midtøsten i bysantinsk kunst.²⁰⁶ Ettersom mennene som arresterte Kristus nødvendigvis var å oppfatte som «onde», ble de i henhold til kunstneriske konvensjoner gjengitt med eksotiske trekk, som gjorde dem gjenkjennelige som «barbarer».²⁰⁷ Følger man tolkningen at arrestasjonsscenen viser keiserlige vaktstyrker, er det ikke usannsynlig at de er blitt modellert på medlemmer av den keiserlige *hetaireia*, som i denne perioden i stor grad var bemannet av utlendinger. Ettersom øksebærerne likevel er mest fremtredende, taler dette for at væringene dominerte blant vaktstyrkene rundt tiden verket ble produsert.

Samtidig skal man ikke undervurdere påvirkningen som fremmede krigere, gjerne med eksotisk utseende og utstyr, kunne utøve på fantasien til kunstnerne. Tilstedeværelsen av utenlandske krigere i regionen rundt Nea Moni blir bekreftet av to krysobuller utstedt i 1044 og 1049, som fritar det da nybygde klosteret for innkvartering (*mitation*) av lokale tropper, med særlig henvisning til *Rhōs* og «andre utlendinger» (*ethnikoi*).²⁰⁸ Det samme kan sees for Athos, hvor tilstedeværelsen av *Varángoi* er bekreftet i krysobuller utstedt samtidig som komposisjonen av det illustrerte menologium fra Esphigmenou og leksjonsboken fra Dionysiou.²⁰⁹ At lokale styrker kan ha fungert som modeller blir også tydelig i arrestasjonsscenen fra de kappadokiske kirkene. I sin undersøkelse av motivene kunne Rafaele D'Amato utlede at kunstnerne trolig baserte sine modeller på lokale soldater i *themata* og medlemmer av det provinsielle aristokratiet.²¹⁰ Her, som i øvrige representasjoner, er ikke soldatene bevæpnet utelukkende i henhold til evangelistenes beskrivelse, men bærer også spyd og stridsøkser. Særlig sistnevnte kan indikere påvirkningen av utenlandske krigere. De gir for eksempel assosiasjoner til en senere beskrivelse av Michael Psellos, som med referanse til en seremoniell mottakelse i leiren til usurpatoren Isaakios Komnenos ved Nikomedia i 1057, beskriver mengder av tauroskytere og normannere bevæpnet med lange spyd og stridsøkser.²¹¹

Militariseringen av arrestasjonsscenen blir enda tydeligere i fremstillinger fra og med det 12. århundre, som for eksempel i motivene fra kirken Rotonda i Kissamos på Kreta.²¹² I disse er soldatene ikke lenger iført hoffdrakter, men med heldekkende rustning og hjelmer. Mange av motivene inneholder også avbildninger av stridsøkser, noe som blir et vedvarende element helt

²⁰⁶ Babuin, «Later Byzantine Arms and armour», 98.

²⁰⁷ Babuin, «Later Byzantine Arms and armour», 98, diskuterer tilsvarende i forhold til fremstillinger av korsfestelsen.

²⁰⁸ *Chiaka analekta*, 548, 551.

²⁰⁹ *Actes de Lavra. Première partie*, 197f.

²¹⁰ D'Amato, «military iconography», 79f.

²¹¹ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VII, 24, s. 96f.

²¹² D'Amato, «military iconography», 80-93.

frem til det 15. århundre. På den ene siden tyder dette på at representasjonene av økser i arrestasjonsscenen ble en etablert stilistisk konvensjon i det 11. århundre. Sammenlignet med representasjoner av annet militært utstyr er øksene likevel svært sjeldne. Utover arrestasjonsscenen er de bare unntaksvis representert, og forekommer for eksempel aldri som del av utstyret til militære helgener.²¹³ I senere motiver er også det etniske uttrykket videreført ved at soldatene ofte er avbildet som blonde eller rødhårede.²¹⁴ Dette er bemerkelsesverdig tatt i betraktning at rødt hår ble brukt til å fremstille ondsinnede og svikefulle karakterer i middelaldersk kunst, samtidig som soldater med rødt skjegg også er representert som livvaktene til hellige keisere og konger, blant annet de som omslutter Konstantinos den store i en freske fra kirken Panaghia Blacherna i Arta i Hellas, datert til andre halvdel av det 12. århundre.²¹⁵

1.3. Konklusjon

Selv om det alltid må tas høyde for en viss grad av kunstnerisk frihet, tyder fremstillingene på at i bevisstheten til kunstnerne fra midten av det 11. århundre, var en betydelig andel av de keiserlige vaktstyrkene kjennetegnet som øksebærende barbarer. Etersom det eldste av motivet kan dateres til 1055, må det trolig ha eksistert en egen enhet med øksebærere blant vaktstyrkene på dette tidspunktet. Gjennom motivene blir det også tydelig at disse var assosiert med oppdrag som ikke bare er forenelig med de man skulle forvente at keiserlige vaktstyrker, men som også gir et frempek mot bruksområdene *Varángoi* blir tilskrevet i de skriftlige kildene.

²¹³ Parani, *Reconstructing the Reality of Images*, 136ff.

²¹⁴ D'Amato, «military iconography», 82.

²¹⁵ D'Amato, *The Varangian Guard*, 13.

2. Væringar og øksebærere hos Michael Psellos

Det er umulig å fastslå nøyaktig når betegnelsen *Varángoi* ble etablert i dagligtalen, men skiftet i kildeforfatternes etnografiske bevissthet oppstår relativt brått, som først kan observeres i krysobullen utstedt av Konstantinos X for klosteret Lavra i 1060.²¹⁶ Omtrent samtidig blir betegnelsen brukt av Michael Psellos i et brev til den høytstående embetsmannen Nikephoros Keroularios.²¹⁷ I et annet brev fra omtrent samme tid, sendt til Psellos' tidligere læremester Ioannes Mauropous, bruker han betegnelsen *Tauroskýthai* på samme måte som i *Chronographia*.²¹⁸ Muligens er de negative konnotasjonene som vises til *Varángoi* i brevet til Keroularios noe av årsaken til at betegnelsen ble utelatt i krøniken, der det åpenbart ikke var kompatibelt med det klassiserende stilpreget.²¹⁹ Følgende må Psellos' omtale av *Tauroskýthai* tas i betraktning, ettersom han ikke bruker begrepet som synonymt med *Rhōs* på samme måte som tidligere forfattere, men identifiserer dem som øksebærere slik senere forfattere gjør med *Varángoi*.

2.1. Forhandling med væringar

Mottakeren av det første brevet, Nikephoros Keroularios, var nevøen til Michael I Keroularios, patriarken som hadde spilt en fremtredende rolle i prosessen som ledet til skismaet i 1054. Forbindelsene mellom Keroularios og Psellos, som på denne tiden var blant de høytstående politiske rådgiverne ved hoffet, gikk trolig langt tilbake, og Psellos skal tidligere ha undervist Nikephoros og hans bror Konstantinos.²²⁰

Det kryptiske språket gjør innholdet i brevet tilnærmet uforståelig. Psellos advarer Nikephoros om en navnløs lege som han selv hadde sendt ham, men som han fraråder å motta behandling fra. Videre blir det fremhevet at «forhandling med en væring» var blant denne legens mange avskyelige bedrifter:

Her sender jeg deg en lege, kjære venn, som ikke bare kan utføre årelating på mennesker, men også på dyr og trær, spesielt trær. Han går modig til verks og bruker årelatingsinstrumentet uten frykt. Jeg advarer og formaner deg: La deg ikke noensinne årelates av ham, eller la deg behandles på noen annen måte. Hans håndtering er av en slik kraft at den umiddelbart tar livet av pasienten. Enda mer forbløffende er at selv hans forsøk på å kutte i et eiketree får det til å fryse umiddelbart. Hva er han så god for, og hva har han spesialisert seg

²¹⁶ *Actes de Lavra. Première partie*, 197f.

²¹⁷ Brevet er blitt datert til tidligst 1058; se E. V. Maltese; se «Epistole inedite di Michele Psello III», 18, s. 126f.

²¹⁸ Brevet er blitt datert til mellom 1060-1067; se Jeffrey & Lauthermann, *Letters of Psellos*, 119-139.

²¹⁹ Hunger, *Literatur*, 380f., Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 111: Generelt unngår Psellos bruken av folkespråklige etnonymmer med mindre de brukes nedsettende. Han gjør det med rus'; se over, s. 20.

²²⁰ Jeffrey & Lauthermann, *Letters of Psellos*, 81-84.

i? Forhandling med en væring, fordriving fra land, innkreving av dobbel skatt, baktalelse og helligbrøde. Slik er legen. Du derimot, motsi det motsatte. Vær barmhjertig, gjør godt, og om du kan, reis med kun en hest, om ikke, gå til fots – slik gjør du meg en tjeneste.²²¹

Omstendighetene for korrespondansen er uvisst, men muligens bruker Psellos den allegoriske legen for å gjøre Nikephoros oppmerksom på en farlig person på vei til hoffet. Familien Keroularioi hadde på denne tiden en svært innflytelsesrik politisk stilling, etter at de hadde støttet tronraneren Isaakios I Komnenos i 1057. Michael Keroularios var imidlertid blitt så mektig at han raskt ble ansett som en trussel, og Isaakios fikk ham deportert fra Konstantinopel i 1058. Den påfølgende rettsaken skulle føres av ingen andre enn Psellos selv, men ble unngått da Keroularios avgikk med døden. Psellos, som hadde bidratt til å styrte den forhenværende patriarken, hadde likevel satt i gang en prosess som nå truet resten av Keroularioi. Dette kan muligens forklare hvorfor han nå ønsket å advare Nikephoros.²²²

Tatt i betraktning aktivitetene det blir nevnt i sammenheng med, tyder det på at «forhandling med væringar» hadde negative konnotasjoner. Følger man den senere *Scylitzes continuatus*, er det mulig at Keroularioi hadde ubehagelige minner om væringene. Ifølge denne var det nemlig de som hadde utført pågripelsen av patriarken og hans fettere.²²³ Ettersom patriarken på dette tidspunktet nøyte betydelig støtte blant den lokale befolkningen, og trolig også blant *tagmata* i hovedstaden, er det ingen overraskelse at en slik oppgave ble overlatt til utenlandske soldater under keiserens anførsel. Man må anta at disse var svært nyttige når det kom til gjennomføringen av risikable og delikate oppgaver, som å arrestere individer av høy geistlig eller politisk stilling, og som dermed kunne ha sympati blant innfødte tropper.²²⁴

En lignende referanse til væringene, her omtalt som *Tauros kýthai*, fremkommer i et annet brev av Psellos fra omtrent samme tid, sendt til hans venn og tidligere læremester Ioannes Mauropous.²²⁵ Denne hadde tidligere holdt en prominent stilling ved hoffet, men hadde falt i unåde hos keiser Konstantinos IX. Dette er trolig årsaken til at han i 1050 var blitt forvist til

²²¹ «Epistole inedite di Michele Psello III», 18, s. 126f: «Ἀπέστειλά σοι ἰατρὸν, ἡγαπημένε μοι ἄνθρωπε, φλεβοτομεῖν δυνάμενον οὐκ ἄνθρωπος μόνον, ἀλλὰ καὶ κτήνη καὶ ξύλα, καὶ μάλιστα ταῦτα, διότι ἀφόβως ἐπιχειρεῖ καὶ ὑποβάλλει τὸ τῆς φλεβοτομίας ὄργανον. τοῦτο δέ σοι προλέγω καὶ διαμαρτύρομαι· μὴ φλεβοτομηθεῖς ποτέ παρ' αὐτοῦ μήτε ἄλλως ἰατρευθεῖς. τοσαύτην γὰρ ἔχει δύναμιν ἢ ἐπιβολὴ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, ὥστε ἀναιρεῖν αὐτίκα τὸν ἰατρευόμενον καὶ τὸ δὴ θαυμασιώτερον, ὅτι καὶ δρῶν ἐὰν πειραθῆ τεμῖν αὐτίκα ψυγῆσεται. περὶ τίνα οὖν ὠφέλιμός ἐστι καὶ περὶ ἃ μάλιστα ἐσπούδασε; μεσι[τεῦσαι] Βάραγγον, ἐξελάσαι χωρίων, ἀπαιτῆσαι διπλοῦν τὸν κανόνα, συκοφαντῆσαι, ἱεροσυλῆσαι. τὰ μ[ὲν] τοῦ ἰατροῦ τοιαῦτα· σὺ δὲ ἀντίθεος τὰ ἐναντία· ἐλέησον, ὠφέλησον, εἰ μὲν δυνατόν, μονοκάβαλλον, εἰ δὲ μή, πεζὸν καὶ ἀνυπόδετον ἔμοι διδοῦς τὴν χάριν.»

²²² Dette er tolkningen til Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 111f.

²²³ *Scylitzes continuatus*, kap. IV, s. 105.

²²⁴ Se også Blöndal, *The Varangians*, 109.

²²⁵ Kurtz & Drexler, *Michaelis Pselli Scripta minora II: Epistulae*, 2: 77-78.

Euchaita, hvor han siden regjerte som metropolitt. Mauropous klaget over eksilet til Psellos i en rekke brev, og oppfordret ham til å overtale de etterfølgende keiserne om å benåde ham.²²⁶ Det er i denne sammenheng at Psellos forsikret sin venn om at han skulle gjøre det han kunne, men fryktet at retorikkens «skarpe øks» – hans overtalelsesevne – ikke var tilstrekkelig:

Og dette skal du tro; at vi kanskje har kunnet utrettet langt mer enn andre, men selv ikke med en velslippt øks kan man hugge alle slags trær; jeg vet faktisk at noen trær får ubetydelige kutt selv fra de eneggede sverdene som de tauriske skyterne bærer på sine ene skulder. For min egen del har min tunge og arm kanskje vist seg å være sterk, men kanskje blir det som blir slått desto sterkere.²²⁷

På samme måte som i senere beskrivelser av tauroskyterne blir det her presisert at de bærer et enegget våpen, i dette tilfelle sverd (*heterostomoi xiphe*), fra sin ene skulder. Samtidig er henvisningen til «øks» (*axinē*) påfallende. Samme begrep brukes om stridsøkser av forfattere i klassisk tid, som Herodot og Homer, men ville i bysantinsk tid bare betegne en enkel arbeidsøks.²²⁸ Tatt i betraktning at Psellos bruker begrepet i samme kontekst som han viser til «sverdene» båret av tauroskyterne, kan det likevel tenkes at han med dette hentydet til deres bevæpning. Dette støttes i det minste av senere beskrivelser i *Chronographia*, der Psellos bruker *axinē* for å betegne våpnene tauroskyterne bærer på skulderen.²²⁹

Samtidig kan bruken av ordet for «sverd» (*xiphos*) oppklares av tekster fra det påfølgende århundre. I *Alexiaden* bruker Anna Komnena samme begrep i beskrivelsen av barbarene som følger keiseren, i dette tilfelle hennes far, Alexios I Komnenos.²³⁰ Også her blir det beskrevet som båret fra skulderen, og spesifisert som enegget (*heteróstomon*), som dermed tyder på at det hentydes til stridsøkser av skandinavisk type.²³¹ Opprinnelig var *xiphos* betegnelsen for det antikke greske kortsverdet. Begrepet var imidlertid foreldet ved det 11. århundre, og bredsverdet som da var i bruk ble generelt omtalt som *spathion*.²³² Anna Komnenas bruk av betegnelsen *xiphos* må dermed forklares på bakgrunn av det høyspråklige stilpreget i krøniken, der begrepsbruken fulgte føringene for *mimesis* av klassiske forbilder på samme måte som i Psellos'

²²⁶ Jeffreys & Lauxtermann, *Letters of Psellos*, 119-139.

²²⁷ Kurtz & Drexler, *Michaelis Pselli Scripta minora II: Epistulae*, 2: 77-78, Ep. 46: «Καὶ τοῦτο δὲ οἶου, ὅτι τῶν ἄλλων πλείω ἴσως δεδυνήμεθα, ἀλλ' οὐκ εἶ τις ἀξίνην εὖ τεθηγμένην ἔχει, παρὰ τοῦτο το καὶ πᾶσαν τεμῆν ὕλην δεδύνηται οἶδα γοῦν ἐγὼ καὶ τῶν δένδρων ἕνια ἀνέκδοτα τοῖς ἑτεροστόμοις τούτοις ξίφεσιν ὄντα, ὅποια δὴ οἱ περὶ τὸν Ταῦρον Σκῦθαι ἀπὸ θατέρου τῶν ὤμων κραδαίνουσι κάμοι γὰρ ἠκόνηται μὲν ἢ γλῶσσα καὶ ὁ βραχίον τυχὸν εὐσθενῆς, ἀλλ' ἴσως στερρότερον τὸ πληττόμενον.»

²²⁸ Kolias, *Byzantinische Waffen*, 167; Dawson, «Varangian Rhomphaia».

²²⁹ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VII, 24, s. 96f med referanse til tauroskyterne i leiren til usurpatoren Isak Komnenos ved Nikomedia i 1057.

²³⁰ Anna Komnena, *Alexias*, vol. 3, bok XII, VI, s. 72.

²³¹ Dette er i samsvar med tolkningen til Blöndal, *The Varangians*, 128: «Anna says ξίφος, 'swords', but qualifies them as ἑτερόστομα, 'single-edged', which suggests she means the axes of the Varangians».

²³² Haldon, «Military Technology», 31-32.

Chronographia.²³³ Siden ingen krigere i klassisk tid kjempet med de store øksene Komnena ble konfrontert med i møtet med barbarene ved palasset, søkte hun trolig etter en måte å henvise til de karakteristiske våpnene uten å gå på kompromiss med stilpreget i krøniken. På samme måte kan språkføringen i brevet til Mauropous tyde på at Psellos foretrakk begrepsmessig variasjon for å demonstrere høylitterær kunnskap ovenfor sin tidligere læremester.

Selv om det vanskelig kan trekkes pålitelige konklusjoner fra Psellos' allegoriske formuleringer, later det til at betegnelsene *Varángoi* og *Tauroskýthai*, hadde bestemte konnotasjoner. Dersom man godtar at de viste til en bestemt gruppe av utenlandske soldater ved palasset, må man anta at Psellos' stilling ved hoffet hadde gjort ham vitne til dens bruksområder, noe som bekreftes av senere selvbiografiske beskrivelser i *Chronographia*.²³⁴ I brevet til Keroularios viser han i det minste negative assosiasjoner til «forhandling med en væring». Dette avsløres også av brevet til Mauropous, der han tilsynelatende assosierer tauroskyternes våpen med sin egen evne til å overtale (!) den mindre ettergivende keiseren.

I tillegg til *Scylitzes continuatus*, blir assosiasjonen mellom væringene og pågripelsen av keiserens høytstående politiske motstandere videreført i to andre kilder fra det 12. århundre. Den allerede nevnte passasjen fra *Alexiaden* forteller om en konspirasjon mot Alexios Komnenos anført av generalen Michael Anemas og ministeren Ioannes Solomon i 1105. Sammensvergelsen mislyktes, og Alexios skal ha bedt sin bror, *sebastokrator* Isaakios, om å gjennomføre avhøret av lederne. Da disse ble ført for Isaakios, forteller Anna at Ioannes Solomon og en annen av medkonspiratørene, Georgios Basilikos, benektet all kjennskap til sammensvergelsen, hvorpå de ble truet med tortur dersom de ikke ville komme med en tilståelse: «idet han (Solomon) betraktet barbarene som omringet sebastokratoren med eneggede sverd på skuldrene, ble han redd og tilstod alt, og avslørte alle som var involvert i komplottet sammen med ham».²³⁵ Senere på århundret kunne den uttalte kritikeren av Manouel Komnenos, Michael Glykas, som satt fengslet i Konstantinopel frem til 1164 for sin deltagelse i en konspirasjon mot keiseren, beskrive i et dikt om sin tid i fangenskap at «brølende væringene» hadde holdt ham våken om nettene.²³⁶ Det er uklart i hvilken grad beskrivelsene er selvbiografiske. I det minste bevitner det at væringene, som var svært til stede i den kollektive bevisstheten på Manouel Komnenos

²³³ Hunger, «On the Imitation», 23f., 31; Hunger, *Literatur*, 380f.; se også Dawson, «Varangian Rhomphaia».

²³⁴ Michael Psellos, *Chronographia*, bd.2, bok VII, «Romanos Diogenes», 28, s. 165: Psellos identifiserer palassvaktene som øksebærere ved å betegne dem som bærere av *rhomphaiai*; se diskusjonen s. 49f.

²³⁵ Anna Komnena, *Alexias*, vol.3, bok XII, 6, s. 72: «ὁ δὲ ἐνατενίσας καὶ τοὺς περικυκλοῦντας τὸν σεβαστοκράτορα βαρβάρους θεασάμενος ἐπὶ τῶν ὤμων τὰ ἑτερόστομα ξίφη κραδαίνοντας, ἔντρομος γεγινώς, παραγρήμα ἅπαντα ἀπαγγέλλει τοὺς τε συνίστορας ὁμολογήσας ...»

²³⁶ *Michaël Glyka Stichoi hous egrapse kath'on kateschethēkairon*, s. 159-170: Βαράγγους ἀ[λαλά]ζοντας καὶ ὁ φόβος ἐξυπνᾷ σε. Ut ifra beskrivelsene til Glykas postulerte Hilda Davidson at fengselet i noumera var tilholdsstedet til væringene på dette tidspunktet; se Davidson, *Viking road to Byzantium*, 183-186.

tid, og ble koblet til fengsling og tortur.²³⁷ I så måte er man kommet full sirkel med oppgavene øksebærerne assosieres med i de kunstneriske fremstillingene av arrestasjonen av Kristus.

2.2. *Chronographia*

Chronographias første omtale av tauroskytere er blitt gjort særlig betydningsfull, da den har blitt sett i sammenheng med *de facto* grunnleggelsen av en «væringgarde».²³⁸ Psellos rapporterer her om en militærstyrke sendt til Konstantinopel av Vladimir av Kyiv i 988 for å bistå Basileios II, som da sto ovenfor et omfattende militæroprør: Feltherren Bardas Phokas, nevøen til den tidligere keiseren Nikephoros II Phokas (963-969), hadde etter Ioannes I Tzimiskes' død i 976 avverget et kuppforsøk av den avdøde keiserens svoger, Bardas Skleros, og drevet denne i eksil i Syria. I 987, samtidig som Basileios led et militært nederlag mot bulgarerne, vendte Skleros tilbake til Anatolia med en egen hær. Phokas, som selv hadde ambisjoner om tronen, allierte seg nå med Skleros, og sammen marsjerte de mot Konstantinopel. Det er i denne sammenheng at Psellos rapporterer at Basileios kunne benytte de nyankomne tauroskyterne, som han angivelig slo sammen med andre «fremmede styrker» (*xenikēn heteran dynamin*) og sendte mot usurpatorenes hær.²³⁹ Om sommeren 988 møttes de ved Krysopolis på den østlige siden av Bosporos, der keiserens styrker påførte fienden et knusende nederlag. Imidlertid gis det ingen indikasjon på at tauroskyterne utgjorde ryggraden blant disse «fremmede». Fokuset i Psellos gjenfortelling er snarere hvordan Basileios ble begunstiget med troppeforsyninger på det skjebnesvangre tidspunktet.²⁴⁰

2.2.1. *De fremmede og allierte ved keiserens side*

I deres neste opptreden i *Chronographia* blir imidlertid tauroskyterne beskrevet som de «fremmede og allierte som vanligvis underholdes av keiserne» (*xenikón te kai symmachikòn eiôthasi paratrêphein hoi basileís*),²⁴¹ noe som kan tyde på at de likevel holdt en spesiell stilling blant de utenlandske troppene i hovedstaden. Psellos referer her til det mislykkede statskuppet til Michael V Kalaphates i april 1042. Denne hadde etter anmodning fra sin onkel, *nobelissimos*

²³⁷ For væringenes stilling under Manuel Komnenos, se Blöndal, *The Varangians*, 103-122; Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 223-229.

²³⁸ Blöndal, *The Varangians*, 44f. For en videreføring av denne oppfatningen, se D'Amato, *The Varangian Guard*, 7.

²³⁹ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 1, bok I, 13, s. 9. Se ellers Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. VIII, 17, s. 336, som omtaler troppene som rus', ikke tauroskytere, mens Leon Diakonos, *Historia*, kap X, 9, s. 174, ikke spesifiserer troppenes opphav.

²⁴⁰ Se også Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 114f.

²⁴¹ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 1, bok V, 25, s. 102.

Konstantinos, sendt sin adoptivmor Zoe Porphyrogeneta i eksil, som han siden kunngjorde hadde konspirert mot ham. Dette ledet til folkeopprør i hovedstaden den 19. april, og palasset ble stormet. Da Michael og Konstantinos om morgenen den 21. april flyktet til Studionklosteret i forkledning, ble de raskt pågrepet etter ordre av den da gjeninnsatte Zoe, og avstraffet på stedet ved å blindes.²⁴² Hendelsen sammenfaller med Psellos første år ved hoffet, som i forkant av opptøyene redegjør for oppslutningen til Zoe ved å liste opp embetsmennene, presteskaper, keiserfamilien og hoffet, håndverkerne, samt tauroskyterne i hovedstaden:

Og inn i den andre dagen hadde ingen så langt latt være å tale, verken de i ledelsen, de fra talerstolen, eller noen så nære som hans slekt og husfolk. Håndverkerne forberedte seg på store dristige handlinger. Ikke engang de fremmede allierte som pleier å oppvartes ved keiserens side, jeg mener de tauriske skyterne, eller enkelte andre, kunne beherske sine lidenskaper. Alle var beredt til å ofre sine liv for keiserinnen.²⁴³

I en senere passasje, der Psellos beskriver Michaels reaksjon til opptøyene, blir det samtidig bemerket at selv enkelte «fremmede» (*xenikoi*) som ble underholdt ved palasset (*auto går to paratrefómenon en taís aulaís xenikòn*) hadde vendt seg mot tyrannen og sluttet seg til opprøret.²⁴⁴ Disse *xenikoi* sikter trolig til utlendinger blant de keiserlige vaktstyrkene. Imidlertid ser de ut til å bli sidestilt med tauroskyterne fra den nært foregående passasjen.²⁴⁵ Begge disse ble «underholdt» eller «oppvartet» ved keiserens side (*paretráphēsan*). Det faktum at tauroskyterne er de eneste av disse fremmede Psellos navngir spesifikt tyder nok en gang på at de holdt en særegen stilling blant utlendingene i miljøet rundt keiseren.

2.2.2. Økser og fremmede våpen

Samtidig finnes *Chronographias* første omtale av «øksebærere» i en passasje fra samme år. Denne beskriver en seremoni ved hoffet til de regjerende søstrene Zoe og Theodora, der «folket/gruppen som bar øksen over høyre skulder» påtreffes blant våpenbærerne oppstilt ved regentenes umiddelbare nærhet:

²⁴² Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 1, bok V, 46, s. 113f. Om Harald Sigurdssons antatte rolle i disse begivenhetene, se under, s. 72f.

²⁴³ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 1, bok V, 25, s. 102. «καὶ εἰς δευτέραν ἡμέραν οὐδεὶς τέως ἐπέιχε τὴν γλῶτταν, οὐ τῶν ἐν τέλει, οὐ τῶν τοῦ βήματος, ἀλλ' οὐδ' ὅσον ἐκείνου συγγενικὸν καὶ οἰκίδιον· οἱ δ' οὖν ἐπὶ τῶν ἐργαστηρίων καὶ πρὸς μεγάλας τόλμας παρεσκευάζοντο· ἀλλ' οὐδ' ὅσον ξενικὸν τε καὶ συμμαχικὸν εἰώθασι παρατρέφειν οἱ βασιλεῖς, λέγω δὲ τοὺς περὶ τὸν Ταῦρον Σκύθας, ἢ ἕτεροὶ τινες, κατέχειν ἠδύναντο τὰς ὀργὰς, ἀλλὰ πάντες καταθύειν ὑπὲρ τῆς βασιλίδος ἐβούλοντο τὰς ψυχάς.»

²⁴⁴ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 1, bok V, 30, s. 105.

²⁴⁵ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 1, bok V, 25, s. 102.

Protokollen ved keiserhoffet ble utført på nøyaktig samme måte som ved de tidligere herskerne. Begge søstrene satt foran den keiserlige tribunen i en linje, med Theodoras sete lett skrått til siden. Rundt dem var det liktorer (*rhabdoûkhoi*) og sverdbærere (*xiphēphóroi*) samt gruppen som bærer øksen (*pélekyn*) på høyre skulder. Inne i linjen var deres nærmeste rådgivere og de som holdt embeter ved hoffet. Rundt dem sto den øvrige livvakt, som hadde den andre rangen av lojale tjenere, alle med respektfullt blikk rettet ned mot bakken. Bak dem befant senatet og den utvalgte klassen seg, etterfulgt av de som holdt andre og tredje rang, alle på rekker og med jevne mellomrom.²⁴⁶

Den samme triaden av våpenbærere; liktorer, sverdbærere, og «de som bærer økser (*pelékeis*) på høyre skulder», påtreffes igjen i beskrivelsen av triumfprosesjonen til *strategos* Pardos i 1043, etter at denne hadde beseiret usurpatoren Georgios Maniakes.²⁴⁷

Det er usikkert hvilke grupper Psellos referer til her. «Øksebærere» som sådan påtreffes ikke i beskrivelsene av seremonier i *De ceremoniis*, og der økser blir nevnt er de ikke assosiert med én bestemt gruppe, men viser til vanlige soldater eller offiserer bevæpnet med *distarli* eller *tzikouri*. I den allerede omtalte beskrivelsen av mottakelsen av et sendebud fra Baghdad i 946, hvor også rus' finnes blant æresvaktene, skal *spatharoi* («sverdbærere»; mulig identisk med Psellos' *xiphēphóroi*) og makedonske medlemmer av *megale hetaireia* ha vært bevæpnet med henholdsvis *distarli* eller *tzikouri*.²⁴⁸ I en tidligere passasje fra seremoniboken presiseres det at *droungarios* av *Vigla* bar en *tzikouri* over høyre skulder, på samme måte som øksebærerne i seremonien beskrevet av Psellos.²⁴⁹ Man må imidlertid anta at våpenbetegnelsene i *De ceremoniis* lå for nærme folkespråket til at de kunne benyttes i *Chronographia*.²⁵⁰ Bruken av begrepet *pélekys* er likevel bemerkelsesverdig, ettersom det opprinnelig betegnet en enkel arbeidsøks.²⁵¹ I utgangspunktet skulle det dermed være lite egnet til å beskrive den type prangende våpen som trolig ble benyttet ved seremonielle anledninger. Ettersom *pélekys* generelt var tveeggede,

²⁴⁶ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 1, bok VI, 3, s. 118: «Σχήμα δὲ βασιλείας ταῖς ἀδελφαῖς ἐποιοῦντο ὁποῖον καὶ τοῖς φθάσασιν εἴθιστο αὐτοκράτοσι· προὐκάθηντο γὰρ ἄμφω τοῦ βασιλικοῦ βήματος ἐπὶ μιᾶς ὡσπερ γραμμῆς βραχὺ τι πρὸς τὴν Θεοδώραν παρεγκλινούσης, καὶ ἀγχοῦ μὲν οἱ ραβδοῦχοι καὶ ξιφηφόροι καὶ τὸ γένος ὅσοι τὸν πέλεκυν ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ὤμου κραδαίνουσι· τούτων δὲ ἐνδοτέρω μὲν τὸ ἄγαν εὐνούστατον καὶ οἱ διαχειριζόμενοι τὰ καθήκοντα· περιεστεφάνου δὲ αὐτὰς ἔξωθεν ἑτέρα τις δορυφορία δευτέραν ἔχουσα τάξιν τῆς πιστοτέρας, σὺν αἰδοῖ ζῦμπαντες καὶ βλέμματι ἀπερειδομένω πρὸς γῆν μεθ' οὗς ἡ πρώτη βουλή καὶ ἡ τάξις ἡ ἔκκριτος, καὶ ἐφεξῆς οἱ τὰ δευτερεῖα λαχόντες καὶ αἱ τριττύες, στιχηδὸν πάντες καὶ συνηρμοσμένοι ἐκ διαστήματος.»

²⁴⁷ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VI, 87, s. 7: «μεθ' ἃ ξιφηφόροι τινὲς καὶ ραβδοῦχοι καὶ οἱ τοὺς πελέκεις ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ σείοντες ὤμου, πολὺ τι πλῆθος προϊόντες τοῦ τῶν στρατευμάτων ἡγεμονεύσαντος, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐκεῖνος ἐπίσημος καὶ ἵππῳ καὶ τῇ στολῇ, καὶ ἐπὶ τούτῳ τὸ δορυφορικὸν ζῦμπαν.»

²⁴⁸ *De Ceremoniis*, II, 15, s. 576.

²⁴⁹ *De Ceremoniis*, II, 2, s. 524.

²⁵⁰ Hunger, «On the Imitation», 23-31. For *Chronographia* generelt, se Kaldellis, *The Argument*, 2-23; for *De Cceremoniis*, se Moffatt & Tall i *De Ceremoniis*, «introduction», s. xxiii. Se også Scheel, *Skandinavien*, 119.

²⁵¹ Kolias, *Byzantinische Waffen*, 167; Dawson, «Equipment of Regular Byzantine Troops», 84.

hadde de likevel en viss likhet med *distarli* eller *tzikouri*. Dersom det var disse våpnene Psellos hadde observert i seremonien, kan det ha blitt vurdert som en passende betegnelse.

Samtidig er det påfallende at øksebærerne blir presisert som en *génos* (folk/gruppe), noe han ikke gjør med de andre våpenbærerne.²⁵² I tillegg er *pélekys* våpenbetegnelsen som *Varángoi* assosieres med i senere kilder.²⁵³ På lik linje med brevet til Mauropous, fremgår det samtidig i en senere passasje at *Tauros kýthai*, også kunne opptre som øksebærere. Som i de to foregående beskrivelsene påtreffes øksebærere her i forbindelse med en seremoniell mottagelse, denne gang ved Nikomedia i august 1057. På vegne av Michael VI var Psellos blitt sendt for å forhandle med *strategos* Isaakios Komnenos. Denne hadde med utgangspunkt i sitt langvarige embete som øverstkommanderende i Anatolia opparbeidet seg tilstrekkelig militær oppslutning til at han gjorde opprør og lot seg utrope til keiser. I forbindelse med den nøye iscenesatte mot-takelsen beskriver Psellos soldatene i Isaakios følge, arrangert i sirkler rundt herskeren som tronet på innsiden av et stort telt. Han bemerker at den ytterste sirkelen ble dannet av «allierte styrker» (*symmachikai dynámeis*), som spesifiseres som *Italoi*, (dvs. normannere) og *Tauros kýthai*; hvorpå det i den påfølgende beskrivelsen av disse folkenes utseende, stridsvaner og bevæpning, blir bemerket at det blant dem blir båret eneggede stridsøkser (*axínas heterostómous*) over skulderen:

... bak dem var de allierte styrkene som hadde sluttet seg til ham fra ulike nasjoner. Dette var Italoi og Tauros kýthai, menn med skremmende utseende, ikledd skremmende drakter, begge stirrende rasende omkring seg. De var ikke like på andre måter, for mens den ene stammen malte seg selv og rasket øyenbrynene, bevarte den andre sin naturlige farge; den ene angrep på impuls, den andre med et galt raseri; de første var uimotståelige ved første angrep, men mistet raskt sin iver; sistnevnte, derimot, var mindre utålmodige, men kjempet med ubarmhjertig hengivenhet og med total likegyldighet for sår. Dette var altså krigerne som fullførte sirkelen av skjold, bevæpnet med lange spyd og eneggede stridsøkser. Øksene bar de på skuldrene, og med endene på spydene stikkende ut foran og bak dem, var mellomrommene mellom rekkene, så å si, overbygd.²⁵⁴

²⁵² Psellos gjør det samme med palassvaktene i 1071; Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VII, «Romanos Diogenes», 28, s. 165.

²⁵³ Anna Komnena, *Alexias*, bok IX, 9, s. 181.

²⁵⁴ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VII, 24, s. 96f: «[...] μεθ' οὗς αἱ συμμαχικαὶ δυνάμεις ὀπόσαι παρὰ τῶν ἐθνῶν αὐτοῖς παρεγένοντο, Ἴταλοι τε καὶ Ταυροσκύθαι, φοβεροὶ καὶ τοῖς εἶδεσι καὶ τοῖς σχήμασιν, ἄμφω μὲν γλαυκιδῶντες, ἀλλ' οἱ μὲν τὸ χρῶμα ὑπονοθεύοντες, καὶ κατακενοῦντες τοὺς τῶν βλεφάρων ταρσοὺς, οἱ δὲ φυλάττοντες γνήσιον, οἱ μὲν ἔμπληκτοι ταῖς ὀρμαῖς, εὐκίνητοί τε καὶ ὀρμητῖαι, οἱ δὲ μανικοὶ καὶ ἐπίχολοι, κάκεινοι μὲν ἀνυπόστατοι τὴν πρώτην ἔφοδον ὀρμῆς, ταχὺ δὲ τοῦ ὀξέος πιμπλάμενοι, οἱ δὲ ἤττον μὲν ἐφορμῶντες, ἀφειδεῖς δὲ τῶν αἰμάτων, καὶ τῶν κρεῦλλίων καταφρονοῦντες. Οὗτοι γὰρ οὖν τὸν κύκλον τῆς ἀσπίδος ἐπλήρου, ἐπιμήκη τε δόρατα φέροντες καὶ ἀξίνας ἑτεροστόμους· ἀλλ' ἐκεῖνας μὲν τοῖς ὤμοις ὑπήρειδον, τοὺς δὲ τῶν δοράτων ἐκατέρωθεν ἐπεκτείνοντες στύρακας, τὸ μεταίχιμον, ἴν' οὕτως εἶπω, περιωρόφουν.»

For det første blir øksen beskrevet som båret på skulderen på samme måte som i seremonien til Zoe og Theodora. Samtidig gir den nært foregående passasjen, nærmere bestemt i beskrivelsen av mengdene med soldater på utsiden av Isaakios' telt, assosiasjoner til beskrivelsen av våpenbærerne ved hoffet. Her bemerker Psellos at soldatene var oppstilt i sirkler rundt teltåpningen, og igjen møtes en triade av våpenbærere; sverdbærere, lansebærere og «de som bar en *rhomphaia* av jern fra skulderen». ²⁵⁵

Det er uvisst hvilket våpen Psellos refererer til her, ettersom *rhomphaia* opprinnelig var et sigdformet trakisk langsværd kjent fra det 4. århundre f.Kr., men som ikke er påvist i bysantinsk tid. ²⁵⁶ Imidlertid var *rhomphaiai* kjent for bysantinerne gjennom klassiske tekster, og nevnes både av Plutark og i Lukasevangeliet. Her brukes betegnelsen relativt fritt, og kan vise til både spyd og sverd. ²⁵⁷ Det er likevel flere ting som taler for å identifisere den med øksene (*axínē*) til tauroskyterne. For det første beskriver Psellos også *rhomphaiai* som båret fra skulderen, og ved et senere tilfelle beskriver han den eksplisitt som enegget (*heteróstomon*), ²⁵⁸ noe som ikke ville gitt mening dersom han refererte til et spyd eller et sverd. Samtidig har *rhomphaiai* en viss likhet med den skandinaviske stridsøksen, i den grad begge var eneggede og av sammenlignbar lengde. Samtidig fantes det ikke et etablert begrep med den spesifikke betydningen «stridsøks», i det minste ikke den lange eneggede typen som ble introdusert med skandinavene: *Axínē*, som Psellos bruker med referanse til tauroskyterne, ble brukt om stridsøkser av Herodot og Homer, men i den bysantinske perioden betegnet dette et arbeidsredskap. ²⁵⁹ Også *pélekys*, som Psellos omtaler ved seremonielle anledninger, men som også væringene assosieres kontinuerlig med i senere tekster, betegnet opprinnelig en mindre arbeidsøks, og ville derfor være lite egnet til å betegne en stridsøks. Dessuten ville *pélekys* generelt vært tveeggede, som Psellos presiserer ikke var tilfelle for våpnene til tauroskyterne. Alt dette tyder på at Psellos valgte våpenbetegnelser relativt fritt så lenge de ikke gikk på kompromiss med stilpreget i krøniken, samtidig som han likevel presiserte ved å henvise til utforming og håndtering. Følger man en slik tolkning er antagelig «bærere av *rhomphaiai*» synonymt med «øksebærerne», og dermed også med *Tauroskýthai*. Dette kan også tyde på at da usurpatoren Isaakios Komnenos valgte å fremvise

²⁵⁵ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VII, 22, s. 95: «μείζονι οὖν σκινηῇ ἐντυγγάνομεν ὀπόση καὶ στρατοπέδῳ καὶ ξενικαῖς ἀρκέσειεν ἂν δυνάμεσιν· περιεστήκεσαν δὲ ταύτην ἔξω πολὺ τι πλῆθος, οὐκ ἀργοὶ καὶ συγκεχυμένως ἐστηκότες, ἀλλ' οἱ μὲν ξίφη περιεζώνοντο, οἱ δ' ἀπὸ τῶν ὤμων ῥομφαίας βαρυσιδήρους ἐπέσειον, καὶ ἄλλοι δὲ δόρατα ἠγκαλίζοντο, ἐφεξῆς ἐστηκότες καὶ κατὰ κύκλους, καὶ βραχὺ τι ἀπ' ἀλλήλων διεστηκότες ...»

²⁵⁶ Kilder fra det 10. århundre nevner våpen med lignende karakteristikk, som for eksempel *spathovakhlia* («sverdstav»), omtalt i *De Ceremoniis*, I. 10, s. 82, men ellers finnes det få referanser til bruken av slike våpen; se Dawson, «The Equipment», 86.

²⁵⁷ Se også Dawson, «Varangian Rhomphaia»; Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 118ff.

²⁵⁸ Michael Psellos, *Chronographia*, bd.2, bok VII, «Romanos Diogenes», 28, s. 165; se under.

²⁵⁹ Her og under, Dawson, «Varangian Rhomphaia»; Kolias, *Byzantinische Waffen*, 167.

øksebærende tauroskytere ved mottakelsen av Psellos, var dette nettopp for å legitimere sin makt gjennom å adoptere et element som allerede da var godt etablert i miljøet rundt keiseren.

Dette støttes også av Psellos neste henvisning til *rhomphaiai*. I denne passasjen påtreffes våpenet i forbindelse med nok en sentral hendelse, nærmere bestemt palasskuppet som inntraff i etterfølgelsen det skjebnesvangre slaget ved Manzikert i 1071. Her hadde Romanos IV Diogenes blitt tatt til fange av seldsjukkene, og i samråd med Psellos grep *kaisar* Ioannes Doukas muligheten til å avsette keiserinne Eudokia Makrembolitissa, mor til hans nevø Michael Doukas, som hadde regjert som medkeiser siden 1067. Psellos rapporterer at Michael i denne anledning hadde vunnet palassvaktene (*aulēn phylakas*) over på sin side, som her omtales som en *génos* hvis medlemmer bar skjold samt eneggede *rhomphaia* på skulderen.

Denne gruppen består alle av skjoldbærere og bærer en enegget og *rhomphaia* av jern fra skulderen. Disse slo mot skjoldene og brølte så høyt som hodene tillot, og slo sine *rhomphaiai* mot hverandre, slik at lyden gav gjenklang; og de samlet seg rundt keiseren som om han var i fare, dannet en sirkel rundt ham, og førte ham i sikkerhet til den øvre delen av palasset.²⁶⁰

For det første presiseres *rhomphaiai* som enegget og båret fra skulderen, noe som støtter en kobling til tauroskyternes økser (*axínē*). På samme måte som med øksebærerne i seremonier blir de også omtalt som en *génos*, som tyder på at Psellos her referer til en bestemt gruppe, og ikke mengder av ulike barbarer. Samtidig presiseres det at alle (*sýmpantes*) bar *rhomphaiai*, som indikerer en standardisert bevæpning. Tilsvarende har allerede blitt vist i forbindelse med de kunstneriske fremstillingene av arrestasjonsscenen. Ettersom palassvaktene også her assosieres med bestemte våpen,²⁶¹ er det nærliggende å anta at Psellos gjorde det samme med henvisning til vaktstyrkene han hadde observert 1071. Dermed bør man kunne utelukke at Psellos brukte *rhomphaiai* for å referere til ulik bevæpning blant forskjellige fremmede krigere ved palasset.²⁶² Det mest plausible blir derfor at palassvaktene her var bevæpnet med eneggede stridsøkser.

«Bærere av *rhomphaiai*» må dermed tolkes som en henvisning til væringar. Dette støttes også av henvisninger til *rhomphaiai* i de senere komnenske kildene. Selv om referansene her

²⁶⁰ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VII, «Romanos Diogenes», 28, s. 165: «τοῦτο δὲ γένος ἀσπιδοφόροι σύμπαντες καὶ ῥομφαίαν τινὰ ἀπὸ τοῦ ὤμου ἐτερόστομον καὶ βαρυσίδηρον ἐπισείοντες· κτυπήσαντες γοῦν τὰς ἀσπίδας ἀθρόοι καὶ ἀλαλάξαντες ὅσον ἐχώρουν αἱ κεφαλαί, τὰς τε ῥομφαίας πρὸς ἀλλήλους συντρίψαντές τε καὶ συνηγήσαντες, ἐπὶ τὸν βασιλεύοντα ὡς κινδυνεύοντα συνανιᾶσι, καὶ χορὸν περὶ αὐτὸν ἐλίξαντες ἀθιγῶς ἐπὶ τὰ ὑψηλότερα τῶν ἀνακτόρων ἀνάγουσιν.»

²⁶¹ Selv om disse inneholder andre våpen enn økser, er de øvrige våpnene uten etnografiske eller eksotiske konnotasjoner og i samsvar med beskrivelsene i evangeliene.

²⁶² Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 120f. konkluderer med at Psellos henviser til ulike barbarer.

er like vage, støtter deg seg tilsynelatende på den etablerte bruken i *Chronographia*.²⁶³ For det første siteres Psellos av Nikephoros Bryennios d.y. når denne rapporterer om de samme hendelsene i 1071. I samme passasje presiserer han imidlertid palassvaktene som væringar ved å beskrive dem som øksebærere, og som et «folkeslag fra de barbariske landene nær havet».²⁶⁴ Videre låner hans kone, Anna Komnena, Psellos' formulering når hun beskriver følget til Alexios Komnenos i 1094, som omga seg med sine slektningar og vaktstyrker med *rhomphaiiai* på skulderen (*hoi de tas barysidērous rhomphaias epi tōn ōmōn echontes*), i det Nikephoros Diogenes ble ført for keiseren, tiltalt for et mislykket attentatforsøk.²⁶⁵ De nevnes også i beskrivelsen av det skjebnesvangre slaget ved Kalvrye i 1078, der usurpatoren Nikephoros Bryennios, far eller bestefar til historieskriveren med samme navn, ble knust av de talmessig underlegne keiserlige styrkene, kommandert av daværende *domestikos tōn scholōn* Alexios Komnenos.²⁶⁶ Her skal Alexios under en dristig manøver ha trengt igjennom fiendens linjer og funnet den paradekledd hesten til motstanderen, akkompagnert med «bærere av *rhomphaiiai*, som vanligvis følger keiseren» (*tas ex éthous tois basileûsi parepoménas rhomphaias*).²⁶⁷ Her adopteres nok en etablert frase fra *Chronographia*, nærmere bestemt den som brukes med referanse til tauroskyterne i hovedstaden i 1042 (*eiôthasi paratrêphein hoi basileis*)²⁶⁸ I begge tilfeller blir gruppens nærhet til keiseren beskrevet som en «vane» eller «skikk» (*ethos*). Rapportene er selvsagt ikke førstehåndsberetningar, og har derfor ingen selvstendig kildeverdi for perioden før Komnenoi. De dokumenterer likevel at senere forfattere identifiserte *Chronographias* «bærere av *rhomphaiiai*» som væringar, og som synonymt med *Tauroskýthai* fra samme verk.

Selv om koblingen mellom tauroskytere som øksebærere derfor synes lite problematisk, kompliseres denne av en tidligere passasje. Allerede i beskrivelsen av soldatene i teltet til Isaakios blir det bemerket at det blant *Tauroskýthai* og *Italoi* (normannerne), ble båret spyd (*dórata*) i tillegg til stridsøkser. På den ene siden kan formuleringen tolkes som at hver enkelt kriger holdt både spyd og stridsøks. En soldat som bar øksen i den ene hånden ville imidlertid neppe være i stand til å samtidig holde et langt spyd med den andre, og følgelig må hver enkelt ha vært utstyrt med bare ett av våpnene, antagelig tauroskyterne med øks og normannerne med

²⁶³ Se også Dawson, «Varangian Rhomphaia»; Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 121f.

²⁶⁴ Nikephoros Bryennios, *Hyle historias*, bok I, 20, s. 123-125: «τοῦτο δὲ τὸ γένος ὄρητο ἐκ τῆς βαρβάρου χώρας τῆς πλησίον ὠκεανοῦ, πιστὸν δὲ βασιλεῦσι Ῥωμαίων ἀρχῆθεν, ἀσπιδηφόρον ζύμπαν καὶ πέλεκύν τινα ἐπὶ ὤμων φέρον.»

²⁶⁵ Anna Komnena, *Alexias*, bok IX, 9, s. 181.

²⁶⁶ Beskrivelse og analyse av slaget basert på Nikephoros og Annas beretningar finnes i Haldon, *Warfare*, 205ff, samt Birkenmeier, *Komnenian Army*, 56ff.

²⁶⁷ Anna Komnena, *Alexias*, bok I, 5, s. 23; Nikephoros Bryennios *Hyle historias*, bok IV, s. 273-275 bruker samme formulering.

²⁶⁸ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 1, bok V, 25, s. 102.

spyd.²⁶⁹ Imidlertid påtreffes «spyd» hos tauroskyterne også i en tidligere passasje. Denne forutgår den detaljerte beskrivelsen av mottakelsen, og omtaler slaget ved Petroe i august samme år.²⁷⁰ Isaakios seiret, men innledningsvis gikk slaget i de keiserlige styrkenes favør. Da en flanke av opprørshæren gav etter, ble Isaakios overfalt av fire tauroskytere fra den keiserlige hæren med spyd (*dórata*). Psellos' gjenfortelling grenser til det komiske i det den beskriver hvordan det ble langet ut mot opprørslederen uten at noe stikk klarte å felle ham, som i stedet ble holdt i balanse på sin hest av støtene som traff ham fra to sider samtidig. Ettersom tauroskyterne her tilsynelatende kjempet med spyd og ikke stridsøkser oppstår det dermed en viss usikkerhet rundt deres identitet. Samtidig forteller den umiddelbart forutgående passasjen om hvordan linjene til Isaakios' hær ble brutt av et kavaleriangrep. Dersom dette betyr at tauroskyterne var del av kavaleriet, vil dette utelukke skandinaver, som allerede har blitt diskutert i forbindelse med tidligere omtaler av rus'.²⁷¹ Dermed må man ta høyde for at Psellos ikke brukte betegnelsen om skandinaver i dette tilfellet, men om andre støttetropper fra det flerkulturelle samfunnet nord for Svartehavet.

Samtidig er det verdt å bemerke modifiseringen som den opprinnelig enkle skandinaviske stridsøksen ser ut til å ha gjennomgått i møte med de militære forholdene i Bysants, og som blir særlig fremtredende i det illustrerte manuskriptet av Skylitzes' krønike og i blyseglet til «tolk for væringene» (*diērmēneutēs tōn Varángōn*). Selv om Psellos ikke spesifiserer våpenets utforming, kan man spekulere i om *dórata* i dette tilfellet viser til økser med skaft forlenget i en spydspiss. Det er nærliggende å anta at denne modifiseringen kom som en følge av skandinaviske krigeres møte med kavaleri i bysantinsk tjeneste. En slik tolkning kan i det minste forklare hvordan tauroskyterne (om de i utgangspunktet var øksebærere), kunne bruke våpnene sine som «spyd». Ettersom Psellos ikke var fremmed for å benytte ulike begrep om samme våpen, kan det tenkes at *dórata* ble valgt for å passe inn i den narrative konteksten, nemlig at øksene her ble brukt som støtvåpen.

²⁶⁹ Som påpekt i Shepard, «Franks», 292f. Spyd var antagelig normannernes mest brukte våpen i perioden.

²⁷⁰ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VII, 13, s. 90f.

²⁷¹ Se også Shepard, «Franks», 292, n. 74., som hevder ettertrykkelig at tauroskyterne (her tolket som væringar) ikke kan ha vært til hest, mens Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 123, hevder at logikken i narrativet tilsier at de må ha vært en del av kavaleriet.

2.3. Konklusjon

Det blir tydelig at Psellos prioriterte tilpasningen etter klassiske forbilder fremfor en presis identifisering av barbarer i de militære kretsene, så vel som bestemte våpenbærere. Likevel kan man utlede med en viss sikkerhet at *axínē*, *xiphos* og *rhomphaia*, muligens også *dórata*, kan forstås som ulike betegnelser for samme våpen, men som vektlegger en funksjonell egenskap i forhold til den narrative konteksten. Dersom man ut ifra dette godtar en generell likestilling mellom tauroskytere, øksebærere og væringer, danner de sammenlagte referansene i *Chronographia* inntrykk av en betydelig tilstedeværelse i det bysantinske militæret ved midten av det 11. århundre: Ved deres oppslutning til Isaakios Komnenos' opprør i 1057 vises utbredelse blant hærstyrkene i themene med tilknytning til den lokale *strategos*. Samtidig later de til å ha holdt en fremtredende stilling blant utlendingene i hovedstaden, hvis nærhet til keiseren allerede i 1040-årene ser ut til å ha vært oppfattet som en sedvane.

Assosiasjonen mellom øksebærere i hoffseremonier og tauroskytere er svært vag, ettersom øksebærere alltid bare utgjør én av flere grupper våpenbærere ved seremonielle anledninger, mens tauroskyterne ikke nevnes direkte i denne sammenheng ved noe tilfelle. Ettersom *rhomphaiai* presiseres som enegget på samme måte som tauroskyternes *axínē*, må imidlertid begge disse tolkes som en henvisning til skandinaviske stridsøkser. Dette betyr at Psellos identifiserte palassvaktene i 1071 som væringer. Funnene i *Chronographia* indikerer derfor at en egen enhet var etablert blant de keiserlige vaktstyrkene senest innen 1071, ti år før Alexios Komnenos' maktovertagelse.

3. Væringer i de keiserlige vaktstyrkene

Funnene i de ikonografiske kildene og hos Psellos, peker mot at en egen enhet med væringer blant vaktstyrkene må tilbakeføres til en gang mellom 1055 og 1071. Tilstedeværelsen av en egen enhet på dette tidspunktet bekreftes også i krøniken til Michael Attaleiates. I forbindelse med militæroprøret til Nikephoros Bryennios i 1077 rapporterer denne om hvordan væringer blant keiserens hovedstadstropper dannet fortroppen til et vellykket motangrep mot Bryennios' styrker, som da lå ved kystbyen Athyra vest for Konstantinopel.²⁷² Eksistensen av en egen enhet reiser samtidig spørsmålet om organisering. Gitt fraværet av samtidige militærmanualer er denne vanskelig å utlede med sikkerhet. Imidlertid kan kildene fra det foregående århundre gi en viss indikator.

3.1. *Hetaireia*

I kildene fra det 9. og 10. århundre kan organiseringen av *hetaireia*, keiserens personlige vaktstyrke, spores tydelig gjennom både narrative kilder, militærmanualer og blysegl. Disse hadde hovedansvaret for beskyttelse av keiseren både ved palasset og på slagmarken, og eksisterte ved siden av elitestyrkene i *tagmata*.²⁷³ Som beskrevet i *De ceremoniis*, fantes det ved midten av det 10. århundre tre ulike avdelinger, både en «stor» (*megale*), «midtre» (*mese*), og en «mindre» (*mikra*) eller «tredje» (*tríte*) *hetaireia*. Sistnevnte var tilsynelatende bestående av utlendinger. Den blir generelt omtalt som *Phargánoi* og *Khazároi* med referanse til de viktigste tyrkiske avdelingene, men også tilstedeværelsen av *Phrángoi* (frankere) *Hagarēnoi* (arabere), og de ikke nærmere identifiserbare *Phargánoi*, er attestert i kildene allerede fra det 9. århundre.²⁷⁴ Antagelig var *megale* og *mikra* de to opprinnelige avdelingene, der førstnevnte ser ut til å ha hatt ansvaret for den ytre sikkerheten av palasset.²⁷⁵ Utlendingene i *mikra hetaireia* ser imidlertid ut til å ha fungert som keiserens personlige livvakter, ettersom denne bysantinske

²⁷² Michael Attaleiates, *Historia*, kap. 31, s. 252-255.

²⁷³ Ifølge Haldon, *Byzantine Praetorians*, 252, besto den i utgangspunktet av utlendinger, og var opprinnelig medlemmer av *Vigla*, men som siden fikk uavhengig status, kanskje allerede under Michael II (820-829). Se også Oikonomides, *Imperial Administrative System*, 106-108; *Les listes*, 327f.; «State Annuitas», 12f.

²⁷⁴ Oikonomides, *Les listes*, 177, 209; «State Annuitas», 20.

²⁷⁵ Oikonomides, «State Annuitas», 20: Etter åpningen av palassporten og under andre seremonier, står mennene fra *megale* og *mese* vakt på to ulike steder (*De ceremoniis*, 518-519, 553); jf. posisjonene til *hetaireiai* i leir (Dennis, *Military Treatises*, Campaign Organization, kap. 1, s. 250, 252).

«fremmedlegionen» som Hans-Joachim Kühn kalte den, til stadighet omtales å befinne seg ved hans umiddelbare nærhet.²⁷⁶

Slik må man også forstå utlendingenes politiske funksjon. Det var avgjørende at miljøet rundt keiseren inkluderte individer som var adskilt det øvrige militære og sivile embetsapparatet og som samtidig var personlig tro mot regenten.²⁷⁷ Dette illustreres blant annet gjennom Anna Komnenas' gjenfortelling av forspillet til Alexios Komnenos' inntog i Konstantinopel i 1081, som da ble frarådet å konspirere med væringene på bakgrunn av deres ubestikkelige troskap til keiseren.²⁷⁸ Ikke desto mindre kunne palassvaktene utgjøre en betydelig maktfaktor ved militæroprør og politiske intriger, noe også Psellos hadde vært vitne til under palasskuppet til Michael Doukas i 1071.²⁷⁹

I det 9. og 10. århundre, når strukturen i *hetaireia* fortsatt kan spores tydelig i kildene, viser den samtidig en svært heterogen karakter. Den omfattet tilsynelatende både livvakter som stod utenfor de regulære *tagmata*, deriblant store mengder utlendinger, så vel som velstående bysantinere, som gjennom personlige investeringer hadde tilegnet seg prestisjetunge verdigheter, livrente og en stilling nær keiseren. Nicolas Oikonomides kunne gjennom en sammenligning av blysegl, militærmanualer og narrative kilder, utlede at de mange seglene med inskripsjonen *epi tēs hetaireias* («av hetaireia») og *epi tēs megalēs hetaireias* («av den store hetaireia»), ikke tilhørte kommandanten for *hetaireia*, *hetaireiarchēs*, men til bysantinere som for betydelige pengebeløp hadde investert i stillinger i *hetaireia* mot en årlig utbetaling (*rhoga*).²⁸⁰ Avhengig av tilhørighet utgjorde utbetalingen omtrent tre til åtte prosent av inngangsavgiften årlig, og ble overlevert personlig av keiseren. Stillingene var dermed ikke lukrative fra et rent økonomisk perspektiv, som understreker at det var prestisjen assosiert med nærhet til keiseren, som var avgjørende.

Dette avsløres også av blyseglene fra det 9. til rundt midten av det 10. århundre med inskripsjonen *epi tōn barbarōn* («av barbarene»). I analogi med *epi tēs hetaireias*, ble denne etter all sannsynlighet båret av innfødte bysantinere, som i henhold til hoffmanualen *Klētorologion* fra 899, mottok sine årlige utbetalinger sammen med utlendingene, og som prydet sine blysegl med barbarisk staffasje og endatil imiterte deres særegne bekledning (*kabbadion*) ved offisielle

²⁷⁶ Oikonomides, «State Annuitas», 20; Kühn, *byzantinische Armee*, 68.

²⁷⁷ Se Beck, *Byzantisches Gefolgschaftswesen*, 13-32, som også fremhever rollen til *hetaireia* i de mange usurpasjonene i det. 11. århundre.

²⁷⁸ Anna Komnena, *Alexias*, bok II, 9, s. 92.

²⁷⁹ Michael Psellos, *Chronographia*, bd.2, bok VII, «Romanos Diogenes», 28, s. 165.

²⁸⁰ Her og under, Oikonomides, «State Annuitas», 16-19. Se også Scheel, Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 131ff.

anledninger.²⁸¹ For eksempel oppgir *Klētorologion* at under *polytrichon*, en bankett i forbindelse med julefeiringen, var 216 av de inviterte for anledningen utlendinger fra *hetaireia*, både *Phargánoi*, *Khazároi*, *Hagarēnoí* og *Phrángoi*, akkompagnert med «de som nyter keiserlig utbetaling (*rhoga*) takket være dem».²⁸²

Selv om disse var innehavere av en formell tilhørighet til den respektive enheten, fungerte de trolig ikke som regulære soldater i livvaktene. John Haldon har dermed villet konkludere med at *hetaireia* allerede på det 10. århundre først og fremst fungerte som en «oppvisningsstyrke».²⁸³ Fra de samtidige kildene blir det likevel klart at den fortsatt hadde militære funksjoner, men at disse ble utført av utlendingene. I *De ceremoniis*' redegjørelse for ekspedisjonen til Langobardia i 935, der også 415 *Rhōs* skal ha deltatt, blir det oppgitt at Romanos I sendte «fra utlendingenes leir», 31 menn fra *megale hetaireia*, 46 fra *mese*, 45 *Phargánoi* og 47 *Khazároi*.²⁸⁴ Dette synes å indikere at det i hovedsak var utlendingene, uavhengig av hvilken avdeling de tilhørte, som var ansvarlige for den aktive tjenesten i *hetaireia*. Dette gir samtidig en vag antydning til antallet utlendinger. Selv om Warren Treadgold har estimert at *hetaireia* i sin helhet kan ha utgjort en styrke på 1200 mann på begynnelsen av det 10. århundre,²⁸⁵ kan man fra disse passasjene estimere at i overkant av 200 utlendinger utgjorde de aktive styrkene. Den står dermed i kontrast til de regulære *tagmata*, hver med nærmere 1000 mann.²⁸⁶

3.2. Væringarden

På lik linje med andre etniske avdelinger, som tydelig kan spores i kildene fra det 10. århundre, er det nærliggende å anta at det eksisterte en egen avdeling av *Varángoi* i *hetaireia* i det påfølgende århundret. Samtidig er det ikke uproblematisk å overføre strukturene som er synlige for *hetaireia* fra det sene 10. århundret til det påfølgende. Nikephoros Bryennios d.y. antyder at *hetaireia* allerede ved slutten av det 11. århundre i hovedsak bestod av «unge bysantinske adelsmenn».²⁸⁷ Når *hetaireia* omtales i senere komnenske kilder later heller ikke «øksebærere» til å

²⁸¹ Oikonomides, «State Annuitas», 20-27.

²⁸² Oikonomides, *Les listes*, 177: «ὅσοι τῆς βασιλικῆς ἐξ αὐτῶν ἀπολαύουσι τῶν ρογῶν προμηθείας.» Se også «State Annuitas», 20f. *Klētorologion* oppgir også at keiseren lørdagen etter påske inviterte 102 gjester til Chrysotriklinos, hvorav 54 var utlendinger i *hetaireia*.

²⁸³ Haldon, *Byzantine Praetorians*, 328f.

²⁸⁴ *De Ceremoniis*, II. Kap. 44, 660f: «διὰ τῶν χαρακιωτῶν τῶν ἐθνικῶν· τῆς μεγάλης εταιρείας ἄνθρες λα· τῆς μέσης εταιρείας ἄνδρες μέ· Φαργάνοι ἄνδρες μέ· Χάζαροι μζ·»

²⁸⁵ Treadgold, *Byzantium and its Army*, 110.

²⁸⁶ For størrelsen på *tagmata*, se Haldon, *Warfare*, 103, 110-116; Treadgold, «Notes on the Numbers», 273-277; Kühn, *Byzantinische Armee*, 56, 87, 243.

²⁸⁷ Bryennios, *Hyle historias*, bok I, 2, s. 77: «τοὺς τῶν ἀρίστων ἀνδρῶν παῖδας.»

være en del av den.²⁸⁸ Det finnes ingen kilder som beskriver de strukturelle endringene i detalj, men i det 11. århundre blir den funksjonelle differensieringen mellom *hetaireia* og *tagmata* stadig mer utydelig.²⁸⁹ For eksempel blir keiserens vaktstyrker i økende grad identifisert som væringene,²⁹⁰ samtidig som væringene nevnes blant de keiserlige styrkene i slaget ved Dyrrachion i 1081,²⁹¹ og ved Beroia i 1122.²⁹² På samme måte nevnes tagmaen *Exkoubita* blant de deltagende i Dyrrachion, samtidig som også de andre steder blir betegnet som vakter ved palasset.²⁹³ Andre klassiske *tagmata* blir ikke lenger nevnt, bortsett fra *Athanatoi*, som var blitt gjenetablert av Alexios i 1080-årene, men også denne forsvinner fra kildene etter hans regjeringstid. På dette tidspunktet synes derfor differensieringen mellom bysantinske *tagmata* og profesjonelle utenlandske soldater å være foreldet.²⁹⁴

Dette taler for at det skjedde en strukturell endring i organiseringen av vaktstyrkene i løpet av det 11. århundre, der væringene ble organisert i en egen enhet.²⁹⁵ Funnene fra de ikonografiske kildene og hos Psellos peker uansett mot at eksistensen av en egen enhet må tilbakeføres til midten av det 11. århundre. Også forfatterne tidlig i det 12. århundre, som Anna Komnena,²⁹⁶ eller Nikephoros Bryennios d.y., beskriver øksebærernes vokteransvar for palasset som en «eldgammel» (*ánōthen*) tradisjon.²⁹⁷ Slike uttalelser alene indikerer at væringenes stilling ved palasset gikk langt lenger tilbake enn de komnenske keiserne.

3.3. Konklusjon

Organiseringen av keiserens vaktstyrker i det 11. århundre er uklar. Gitt strukturene som er synlige for det 10. århundre er det imidlertid nærliggende at væringene ble innlemmet i *hetaireia*, hvor de på lik linje med andre etniske grupper ble organisert i en egen avdeling. Denne kan ha dannet utgangspunktet for at væringene gradvis inntok en mer dominerende stilling blant

²⁸⁸ Se Kinnamos, *Epitomé*, bok VI,7, s. 271 med referanse til slaget ved Sirmium i 1167; se også Birkenmeier, *Kommenian Army*, 124; Scheel, *Skandinaviens und Byzanz*, 227.

²⁸⁹ Kühn, *byzantinische Armee*, 68.

²⁹⁰ Michael Psellos, *Chronographia*, bd.2, bok VII, «Romanos Diogenes», 28, s. 165, identifiserer palassvaktene som væringene gjennom å beskrive dem som «bærere av *rhomphaias*», som med all sannsynlighet kan tolkes som øksebærere. I *Scylitzes continuatus*, kap. VII, s. 181, nedtegnet tidlig i det 12. århundre blir barbarene ved palasset generelt identifisert som *Varángoi*.

²⁹¹ Anna Komnena, *Alexias*, bok IV, 5, s.155.

²⁹² Ioannes Kinnamos, *Epitomé tōn katorthōmátōn*, bok I,3, s. 8.

²⁹³ *Exkoubita* nevnes i forbindelse med suksesjonskrisen i 1118 i krøniken til Ioannes Zonaras, skrevet rundt midten av det 12. århundre (Zonaras, *Epitome Historion*, kap. 18,19,7, s. 722.)

²⁹⁴ Kühn, *Die byzantinische Armee*, Kühn, *byzantinische Armee*, 68, 73-92, 104-121, 250; Birkenmeier, *Kommenian Army*, 159.

²⁹⁵ Haldon, *Byzantine Praetorians*, 520, anser væringene som «etterfølgerne» av *hetaireia*.

²⁹⁶ Anna Komnena, *Alexias*, bok II, 9, s. 92.

²⁹⁷ Nikephoros Bryennios, *Hyle historias*, bok III, 4-4. s. 217: «οἷς ἢ τῶν βασιλείων ἄνωθεν πεπίστευτο φυλακή»

palassvaktene gjennom det 11. århundre, og dermed ble etablert som egen enhet. Nærmere undersøkelse av funksjonen til utlendingene blant vaktstyrkene viser samtidig at de ved siden av den personlige beskyttelsen av keiseren, kunne benyttes til militære offensiver. Dette kan utvide forståelsen av hvordan væringene som deltok under større militære kampanjer, som Harald Sigurdssons og hans menn, ble mobilisert.

4. Araltēs av Varangia

Harald Sigurdssons tid i bysantinsk tjeneste utgjør de best dokumenterte hendelsene fra Bysants i det skandinaviske kildekorpuset.²⁹⁸ Samtidig er sagaens beretning bemerkelsesverdig ved at den diskuterer hendelser som tidligere er redegjort for fra et bysantinsk perspektiv, noe som sjelden er tilfelle.²⁹⁹ Bedriftene til *Araltēs av Varangia*, som han her tituleres, etterlot et så uslettelig inntrykk på den bysantinske statsmannen Kekaumenos, at han ved komposisjonen av sitt verk *En formanende tale til keiseren* mer enn tre tiår senere, valgte å trekke den frem som et utførlig eksempel på en utenlandsk aristokrat i keiserlig tjeneste.³⁰⁰ Ikke minst har denne dannet grunnlaget for korrigering av de norrøne kildene i en rekke undersøkelser av Haralds militære karriere i Bysants.³⁰¹

4.1. En formaning til keiseren

I *En formanende tale til keiseren*, som er bevart sammen med blant annet *Strategikon* av samme forfatter, fremlegger Kekaumenos råd til ulike embetsmenn basert på eksempler fra historiske aktører, og gir på denne måten en unik innsikt i bysantinsk statsstyre og militære anliggender. Også formaningen til keiseren domineres av pragmatiske råd, og tar opp ulike aspekt ved hans sivile og militære forpliktelser.³⁰² Blant disse blir det berådet om aldri å utnevne utlendinger i rikets tjeneste, som selv ikke tilhører herskerfamilien i sitt hjemland, til høye verdigheter. Selv sistnevnte burde ikke nå høyere enn den relativt beskjedne verdigheten *spatharokandidatos*. I denne forbindelse henviser Kekaumenos spesielt til frankere og væringer:

Hverken Romanos Argyropoulos eller noen av disse høye og ærverdige mennene anså en franker eller en væring verdig rangen *patrikios*, ikke engang til *hypatos* (konsul) eller *stratiotophylax* (vaktleder); og knapt nok ble noen av dem noensinne *spatharios* («sverdbærer»). Disse tjente alle for brød og klær, men de høye verdighetene og embetene var forbeholdt romerne, og Roma var i fremgang.³⁰³

²⁹⁸ *Msk*, bd. 1, kap. 9-14, s. 77-120.

²⁹⁹ Det andre tilfellet gjelder slaget ved Beroia (*Petzinavellir* i norrøn tradisjon) i 1122; se Blöndal, *The Varangians*, 148; Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 197ff.

³⁰⁰ Kekaumenos, *Strategikon*, VII, s. 97.

³⁰¹ Her kan nevnes Storm, «Harald Haardraade»; Blöndal, *The Varangians*, 54-102; Bagge, «Harald Hardråde»; Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 126-138/321-330.

³⁰² Kekaumenos, *Strategikon*, VII, s. 93ff.

³⁰³ Kekaumenos, *Strategikon*, VII, s. 95. «οὐδὲ ὁ Ἀργυρόπουλος κύρις Ῥωμανὸς οὐδέ τις ἐκ τῶν μακαριτῶν ἐκείνων ἀνεβίβασεν Φράγγων ἢ Βάραγγων εἰς τὴν τοῦ πατρικίου ἀξίαν, ἀλλ' οὐδὲ ὑπατον κατεδέξατο οὐδὲ στρατιωτοφύλακα ποιῆσαι ἐξ αὐτῶν, μόλις δὲ πού τινα ἐξ αὐτῶν σπαθάριον. Πάντες δὲ οὗτοι πρὸς ἄρτον καὶ ἰμάτιον ἐδοῦλεον, τὰς δὲ ἀξίας τὰς μεγάλας καὶ τὰς πράξεις οἱ Ῥωμαῖοι ἐλάμβανον, καὶ ἦν ἡ Ῥωμανία ἐν προκοπῇ.»

Tilbakeholdenheten ovenfor de fremmede blir begrunnet med at ved å begunstige utlendingene ville keiseren samtidig devaluere innsatsen til de innfødte. I tillegg skadet man rikets omdømme, ettersom utdelingen av høye verdigheter til utlendinger som ikke var betydningsfulle i sitt hjemland, signaliserte at bysantinerne selv ikke fostret kapable tjenere. Samtidig ville det gjøre utlendingene hovmodige, og føre til at de mistet respekten for keiseren.

Formaningen underbygges videre med tre eksempler.³⁰⁴ Kekaumenos rapporterer om en viss Petros, som skal ha vært nevø av kongen av *Germanoi*, og som under Basileios II ble utnevnt som *spatharios* og til slutt avanserte til *domestikos tōn exkoubitōn*.³⁰⁵ Som et mer drastisk eksempel trekker han frem Senekrim Arcuni, kongen av Vaspurakan i Armenia, som overlot hele sitt rike til Basileios og som følgelig ble utnevnt som *magistros*. Som tredje og siste eksempel tjener trekker Kekaumenos til slutt frem Araltēs, hvis karriere han også behandler mest inngående:

Araltēs var sønn av kongen i Varangia og hadde en bror, Hioúlavos (Olav), som etter sin far arvet det faderlige riket, og gjorde sin bror Araltēs til den andre i riket etter seg. Men denne, som var ung, og beundret den romerske makten, dro ut og gjorde knefall for den høytidelige keiser Michael Paflagoneren. Han førte også med seg en skare på 500 tapre menn, og keiseren tok imot ham som det høvet seg, og sendte ham til Sicilia, for der var den romerske hæren og førte krig på øya. Og Araltēs dro dit og utførte store bedrifter. Da Sicilia var erobret, vendte han tilbake med sin skare til keiseren, som utnevnte ham til *manglabites*. Deretter hendte det at Delianos gjorde opprør i Bulgaria, og Araltēs og hans menn dro dit med keiseren og hans hær. Han utførte bedrifter mot fiendene verdig hans mot og herkomst. Men da keiseren hadde underlagt seg Bulgaria, vendte han hjem. Også jeg var med der, og kjempet for keiseren etter beste evne. Og da vi på hjemveien var i Mesembria, belønnet keiseren ham (Araltēs) for hans bedrifter og utnevnte ham til *spatharokandidatos*. Men etter keiser Michaels død, og den påfølgende keiseren, hans søstersønns, død, ønsket han i keiser Monomakos' tid å dra hjem til sitt land, men det ble ham ikke tillatt. Hans utreise ble forhindret, men han kom bort i hemmelighet og ble konge i sitt land istedenfor sin bror Hioúlavos. Han var ikke misfornøyd over å bli utnevnt til *manglabites* eller *spatharokandidatos*, men også som konge bevarte han troskap og kjærlighet til romerne.³⁰⁶

³⁰⁴ Kekaumenos, *Strategikon*, VII, s. 96ff.

³⁰⁵ Dvs. kommandør for tagmaen *exkoubitoi*; se Haldon, *Byzantine Praetorians*, 355-57.

³⁰⁶ Kekaumenos, *Strategikon*, VII, s. 97. «Ἀράλτης βασιλέως μὲν Βαραγγίας ἦν υἱός, ἔχων δὲ ἀδελφὸν τὸν Ἰούλαβον, ὃς καὶ μετὰ θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ κατέσχε τὴν πατρικὴν βασιλείαν, προβαλόμενος Ἀράλτην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ δευτέρου μετ'αὐτοῦ εἰς τὴν βασιλείαν. ὃς δὴ καὶ νέος ὢν ἠθέλησεν εἰσελθεῖν καὶ προσκυνῆσαι τῷ μακαριωτάτῳ βασιλεῖ κύρ Μιχαῖλ τῷ Παφλάγονι. καὶ ἐν θεᾷ γενέσθαι τῆς ῥωμαϊκῆς καταστάσεως. ἤγαγε δὲ καὶ μετ'αὐτοῦ καὶ λαόν, ἀνδρας γενναίους πεντακοσίους καὶ εἰσηλθε, καὶ ἐδέξατο αὐτὸν ὁ βασιλεὺς ὡς ἐνεδέχετο, καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ εἰς Σικελίαν ἐκεῖ γὰρ ἦν ὁ ῥωμαϊκὸς στρατός, πολεμῶν τὴν νῆσον. καὶ ἀπελθὼν ἐνεδείξατο ἔργα μεγάλα. ὑποταγείσης δὲ τῆς Σικελίας ὑπέστρεψε μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα, καὶ ἐτίμησεν αὐτὸν μαγγλαβίτην. μετὰ δὲ ταῦτα ἔλαχε τὸ τεμουλεῦσαι τὸν Δελιάνον εἰς Βουλγαρίαν. καὶ ἐσυνεταξίδευσεν καὶ ὁ Ἀράλτης μετὰ τοῦ βασιλέως, ἔχων τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ ἐνεδείξατο ἔργα εἰς τοὺς πολεμίους ἄξια τῆς εὐγενείας καὶ τῆς γενναιότητος αὐτοῦ. ὑποτάξας δὲ τὴν Βουλγαρίαν ὁ βασιλεὺς ὑπέστρεψεν. ἤμην δὲ καὶ γὰρ τότε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τοῦ βασιλέως κατὰ τὸ δυνατόν. ἐλθόντων δὲ ἡμῶν ἐν Μεσσηνιῶν, ἀμειβόμενος αὐτῷ ὁ βασιλεὺς ὑπὲρ ὧν ἀγωνίσαστο ἐτίμησεν αὐτὸν σπαθαροκανδιδάτην. μετὰ δὲ τὴν τελευταίαν τοῦ κύρ Μιχαῖλ καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ τοῦ ἀποβασιλέως

I hvilken grad man anser at Haralds oppnåelser var forutsatt hans fyrstelige herkomst, avhenger av hvordan man tolker Kekaumenos' formaning. At dyktige utlendinger, som i tillegg supplerte riket med militære ressurser, kunne etablere seg i høyere kretser, er allerede implisitt gjennom Kekaumenos advarsler. Det kan tenkes at karrierene til langt høyere utmerkede, og ikke minst opprørske normanniske kommandører i bysantinsk tjeneste, inspirerte holdningene som kommer til syne i formaningen.³⁰⁷ Allerede i 1050 skal Hervé Frankopoulos ha blitt tildelt kommandoen over sine «landsmenn» (*homoethneis*) i Bysants,³⁰⁸ og under Isaakios Komnenos ble han utnevnt til *stratēlatēs* (general) for rikets tropper i øst. Både han og de som siden tok over hans embete, som Robert Crispin, ble tildelt jordegods og til slutt egne festningsverk i Armeniakon. Disse ble imidlertid utgangspunktet for egne militæroprør i den allerede ustabile regionen.³⁰⁹ Tar man i betraktning at Kekaumenos var av armensk-gresk opprinnelse, og representant for den provinsielle adelen,³¹⁰ blir tilbakeholdenheten han forfekter ovenfor utlendingene svært tallede. Ved komposisjonen av formaningen satt opprøret til Robert Crispin trolig fortsatt friskt i minnet, som ifølge Michael Attaleiates skal ha vært forårsaket av misnøye med «æren og gavene» han ble tildelt av Romanos Diogenes, og ført til at Crispin i 1069 bega seg til å samle inn egne skatter og plyndre lokalbefolkningen.³¹¹ Det faktum at Harald også er den eneste av formaningens tre eksempler som imøtekommer anbefalingen om *spatharokandidatos* som høyeste rang for en utlending, og at Kekaumenos rosende løfter frem dette, kan dermed ansees som en indikasjon på at Haralds tilfelle avvek fra etablert praksis.³¹²

Ved siden av å være den eneste av Kekaumenos' eksempler som etterfølger kravene i formaningen, er det samtidig bemerkelsesverdig at det i hele redegjørelsen av Haralds karriere påtreffes hverken *Varángoi* eller et tilhørende regiment. Kekaumenos noterer utelukkende at Harald og hans «folk» (*laón*) ble «mottatt» (*edexato*) og sendt til Sicilia for å tilslutte seg de bysantinske styrkene. Det er likevel ikke uproblematisk å utelukke eksistensen av en slik enhet på bakgrunn av tekstens stillhet, som ikke har til hensikt å gi en presis redegjørelse av

ἠθέλησεν ἐπὶ τοῦ Μονομάχου αἰτησάμενος ὑποχωρῆσαι εἰς τὴν χώραν αὐτοῦ, καὶ οὐ συνεχωρήθη, ἀλλὰ γέγονεν αὐτῷ στενὴ ἢ ἔξοδος, ὅμως λαθὼν ὑπεχώρησεν καὶ ἐβασίλευσεν εἰς τὴν χώραν αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, Ἰουλάβου. καὶ οὐκ ἐγόγγυσεν ὑπὲρ ὧν ἐτιμήθη μαγγλαβίτης ἢ σπαθαροκανιδάτης, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ βασιλεύων ἐφύλαξε πίστιν καὶ ἀγάπην πρὸς Ῥωμαίους.»

³⁰⁷ Se også Shepard, «Franks», 296-300.

³⁰⁸ Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 21, 22, s. 476.

³⁰⁹ Shepard, «Franks», 288-298.

³¹⁰ Roueché, «The Place of Kekaumenos», 142-144; se også Kazhdan, «Kekaumenos».

³¹¹ Michael Attaleiates, *Historia*, kap. 18, s. 123.

³¹² Samtidig bør det bemerkes at allerede under regjeringstiden til Alexios I Komnenos var formaningene fra Kekaumenos dager foreldet. For eksempel referer en *scholia* (kommentar) fra 1118 til *Basilika*, som betegnet lovsamlingen basert på Justinians *Corpus iuris civilis*, til to βάρραγος συγκλητικός, og som dermed ville inneha senatorstatus (*Basilicorum libri Lx*, bok 60, Tit. 39, kap. 3, 11, s. 3748); se også Blöndal, *The Varangians*, 140f.; Scheel *Skandinavien und Byzanz*, 136, 201-203.

militærorganisatoriske strukturer, men å illustrere bedriftene til en tro tjener av riket. Likevel må man ta høyde for under hvilke omstendigheter Harald og hans styrke ble rekruttert.

4.2. Felittoget til Sicilia og rekrutteringen av Harald og hans styrke

Tar man i betraktning konteksten i Kekaumenos' beretning, nemlig at Harald og hans menn ble sendt direkte til Sicilia, kan det fremstå som at de var rekruttert i forbindelse med den avgjørende invasjonen i 1038. Ettersom Harald hadde nære forbindelser til fyrst Jaroslav i Novgorod, som han skal ha oppholdt seg hos siden 1031, og hvis datter han senere ble gift med, er det heller ikke usannsynlig at han og hans følge ble sendt etter forespørsel av bysantinerne. Fyrstene i Novgorod og Kyiv hadde tross alt forsynt riket med tropper siden det 9. århundre, og *De ceremoniis* beskriver hvordan rus' hadde bemannet militære ekspedisjoner til Kreta i 911 og 949, og til Langobardia i 935.³¹³ Samtidig var rekrutteringen av lokale «allierte», enten av de sentrale myndighetene eller av den lokale *strategos*, ikke uvanlig i forkant av større offensiver.³¹⁴ Anføreren av ekspedisjonen til Sicilia, den nylig utnevnte *strategos autokrator* av Langobardia, Georgios Maniakes, hadde angivelig ordre om å rekruttere fra hele imperiet, og invasjonsstyrken inkluderte også menn fra Apulia og Calabria.³¹⁵

Samtidig ble den første betydelige enheten av normannere i bysantinsk tjeneste mobilisert i denne forbindelse, sendt av grev Guaimar IV av Salerno etter direkte forespørsel fra Maniakes. Disse skal ifølge krøniken til Amatus av Monte Cassino ha utgjort en styrke på 300 mann, anført av sønnene til Tancred de Hauteville, William og Drogo.³¹⁶ Disse ble dermed opptatt i de bysantinske styrkene under andre forhold enn tidligere «allierte» (*symmachoi*), og var ikke beordret av sine overherrer, men tjente bysantinerne mot betaling.³¹⁷ Fordelene med dette blir fremhevet i Kekaumenos' formaning, som viser til viktigheten av å bevilge soldatene sin rettmessige lønn for å unngå ulydighet:

³¹³ *De Ceremoniis*, II. 44, s. 651-664/45, s. 664-678.

³¹⁴ I 1045 skal for eksempel Konstantinos IX bedt om bistand fra Abul-Aswar, emiren av Dvin, for det endelige felittoget mot den armenske hovedstaden Ani; se Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 21, 8, s. 435; Minorsky, *Caucasian History*, 52f.

³¹⁵ Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 19, 7-11, s. 398-407 rapporterer i denne forbindelse at Maniakes ble sendt til Italia allerede i 1035, som har blitt påvist feilaktig i Shepard «last Sicilian expedition», 146. Maniakes ankom Italia mellom september 1037 og august 1038, hvorpå han umiddelbart krysset over til Sicilia.

³¹⁶ Amatus Casinensis, *L'ystoire de li Normant*, bok II, 38, s. 66. Krøniken ble forfattet kort tid etter 1080, og regnes som den første av de normanniske historiene fra Sør-Italia; se Loud, *Robert Guiscard*, 4f; Wolf, *Making History*, 89.

³¹⁷ Se Shepard, «Franks», 284: Andre normanniske krigere hadde blitt ansatt av fyrstene av Salerno under lignende forhold siden 1020-årene.

For dersom du ønsker det, kan jeg for litt brød og klær bringe deg så mange utlendinger som du vil (...) For de som arbeider for klær og brød, kan du være sikker på at vil tjene deg trofast og med hele sitt hjerte, i håp om å motta noen mynter og brød fra dine hender.³¹⁸

Fremveksten av betegnelsen «leiesoldat» (*misthophóroi*) i de bysantinske kildene på denne tiden synes derfor å henge sammen med nye rekrutteringsmønster. Ved midten av det 11. århundre hadde samtidig de strukturelle endringene i militæret ført til at de fleste bysantinske kjernestyrkene bestod av lønnede fulltidssoldater.³¹⁹ Ifølge *De ceremoniis* fikk soldater i *themata* utbetalt lønn hvert fjerde år,³²⁰ mens særegne stipend (*rhogai*) ble tildelt deltagende i ekspedisjonsstyrker: De 700 Rus' som deltok i invasjonen av Kreta i 911 ble for eksempel utbetalt totalt én *kentaurion*, tilsvarende 7200 *nomismata*, og dermed et gjennomsnitt på rundt ti *nomismata* per soldat.³²¹ Dette er tilsvarende de rundt 100 *milaresia* som hver rus' angivelig fikk utbetalt ved invasjonen i 949.³²² I det 11. århundre er samtidig assosiasjonen mellom utenlandsreiser og fortjenester svært tydelig på de svenske runesteinene, og sammen med funnene av store mengder *milaresia* i Skandinavia tyder dette på at det var forventningen om lønn og krigsbytte som førte skandinavene til å oppsøke bysantinsk krigstjeneste i utgangspunktet.³²³

Nøyaktig hvordan lønningen av utenlandske leiesoldater ble praktisert i denne perioden er uvisst, men ifølge Skylitzes, den første bysantinske kilden som omtaler felttoget til Sicilia, ble normannerne her utbetalt en fast provisjon (*siteresion*) av Maniakes.³²⁴ Nettopp dette skal ha vært kjernen til konflikt ved fordelingen av krigsbytte etter slaget ved Troina i 1040. Aggresjonen ser imidlertid ut til å stamme fra Maniakes, som skal ha pisket norditalieneren Arduin til alles påsyn da denne, i egenskap av å være en av de få gresktalende normanniske kommandørene, hadde innvendt seg mot deres manglende utbetalinger.³²⁵ I hvilken grad deling av krigsbytte også kan ha dannet den historiske kjernen til sagaenes fortellinger om rivalisering mellom Harald og *Gyrgir* (Georgios) er uvisst, men her interagerer de som skandinaviske stormenn, og fortellingene inneholder ikke spor av bysantinsk hierarkisk tankegang.³²⁶

³¹⁸ Kekaumenos, *Strategikon*, VII, s. 95: «εἰ γὰρ θέλεις, πρὸς ψωμίον καὶ ἰμάτιον τοιούτους ὄσους θέλεις ἵνα σοὶ ἀγάγω ἔθνικούς (...) εἰ γὰρ πρὸς ἰμάτιον καὶ ἄρτον δουλεύσωσιν, πληροφορηθῆς, πιστῶς σοὶ δουλεύουσιν καὶ ὀλοψύχως, ἀποβλέποντες εἰς τὰς χεῖράς σου εἰς τὸ λαβεῖν νομίσματα οὐδαμῶς καὶ ἄρτον.»

³¹⁹ McGeer, *Sowing*, 199ff; Haldon «Military Service, Military Lands», 60-67

³²⁰ *De Ceremoniis*, Appendix to book I, s. 493-494.

³²¹ *De Ceremoniis*, II, 44, s. 654.

³²² *De Ceremoniis*, II, 45, s. 664-667. Se også Jankowiak, «Byzantine Coins in Viking-Age Northern Lands», 128-133.

³²³ Se Larsson, *Runstenar*, 95-98, 114-117; Källström, «runic inscriptions», 171-185; Jankowiak «Byzantine Coins in Viking-Age Northern Lands», 117-135.

³²⁴ Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 21, 3, s. 426.

³²⁵ Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 21, 3, s. 426; Shepard, «Franks», 283.

³²⁶ Bagge, «Harald Hardråde», 179-182; «Society and Politics», 64-82; Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 300:

Tuktelsen av Arduin viser imidlertid at Maniakes opptrådte voldelig og egenrådig ovenfor sine underordnede, og ydmykelsen skal ha fremmedgjort normannerne i en slik grad at store deler deserterte under det mest kritiske stadiet av kampanjen. Samtidig hadde et sammenstøt med flåtesjefen Stefanos ført til at Maniakes var blitt tilbakekalt til Konstantinopel i unåde. Etter dette hadde Arduin henvendt seg til hans erstatter, *katepano* Michael Dokeianos, og blitt utnevnt til *topotērētēs* (garnisonkommandant) i Melfi.³²⁷ Fra denne posisjonen hadde han, med støtte fra normannerne under William og Drogo de Hauteville, sluttet seg til lombardenes revolt mot bysantinsk styre. Om vinteren 1040/41 bemektiget de seg Melfi, og for å imøtegå trusselen forflyttet bysantinerne sine tropper i Calabria og Sicilia nordover. Våren 1041 kom det til kamp mellom normannere og bysantinske styrker i Olivento og i Montemaggiore nær Cannae. Her led Dokeianos, som hadde måtte oppgi Sicilia til fordel for å undertrykke opprøret, et knusende nederlag, og ble følgelig tilbakekalt til Konstantinopel.³²⁸

Amatus av Monte Cassino rapporterer i denne forbindelse at Dokeianos' erstatter, Exaugustus Boioannes, brakte med seg *guarain* (væring) og andre forsterkninger.³²⁹ I henhold til Skylitzes skal han imidlertid ha ankommet uten nye tropper og måtte klare seg med de som allerede var stasjonert i Italia.³³⁰ Dermed er det nærliggende å anta at Amatus siktet til væring som var blitt overført fra Sicilia; muligens Harald og hans menn, som i løpet av vinteren eller våren 1041 var blitt beordret over til det italienske fastlandet for å bistå utdrivingen av sine tidligere normanniske forbundsfeller. Imidlertid rapporterer Amatus om *guarain* også om høsten 1041, under det skjebnesvangre slaget ved Montepeloso, der de sammen med store mengder apuliere, calabrere og alle de som tjente bysantinerne «for gull eller sølv», ble felt.³³¹ Disse væringene må etter alt å dømme være andre enn Harald, ikke bare fordi krøniken gir inntrykk av at de ble mer eller mindre utslettet, men også fordi Harald, ut ifra kronologien i Kekaumenos' beretning, må ha fulgt Michael IV til Bulgaria i siste halvdel av 1041.³³² Dermed må det også ha funnes andre væring stasjonert i Italia på det aktuelle tidspunktet. Dette støttes også av en annen lokal

Scenen fra Sicilia der de krangler om førsterett på teltplass (*Msk.*, bd. 1, kap. XII, s. 91-94), har påfallende likheter med den senere spenningsfylte scenen fra Viken, der Harald og Magnus krangler om beste kaiplass for flåtene sine (*Morkinskinna.*, bd. 1, kap. XVI, s. 129f).

³²⁷ Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 21, 3, s. 426; Amatus Casinensis, *L'ystoire de li Normant*, bok II, 16, s. 69. Se også Loud, *Robert Guiscard*, 78f; Shepard, «Franks», 283.

³²⁸ Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 21, 3, s. 426-427; Amatus Casinensis, *L'ystoire de li Normant*, bok II, 16-24, s. 42-51. Se også Loud, *Robert Guiscard*, 92-96.

³²⁹ Amatus Casinensis, *L'ystoire de li Normant*, bok II, 24, s. 50f.

³³⁰ Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 21, s. 426-427. Se også Loud, *Robert Guiscard*, 93.

³³¹ Amatus Casinensis, *L'ystoire de li Normant*, bok II, 25, s. 74.

³³² Dette er i tråd med tesen til Storm, «Harald Haardraade», 31, om at Harald må ha deltatt i kamper i Mezzogiorno om våren 1041 men forflyttet seg til Bulgaria innen høsten. For opprøret til Petros Delianos se Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 19, 23-29, s. 409-415. Harald deltagelse minnes også i *sexteffa* av Þjóðólfr Arnórsson som titulerer ham som *Bolgara brennir*: *SKP* 2,1, s. 112-113.

krønike; *Chronicon rerum in regno Neapolitano gestarum*, fra rundt år 1100, som rapporterer om normannernes senere erobringer av byene Stira og Lecce i Apulia i 1047, og som da var bemannet av *guarangi* i bysantinsk tjeneste.³³³

4.2.1. Den norrøne tradisjonen

At Harald må ha deltatt i kamper mot normannerne i Italia støttes også gjennom resultatet av P. A. Munchs og Gustav Storms «korrigering» av de skandinaviske kildene og rekonstruksjon av Haralds bysantinske karriere. Munch kunne innvende at «Frakkar» som Illuge Bryndølaskald omtaler i *Haraldsdrápa*³³⁴ måtte være identisk med de bysantinske *Phrángoi*.³³⁵ Likeledes nevner et strofeutdrag fra *Sexstefja* av Tjodolv Arnorsson at Harald dro til *landi Langbarða*.³³⁶ Selv om dette i sagaene omtales som et mellomstopp i Nord-Italia, sikter det trolig til det bysantinske Langobardia i Sør-Italia.³³⁷ Illuges hentydninger til at Harald skal ha «forstyrret freden» til frankerne (*á frið Frakka*) må dermed sikte til kamphandlinger mot normannerne i Mezzogiorno.³³⁸

Ser man nærmere på *Sexstefja* blir det samtidig klart at Harald allerede *før* ferden til Sicilia hadde underlagt seg åtti borger i «Serkland».³³⁹ Samtidig er strid mot «serkir» tema i en *laus-avísa* Harald senere tilskrev seg selv.³⁴⁰ Serkland brukes i norrøn tradisjon både som et geografisk og religiøs-etnografisk begrep: På de svenske runesteinene som minnes hæertoget til Ingvar den vidfarne i 1036-1042, viser det trolig til Samanide-emiratet ved Det kaspiske hav,³⁴¹ mens det i sagalitteraturen først og fremst henviser til områder i Nord-Afrika.³⁴² Også Theodoricus monachus, som skrev allerede i 1185, rapporterer at Harald hentet store rikdommer i «Etiopia», som han presiserer blir omtalt som «Blåland» på hans eget morsmål,³⁴³ muligens med referanse til en dråpa av Bolverk Arnorsson.³⁴⁴ Riktig nok blir «Afrikas konge» (*jofurr Afrika*) beskrevet

³³³ *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, bd. 5, s. 59.

³³⁴ *SkP* 2,1, s. 282-285.

³³⁵ Munch, «Kritiske undersøgelser», 534f.; Storm, Harald Haardraade, 30f.

³³⁶ *SkP* 2,1, s. 108-147. Ideen i Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 314f., om at Harald under Manikes kjempet mot araberne i det italienske katepanet allerede i 1035 er ugyldig, da den bygger på uttalelser i Skylitzes om at Maniakes ble utplassert her det året (Ioannes Skylitzes *Synopsis Historion*, kap. 19, s. 398) Dette har imidlertid blitt avvist tydelig i Shepard, «last Sicilian expedition», 146.

³³⁷ Toponymet er også kjent fra svenske runeinnskrifter fra samme periode; se Larsson, *Runstenar*, 114-117; Krag, Harald Hardrådes ungdomsår, 20.

³³⁸ Storm, Harald Haardraade, 30f; Blöndal, *The Varangians*, 70f.

³³⁹ *SkP* 2,1, s. 113.

³⁴⁰ *SkP* 2,1, s. 168.

³⁴¹ Larsson, *Runstenar*, 106-114; Davidson, *Viking Road*, 164-173; Shepard, «Yngvarr's Expedition».

³⁴² Se Jesch, *Ships and Men*, 104-107; til tross for likheten med «sarasenere», er toponymet antageligvis hentet fra *serkr* (non. drakt/kjole), og refererer til bekledningen i muslimske områder.

³⁴³ Theodoricus monachus, *Historia de antiquitate regum Norwagiensium*, kap. 28, s. 57.

³⁴⁴ *SkP* 2,1, s. 286-293.

i *Sexteffja* som sjanseløs mot Harald, men kamphandlinger i Afrika må likevel utelukkes, da ingen bysantinske kilder referer til ekspedisjoner til denne delen av verden under regjeringstiden til Michael IV.³⁴⁵ Ettersom Serkland i utgangspunktet kan henvises til ethvert muslimskkontrollert område, med unntak av Palestina (*Jórsalaland*), omgår man imidlertid problemet med at ingen bysantinske militære foretagende kan ha ført Harald til Afrika. Etter at bysantinerne måtte oppgi Sicilia tilhørte imidlertid de muslimske emirene på øya ziriddynastiet fra Nord-Afrika, og «Oumer» (Abdallah bin al-Mu'izz) omtales av Skylitzes som «herskeren av Afrika» (*tēs Aphrikēs archonta*).³⁴⁶ Dette kan også ha vært oppfatningen til Haralds senere hirdskald, selv om det tilsynelatende var ukjent for forfatterne 150 år senere.³⁴⁷

Derom den enkleste forklaringen synes å være at «Afrika» referer til emiratet Sicilia, er det mulig at «Serkland» viser til områder langs rikets østgrenser i dagens Anatolia. Selv om det her ikke hadde vært større konflikter med muslimene etter siden kalif al-Hakims død i 1021, var området preget av omfattende militær aktivitet tidlig i Michael IVs regjeringstid.³⁴⁸ På bakgrunn av uttalelser i Adam av Bremens *Gesta Hammaburgensis Ecclesia* om at Harald kjempet mot *scythae*, utledet G. Schlumberger at han også kan ha deltatt i innsatser mot petsjenegene, som riket lå i strid med mellom 1033-1036.³⁴⁹ Dette kan imidlertid hverken bekrefte eller utelukkes av den overleverte skaldediktingen. Dersom Harald var stasjonert langs rikets østgrenser blir imidlertid uttalelser i Stuv den blindes *Stúfsdrápa* mer forgjengelige.³⁵⁰ Denne forteller at Harald dro til Jerusalem og sikret Jordans bredder, noe som kan avlaste mistenkelige fortellingen i *Morkinskinna*, som beskriver dette fromme foretagende som et slags tidlig korstog.³⁵¹ Nordmennene hadde selvsagt ikke egenhendig lagt under seg Det hellige land. Imidlertid hadde Michael IV inngått en avtale med kalifen om gjenoppbyggingen av Gravkirken, som var blitt ødelagt av kalif al-Hakim i 1009.³⁵² Dermed kan det tenkes at Harald ble sendt til Jerusalem under en tidlig fase av sin karriere for å bevokte en utsendelse til gjenoppbyggingen.³⁵³ En slik hendelsesrekkefølge, som i prinsippet er motsatt av det som fremstilles i kongesagaene, antydes også delvis av Theodoricus monachus, som lar Harald reise fra Rus' til «Etiopia», deretter til Jerusalem, og til slutt Sicilia.³⁵⁴

³⁴⁵ *SKP* 2,1, s. 114-116; Storm, Harald Haardraade, 25f.

³⁴⁶ Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 19, 11, s. 400.

³⁴⁷ Krag, «Harald Hardrådes ungdomsår», 19; Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 315.

³⁴⁸ For situasjonen ved rikets østgrense, se Felix, *Byzanz und Islam*, 71-107.

³⁴⁹ Schlumberger, *L'epopee byzantine* III, 201. Se også Blöndal, *The Varangians*, 63; Ciggaar, «expedition against the pechenegs».

³⁵⁰ *SKP* 2,1, s. 350-358.

³⁵¹ *Morkinskinna*, bd.1, kap. XV, s. 106-108.

³⁵² Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 16, 33, s. 347/ kap. 18, 16, s. 388.

³⁵³ Storm, Harald Haardraade, 30; Blöndal, *The Varangians*, 63-65.

³⁵⁴ Theodoricus monachus, *Historia de antiquitate regum Norwagiensium*, kap. 28, s. 57.

4.3. Haralds bysantinske karriereveg

Ut ifra disse opplysningene kunne Storm utlede at Harald må ha ankommet Bysants allerede i 1034, fire år før hæertoget til Sicilia.³⁵⁵ Dermed blir det klart at de 500 mennene han ifølge Kekaumenos førte med seg til Sicilia, ikke trenger å ha bestått utelukkende av norske landflyktige, men kan ha blitt tilsluttet av væringer som allerede var opptatt i bysantinsk tjeneste. Hvilken stilling Harald hadde i denne styrken er uklart, men Kekaumenos ser ut til å tilskrive ham kommandoen over de som ble sendt til Sicilia. I det minste må man anta at Harald fungerte som anfører av mennene som hadde fulgt ham til Bysants i utgangspunktet.³⁵⁶ Hans verdighet som *spatharokandidatos*, som han først ble tildelt etter å hæertoget til Bulgaria, er i seg selv helt uspesifikk i militær sammenheng. Samtidige blysegl later imidlertid til å assosiere den med stillinger i det lavere sjiktet av det militære rangssystemet, blant annet *topotērētēs*, som kan tilsvare nestkommandør av en *tagma*.³⁵⁷

På den ene siden kan dette tolkes som at Harald, i det minste i tidligere deler av karrieren, kan ha operert som en selvstendig kontraktør, og at han og hans styrke ble rekruttert som regelrette «leiesoldater» på samme måte som hans normanniske kollegaer. Tar man i betraktning funksjonene til utlendingene i keiserens vaktstyrker, som ble utledet over, er det samtidig nærliggende at Harald og hans «folk» kan ha blitt tatt opp i *hetaireia*, dersom væringene ikke allerede da var organisert i en egen enhet. De militære operasjonene de deltok i kan dermed ha hatt utgangspunkt fra Konstantinopel. For eksempel kan hans antatte funksjon som eskorter for en utsending til Jerusalem i allerede i 1037 sees i lys av dette. Dette virker også plausibelt ettersom man må anta at følget inkluderte høytstående politiske individer, muligens også fromme medlemmer av keiserfamilien som benyttet muligheten til å avlegge helligdommene en visitt.³⁵⁸

Nærhet til keiseren kan i det minste dokumenteres etter Haralds tjenester på Sicilia, da han ble utnevnt som *manglabitēs*. Disse «klubbebærere» utgjorde en vaktstyrke som også er påvist siden det 9. århundre, med tilsynelatende lignende oppgaver som *hetaireia*.³⁵⁹ Ettersom de ikke dannet en *tagma*, må også disse ha vært medlemmer av keiserens følge, eller i analogi med «øksebærere» eller «sverdbærere», bestemte våpenbærere som opptrer ved seremonielle anledninger. Deres funksjon på det 11. århundre er uansett uklar. Som ofte er tilfelle med bysantinske titler er det heller ikke mulig å bevise om *manglabitai* var en funksjonsbetegnelse eller en

³⁵⁵ Storm, Harald Haardraade, 32.

³⁵⁶ Dette vises blant annet ved at en av Haralds senere hirdskalder, Valgard fra Voll, også hadde fulgt ham til Bysants.

³⁵⁷ Som utledet i Bury, *Administrative System*, 25f., 150f.

³⁵⁸ Se også Blöndal, *The Varangians*, 63-65.

³⁵⁹ Her og under: Oikonomides, «L'évolution de l'organisation», 125-130; Kühn, *byzantinische Armee*, 66.

verdighet, men det faktum at Kekaumenos beskriver at Harald ble «hedret» (*etimēthē*) med tittelen kan tyde på sistnevnte.³⁶⁰ På dette tidspunktet hadde uansett *manglabitai* mistet noe av sin betydning i forhold til det 9. og 10. århundre, og ble erstattet av *vestiaritai* ved andre halvdel av det 11. århundre.

Da Harald etter å ha fulgt Michael IV til Bulgaria ble utnevnt til *spatharokandidatos*, er det mulig at han rykket opp i *megale hetaireia*, ettersom denne tittelen sammen med den høyere rangerte *protospatharios* er de mest representerte blant blyseglene til de «av den store hetaireia» (*epi tēs megalēs hetaireias*).³⁶¹ Det er uklart om Harald og andre høytstående utlendinger kunne investere i æresposter på samme måte som den bysantinske adelen. Likevel må man anta at ettersom *hetaireia* ikke inkluderte store mengder barbarer, var den først og fremst forbeholdt de av adelig herkomst.³⁶² I alle tilfeller må de ha steget i gradene gjennom lengre militærtjeneste og tilegnet seg tilstrekkelige midler til å kunne etablere seg i hovedstaden. En plassering her kan bidra til å forklare hvorfor Harald tilsynelatende ikke deltok i militære ekspedisjoner de resterende årene av sin karriere, men oppholdt seg i hovedstaden. Dermed kan Harald også ha vært blant utlendingene ved palasset som Psellos rapporterer at hadde sluttet seg til opprøret mot Michael V i 1042.³⁶³ Dette kan også bidra til å forklare hvorfor de norrøne kildene gir ham æren for å ha blindet «grekerkongen», og som en sterk historikertradisjon har plassert i sammenheng med avstraffelsen av Michael i etterkant av palasskuppet.³⁶⁴

Hva gjelder årsaken til Haralds tilsynelatende spontane flukt fra Konstantinopel, gir Kekaumenos ingen konkrete svar.³⁶⁵ Uansett later han til å ha desertert fra sin stilling ved hoffet. At Kekaumenos unngikk å utdype omstendighetene må uansett sees i sammenheng med den generelle hensikten med hans formaning: Han ønsket å fremstille *Araltēs* som et fremfor alt vellykket eksempel på integreringen av en barbar, som til tross for sin fyrstelige herkomst ikke var

³⁶⁰ Kekaumenos, *Strategikon*, VII, s. 97.

³⁶¹ Oikonomides, «State Annuitas», 9-13; Scheel, *Skandinaviens und Byzanz*, 134, anser det som sannsynlig at Harald rykket opp i *megale hetaireia* mot en personlig investering.

³⁶² Dette antydes i det minste av den generelle tilbakeholdenheten ovenfor utlendingene som forfektes av Kekaumenos, *Strategikon*, VII, s. 95.

³⁶³ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 1, bok V, 30, s. 105.

³⁶⁴ Se Munch, «Kritiske undersøgelser», 103f; Storm, «Harald Haardraade», 31f; Blöndal, *The Varangians*, 88-92. For en senere analyse og alternativt scenario, se Scheel, *Skandinaviens und Byzanz*, 321-330. Assosiasjonen stammer fra at av Haralds senere hirdskaldler gir ham æren for å ha blindet en *stólþengillen Grikklands* (*Haraldsdrápa* av Þórarinn Skeggjason (*SkP* 2,1, s. 294f) og *Sexsteffja* av Þórmóðr Arnórsson (*SkP* 2,1, s. 108-147). I sagaene ble informasjonen fordreid til en personlig vendetta mot Konstantinos Monomakos, som angivelig hadde holdt Harald fengslet for underslag (*Msk.*, I, kap. 15, s. 109f; *Fsk.*, kap. 51, s. 234f; *Hkr.*, III, H.S. 14, s. 85).

³⁶⁵ Det er nærliggende at Haralds personlige forbindelser til Rus' kan ha spilt en sentral rolle, ettersom flukten sammenfaller med et massivt flåteangrep fra Rus', innledet av Jaroslav av Kyiv (Michael Psellos, *Chronographia*, Bd. 2, bok VI, 90-95). Det kan tenkes at Harald var innblandet i operasjonen eller i det minste mistenkt, og dermed måtte flykte for å unngå represalier. Sagaene plasserer tross alt hans hjemreise i sammenheng med flukt fra fangenskap i Konstantinopel (*Msk.*, I, kap. 15, s. 109-115).

misfornøyd med relativt beskjedne stillinger og verdigheter, og som endatil opprettholdt sin «tro og kjærlighet» til bysantinerne selv etter å ha blitt konge i sitt hjemland.

4.4. Konklusjon

Ut ifra de begrensede opplysningene i Kekaumenos' beretning er Haralds militære stilling vanskelig å utlede med sikkerhet. Den mest nærliggende forklaringen blir imidlertid at han og hans menn på et tidspunkt ble tatt opp i den keiserlige *hetaireia*. Harald personlig ble tildelt hofftitler og ser ut til å ha nådd toppsjiktet i *megale hetaireia*. Likevel må man anta at de høyere kretsene, som Harald og andre utlendinger med innbringende karrierer kan ha fått tilgang til, ikke omfattet store mengder av barbarer. Generelt må væringene ha funnes blant de regulære vaktstyrkene. Selv disse må imidlertid ha utgjort en minoritet, og på lik linje med andre utenlandske støtte-tropper i bysantinsk tjeneste ser de fleste væringene ut til å ha vært tilknyttet hærstyrkene i provinsene. Dette ble antydnet allerede av Psellos' henvisning til tauroskyterne i opprørshæren til *strategos* Isaakios Komnenos.³⁶⁶ I redegjørelsen av Haralds karriere illustreres det samtidig av lokale latinske krøniker, som viser til væringer i bysantinske garnisoner i Italia i 1040-årene.³⁶⁷ Tilsvarende bekreftes også av en rekke krysobuller fra samme periode.

³⁶⁶ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VII, 24, s. 96f.

³⁶⁷ Amatus Casinensis, *L'ystoire de li Normant*, bok II, 25, s. 74; *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, bd. 5, s. 59 (over s. 68).

5. Væringar i de provinsielle styrkene

På samme måte som Psellos redegjør for tauroskyternes oppslutning til militære opprør i provinsene, redegjør Michael Attaleiates for store mengder *Varángoi* blant opprørsstyrkene til *doux* av Dyrrhachion, Nikephoros Bryennios. Attaleiates rapporterer om hvordan denne i november 1077 reiste seg mot Michael VII Doukas og lot seg utrope til keiser, hvorpå han gjennom bistand fra sin bror Ioannes fikk tilgang til «vestlige styrker» deriblant store mengder væringar og frankere, og marsjerte mot Konstantinopel.³⁶⁸ Etersom både Psellos og Attaleiates også ser mengder av væringar blant keiserens hovedstadstropper, tyder dette på at væringene generelt ikke var innordnet et bestemt regiment, men at styrken i Konstantinopel eksisterte parallelt med væringar blant hærstyrkene i provinsene. Dette gjenspeiler at siden andre halvdel av det 10. århundre var profesjonelle styrker i økende grad blitt utstasjonert sammen med de lokale militstyrkene i *themata*. På denne måten kunne både stående *tagmata* og utenlandske støttetroppear havne under kommando til det lokale bysantinske befalet.³⁶⁹ Dette demonstreres blant annet i krøniken til Ioannes Skylitzes, som fra sitt perspektiv fra det senere 11. århundre rapporterer om væringar i vinterkvarter (*paracheimasia*) i Thrakesion allerede i 1034.³⁷⁰ Videre dokumenterer han innsatsen til frankere og væringar mot petsjenegene i 1049, og mot seldsjukkene mellom 1050-1054, da under kommando av *ethnarchēs* Bryennios og den ikke nærmere identifiserbare *akolouthos* Michael, der de mobiliserte støttetroppene blir omtalt som «fordelt» (*disparménous*) i Iberia og Chaldia.³⁷¹

Den kontinuerlige tilstedeværelsen av væringar i bysantinske garnisoner blir også tydelig gjennom Kekaumenos' *Strategikon*, som er overlevert sammen med formaningen. I denne blir det berådet om at festningsmurer inspiseres daglig og at de fremfor alt holdes fri for tilbygg. For å understreke viktigheten av dette tiltaket gir Kekaumenos et eksempel fra sannsynligvis 1064, da Otranto i Apulia ble erobret av normannerne.³⁷² Selv om bykommandanten Malapetza hadde både *Rhōs*, *Varángoi*, «spydbærere» (*kontarátous*) og «sjømenn» (*ploímous*)³⁷³ til rådighet for å forsvare byen, ble den overveldet da normannerne trengte seg inn der et hus

³⁶⁸ Michael Attaleiates, *Historia*, kap. 31, s. 242; se også Kühn, *Die byzantinische Armee*, 258.

³⁶⁹ McGeer, *Sowing*, 199ff; Haldon «Military Service, Military Lands», 60-67.

³⁷⁰ Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 19, 4, s. 394. Dette er den tidligst daterte hendelsen der væringar er nevnt i bysantinske kilder.

³⁷¹ Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 21, 24, s. 471/kap. 21, 27, s. 474; se også Kühn, *Byzantinische Armee*, 258.

³⁷² Kekaumenos, *Strategikon*, II, s. 30: «Μαλαπέτσης, ἔχων εἰς φυλακὴν τοῦ κάστρου Ῥώσους καὶ Βαράγγους κονταράτους τε καὶ πλοίμους.»

³⁷³ Theotokis, *Norman Campaigns*, 84, hevder at det siktes til henholdsvis «russiske spydbærere» og «skandinaviske sjømenn».

var bygd inntil bymuren. Et annet tydelig bevis finnes i de berømte runeinskripsjonene på marmorløven fra Pireus som ble oppdaget på slutten av 1700-tallet.³⁷⁴ På denne dokumenterer to runeslanger og én inskripsjon fra det 11. århundre gjentatte besøk av forskjellige skandinaver og det faktum at det ikke var den konsentrerte innsatsen fra store grupper utenlandske styrker, men deres distribusjon ved ulike frontlinjer, som var normen.³⁷⁵

5.1. Krysobullene

I motsetning til hva som ser ut til å ha vært tilfelle for de deltagende i større felttog, som Harald Sigurdsson og hans styrke, ser troppene i provinsene ut til å ha livnært seg av landet, og dermed ikke krevde kontinuerlig oppvartering og utbetalinger fra de sentrale myndighetene. Innsikt i hvordan disse ble underholdt finnes fra de mange overleverte krysobullene fra andre halvdel av det 11. århundre, hvor det blir klart at forpliktelsen med *mitation* (innkvartering) var den vanligste måten å forsørge profesjonelle soldater i felt. I motsetning til militsen i *themata* mottok ikke disse lokale forsyninger, og ser i stedet ut til å ha levd på bekostning av den uheldige lokalbefolkningen.³⁷⁶ Belastningen dette kunne innebære for innbyggerne i den berørte regionen blir allerede implisert i Skylitzes' henvisning til væringene i Thrakesion i 1034, som gjentforteller hvordan en av disse ble drept av en lokal kvinne han hadde forgrepet seg på.³⁷⁷ Lokalbefolkningens misnøye med forordningen vises også i et brev fra slutten av det 10. århundre, sendt av *doux* av Antiokia Nikephoros Ouranos til *krites* (dommer) i Thrakesion med krav om fritak fra *mitation*, som han fremhever som svært skadelig for økonomien i hans eget hushold.³⁷⁸

Krysobullene betegner i utgangspunktet ulike keiserlige privilegiebrev. Noen er enkle donasjoner fra keiseren til begunstigede undersåtter, mens andre fritar mottakeren fra nesten alle, bortsett fra enkelte nøye spesifiserte skatter og tjenester. Hva gjelder forpliktelsen med *mitation*, omfattet denne i hovedsak vinterkvarter, og i denne sammenheng bevilger krysobullene fritak

³⁷⁴ Se Snædal, «Reconsidering the Piraeus lion», 187-213: Skulpturen fra det 4. århundre f.Kr. ble erobret i 1687 av venetianerne og brakt til Venezia. Etter svært forskjellige resultater fra tidlige forskere i siste del av 20. århundre ble runeinnskriftene generelt betraktet som uleselige. Imidlertid kunne T. Snædal etter en rengjøring og undersøkelse av skulpturen i 2007/2008 dechiffrere det meste av innskriftene. Runeslangen på løvens venstre fremben er datert til rundt 1020-1040 og er dermed den eldste. Den andre innskriften på løvens venstre bakben er å betrakte som overfladisk graffiti og kan stamme fra både 11. og 12. århundre.

³⁷⁵ Som Scheel, *Skandinaviens og Byzanz*, 137 har påpekt, tyder de ulike innskriftene på tilstedeværelsen av skandinaver ved Pireus over flere tiår.

³⁷⁶ Haldon, «Military Service, Military Lands», 62-64, Understreker hvordan institusjonen med *mitation* illustrerer den tydelige overgangen fra selvforsynte «soldatbønder» i den tematiske hæren, rekruttert og forsynt på lokal basis, til i hovedsak profesjonelle betalte styrker støttet av utbetalinger og forsyninger fra lokalbefolkningen.

³⁷⁷ Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 19, 4, s. 394.

³⁷⁸ Darrouzès, *Epistoliers*, no. 42, s. 241-242.

for i første omgang monastiske og kirkelige jordeiere fra byrden av å innlosjere tropper på egen eiendom. For økt nøyaktighet inneholder dokumentene fra og med midten av det 11. århundre lange lister med betegnelsene disse troppene var kjent under, og generelt blir disse utvidet mot slutten av århundret.³⁷⁹ Seks ulike dokumenter fra tiårene frem til 1080 nevner *Varángoi*, der den eldste er utstedt i 1060 for klosteret Lavra på Athos.³⁸⁰ I denne blir klosteret og de omkringliggende områdene fritatt for innkvartering tropper utplassert i regionen, her spesifisert som væringar, rus', sarasener, frankere, i tillegg til alle andre etnisiteter, inkludert innfødte bysantiner.³⁸¹ Fritak fra innkvartering blir her nevnt i sammenheng med dispensasjon fra enhver skattemessig eller økonomisk byrde pålagt av sivilforvaltningen, militæret og rettsvesenet, som konkretiseres gjennom en uttømmende oppregning av forskjellige byrder, akkurat som fritak fra innkvartering etterfølges av en lang liste etnonymar.

Det presise språket i dokumentet er særegent for andre halvdel av det 11. århundre, og delvis resultatet av den generelle veksten innen juridisk ekspertise som oppstod i forbindelse med gjenåpningen av rettskolen i Konstantinopel i 1045.³⁸² Fra da av ble offentlige og private dokumenter mer presise og utførlige. Dette var både for å beskytte mot at juridiske smutthull ble utnyttet, men også en respons mot at krevende økonomiske forhold hadde medført at lokale og sentrale myndigheter forsøkte å omgå bestemmelsene i dokumentene ved å innføre nye eller gjenoppta gamle skatter og forpliktelser. Titler på embetsmenn som dekkes av fritakene blir også grundig oppført, slik at ingen kunne omgå fritaksdokumentenes spesifikasjoner. På samme måte unngår dokumentene generelle eller arkaiske termer på utenlandske krigere, som *Latinoi*, *Germanoi*, eller *Skythai*, men referer til spesifikke etnonymar. Dermed kan man anta at oppramsingene av tropper inneholder alle, i det minste de mest betydningsfulle, gruppene av utenlandske leietropper. Generelt står *Varángoi* og *Rhōs* oppført først, noe som muligens tyder på at disse var særlig fremtredende blant de utenlandske støttetroppene. Dette vises allerede i de tidligere firtaksbrevene for Nea Moni; også disse fremhever krigerne som hadde nådd Bysants fra nord ved å henvise spesifikt til *Rhōs*, mens andre etnisiteter forblir uspesifisert.³⁸³

³⁷⁹ Relaterte analyser av dokumentene er foretatt i Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 138-142; Blöndal, *The Varangians*, 82f., 123; Shepard, «The English», 61-64; Kazhdan, «Latins and Franks in Byzantium», 91.

³⁸⁰ *Actes de Lavra. Première partie*, 197f.

³⁸¹ *Actes de Lavra. Première partie*, 197f: «Βαράγγων, Ῥῶς ἢ Σαρακηνῶν ἢ Φράγγων ἢ ἐτέρων τινῶν ἔθνι(κῶν) (καὶ) Ῥωμαίων.»

³⁸² Her og under, Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, 328; Shepard, «The English», 61f; Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 138ff.

³⁸³ *Chiaka analekta*, 548, 551.

Fem ytterlige krysobuller fra årene 1073,³⁸⁴ 1075,³⁸⁵ 1079,³⁸⁶ og 1080,³⁸⁷ inneholder tilsvarende, men forlengede lister. Fra 1073 står den potensielt skandinaviske gruppen *Koulpingoi* oppført ved siden av *Varángoi* og *Rhōs*. Etter 1075 nevner de *Boulgároi* (bulgarere), og fra og med krysobullen utstedt for klosteret Vatopedi på Athos tidlig i 1080 er tyskere oppført under betegnelsen *Nemítzoi*, sammen med angelsaksere under *Inglinoi*. I det første tiåret av sin regjeringstid utstedte Alexios Komnenos tre krysobuller, i 1082,³⁸⁸ 1086³⁸⁹ og 1088.³⁹⁰ I de to første blir klosteret Lavra igjen bevilget privilegier og fritak fra innkvartering, og inneholder tilnærmet identiske lister over etnonymmer som de foregående. Den mest omfattende finnes i krysobullen fra 1088, som bevilger munken Christodoulos myndighet over hele øya Kos for å grunnlegge et kloster der. I denne er listen utvidet med *Alanoi* (alanere) og *Abasgoi* (abkhasere) fra Kaukasia. I krysobullene fra 1088 og 1086 er også *Athanatoi* oppført, en av de tradisjonelle bysantinske *tagmata*, som var blitt gjenetablert av Alexios Komnenos med flyktninger fra de tapte områdene i Anatolia etter nederlaget ved Manzikert i 1071.³⁹¹

Henvisningen til *Athanatoi* er imidlertid det eneste stedet hvor krysobullene henviser til en bestemt enhet, som ellers utelukkende oppgir forskjellige etnisiteter, inkludert innfødte bysantiner. Indirekte støtter dette inntrykket fra de narrative kildene om at utenlandske styrker for i utgangspunktet stod utenfor den regulære militærstrukturen i *tagmata*,³⁹² og for det meste opererte som grupper utplassert blant hærstyrkene i themene. Rekrutteringen av disse kunne gå direkte via de bysantinske befalet, som for eksempel normannerne Georgios Maniakes rekrutterte i forkant av invasjonen av Sicilia i 1038.³⁹³ Dermed kan mange av dem ha fungert som regelrette leiesoldater. Forutsetter man at væringene kan ha dannet en stående enhet i hovedstaden, er det samtidig verdt å understreke at mange av utlendingene, særlig skandinavernene og rus', nådde Bysants gjennom Svartehavet, og dermed måtte via Konstantinopel. Dermed kan det tenkes at det eksisterte en kjernestyrke i hovedstaden, hvor soldatene kunne trekkes fra alt etter hvor det var behov for forsterkninger.³⁹⁴ Konkrete opplysninger om hvordan en slik prosess kan

³⁸⁴ *Byzantina engrapha tēs monēs Patmou*, 1. 3-14. Utstedt av Michael VII angående eiendommer nær Milet.

³⁸⁵ Gautier, «La Diataxis de Michel Attaliatē», 101-109. Utstedt av Michael VII angående eiendommene til Michael Attaleiates.

³⁸⁶ *Actes de Lavra. Première partie*, 215-219. Utstedt av Nikephoros III for klosteret Lavra på Athos.

³⁸⁷ *Actes de Vatopédi* 1, 109-114. Utstedt av Nikephoros III for klosteret Vatopedi på Athos.

³⁸⁸ *Actes de Lavra. Première partie*, 241-244. Utstedt av Alexios Komnenos angående eiendommer i Tadrinou.

³⁸⁹ *Actes de Lavra. Première partie*, 255-259. Utstedt av Alexios Komnenos angående eiendommer i Chostianes.

³⁹⁰ *Byzantina engrapha tēs monēs Patmou*, 1, 55-68. Utstedt av Alexios Komnenos angående øya Kos.

³⁹¹ Kühn, *Die byzantinische Armee*, 244f.

³⁹² Se også Kühn, *Die byzantinische Armee*, 68; Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 140.

³⁹³ Amatus Casinensis, *L'ystoire de li Normant*, bok II, 38, s. 66; Shepard, «Franks», 284.

³⁹⁴ Haldon, *Theory and practice*, 259, n.71, påpeker at henvisningene til rus' og *Toulmatzoi* i *De ceremoniis* indikerer eksistensen av stående enheter i Konstantinopel.

ha artet seg kan imidlertid ikke spores i kildene. For eksempel er henvisningene til infanteri i bysantinske garnisoner generelt ikke klare i om disse var forsterkninger eller del av en fast besetning.³⁹⁵

5.2. Militær betydning

Selv om *Varángoi* står oppført først i listene over etnonymmer, tyder det faktum at krysobullene utelukkende viser til deres tilstedeværelse blant andre utenlandske hjelpetropper, på at deres rolle i hæren før 1081 ikke var enestående.³⁹⁶ Hverken de narrative kildene eller krysobullene antyder størrelsen på krigergruppene, men gitt et estimat på rundt 1000 skandinaver kontinuerlig i Bysants i denne perioden,³⁹⁷ kan det neppe dreie seg om grupper på mer enn et par hundre. Dette er sammenlignbart med opplysningene fra militærmanualer fra det 10. århundre, som forestiller seg en femtedel av en standard infanterienhet (*taxiarchia*) som bestående av rus' eller andre utlendinger.³⁹⁸ Tilsvarende har omfanget på individuelle frankiske enheter blitt estimert til mellom 400 til 500 mann, ut av en total styrke på mellom 1500 til 3000 fordelt gjennom riket.³⁹⁹

Utover slike betraktninger er det verdt å fremheve faktorene som kan ha bidratt til økt bruk og vektlegging av væringene. For det første må man anta at væringene, som konsekvent blir fremstilt som infanteri, var lettere for bysantinerne å utruste og rekruttere enn kavaleri.⁴⁰⁰ På denne tiden drev ikke bysantinerne avl av egne stridshester, noe som medførte at de latineuropeiske leiesoldatene måtte bringe med seg egne hester.⁴⁰¹ Når bysantinske styrker møtte fiendtlig kavaleri, som normannerne i Mezzogiorno i 1040-årene, eller når Alexios Komnenos møtte invasjonstyrken ledet av Robert Guiscard ved Dyrrachion i 1081, var derfor tungt infanteri, som de øksebærende væringene, trolig avgjørende for å kunne opprettholde et offensivt potensial. Samtidig kan det ha vært avgjørende at andre tilgjengelige barbarer, særlig normannerne, hadde vist seg som upålitelige militære støttespillere. Dette ble tydelig allerede under felttoget til Sicilia i 1038. Under Roussel de Bailleul gjorde normannerne igjen opprør i 1074, og etter dette sank deres antall i den bysantinske hæren betraktelig.⁴⁰² Dette kan også bidra til å forklare hvorfor Alexios og de komnenske keiserne sentraliserte hæren rundt keisermakten i større grad

³⁹⁵ Se Makrypoulias, «Boots on the ground», 246.

³⁹⁶ Scheel, *Skandinaviens og Byzanz*, 185.

³⁹⁷ Larsson, *Runstenar*, 121-124.

³⁹⁸ McGeer, *Swoing*, Praecepta Militaria, kap. I, linje 52, s. 15, se også 208f.

³⁹⁹ Haldon, *Warfare*, 103; Shepard, «Franks», 289.

⁴⁰⁰ Scheel, *Skandinaviens og Byzanz*, 185.

⁴⁰¹ Birkenmeier, *Komnenian Army*, 61-68.

⁴⁰² Shepard, «Franks», 302-305; Scheel, *Skandinaviens og Byzanz*, 184.

enn tidligere.⁴⁰³ I det 11. århundre kunne imidlertid de mange ambisiøse bysantinske kommandørene, som i de turbulente årene før Alexios' maktovertagelse gjorde opprør i provinsene, regne med støtten til de mange utenlandske styrkene de hadde til rådighet.⁴⁰⁴ Blant disse ser både frankerne og væringene ut til å ha vært særlig fremtredende, som allerede ble påpekt av Psellos og Attaleiates.⁴⁰⁵

5.3. Konklusjon

På samme måte som de narrative kildene, bekrefter krysobullene at væringene i første omgang var fordelt i ulike grupper blant hærstyrkene i provinsene, hvor de ble forsynt og innkvartert av de lokale myndighetene. Ettersom krysobullene generelt ikke henviser til bestemte enheter, tyder det på at væringene og de fleste andre etniske styrkene ikke var organisert i egne *tagmata*, men at individuelle grupper var underlagt kommandoen til det lokale bysantinske befalet i theme.

⁴⁰³ Birkenmeier, *Komnenian Army*, 24f; Magdalino, *Empire of Manuel Komnenos*, 231-233.

⁴⁰⁴ Cheynet, *Pouvoir et contestations*, 41-90, teller totalt 88 kuppforsøk i løpet av de 53 årene mellom tronbestigelsen til Romanos III (1028) og Alexios Komnenos i 1081.

⁴⁰⁵ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VII, 24, s. 96f; Michael Attaleiates, *Historia*, kap. 31, s. 242.

6. Konklusjon

Samlet sett kan disse betraktningene, som i siste instans bygger på observasjoner av hvordan væringene blir fremstilt i tekst og ikonografi, brukes til å danne et sammenhengende inntrykk av deres militære stilling i tiden før Komnenoi.

6.1. Sammenfatning av funn

Den første henvisningen til krigere som kan identifiseres som væringer finnes i de ikonografiske fremstillingene av arrestasjonen av Kristus, der det eldste eksemplaret finnes blant mosaikkene fra Nea Moni på Khíos (ca. 1055).⁴⁰⁶ Nærmere undersøkelser av motivene viser at soldatene som pågriper Kristus er gjengitt på en måte som gjør dem gjenkjennelige som barbarer.⁴⁰⁷ Samtidig er våpnene de bærer mulig å identifisere som skandinaviske stridsøkser.⁴⁰⁸ I tråd med etablerte kunstneriske konvensjoner for arrestasjonsscenen ser de samtidig ut til å være fremstilt som keiserlige vaktstyrker.

Til tross for at Psellos var kjent med etnonymet *Varángoi*,⁴⁰⁹ kan et tydelig konseptuelt system for å omtale væringene eller andre barbarer i militæret generelt ikke gjenkjennes i *Chronographia*. Imidlertid kan *Tauroskýthai* tolkes som synonymt med *Varángoi*, i det minste der de kvalifiseres som øksebærere.⁴¹⁰ Generelt blir tauroskyternes økser (*axínē*) spesifisert som eneggede (*heteróstomon*), noe som gjør dem identifiserbare som skandinaviske stridsøkser fra samme periode.⁴¹¹ Etersom Psellos identifiserer andre våpen som eneggede, hovedsakelig *xiphos* og *rhomphaia*, må det antas at han også her henviser til stridsøkser.⁴¹² Dette indikerer at når

⁴⁰⁶ Mouriki, *Mosaics of Nea Moni*, 21ff.

⁴⁰⁷ Dette blir først tydelig i mosaikken fra Nea Moni, der øksebærerne er fremstilt som blonde; se Mouriki, *Mosaics of Nea Moni*, 87, 220 (over s. 41).

⁴⁰⁸ Stridsøkser med skandinavisk utforming er tydeligst i fresken fra kirken Panaghia Antiphonitria på Kreta; se diskusjonen over s. 36. For freskene generelt se Spatharakis, *Byzantine wall paintings of Crete*, vol. 1, s. 150.

⁴⁰⁹ Dette avsløres av hans brev til Keroularios fra 1060; «Epistole inedite di Michele Psello III», 18, s. 126; se også Jeffreys & Lauxtermann, *Letters*, m18, s. 376; Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 111ff.

⁴¹⁰ Tauroskyterne i Isak Komnenos' leir (Michael Psellos, *Chronographia*, bok VII, 24, s. 95-97) bærer eneggede *axínē* fra skulderen (se over, s. 49f). Psellos' brev til Mauropous (Kurtz & Drexl, *Michaelis Pselli Scripta minora II: Epistulae*, 2: 77-78) beskriver omtaler tauroskyternes våpen som eneggede «sverd» (*xiphos*) båret fra den ene skulderen; også her må det dreie seg om stridsøkser (se over s. 44f).

⁴¹¹ For skandinaviske stridsøkser, se Petersen, *De norske vikingesverd*, 45-47; Liestøl, «Øks», 653ff; Pedersen, «Scandinavian Weaponry in the Tenth Century», 29-31. For bruken av disse og stridsøkser i det bysantinske militæret generelt, se Kolias, *Byzantinische Waffen*, 163-169.

⁴¹² *Rhomphaia* presiseres som enegget; Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VII, 28, s. 165. Tauroskyterne bærer eneggede *xiphos*; Kurtz & Drexl, *Michaelis Pselli Scripta minora II: Epistulae*, 2: 77-78.

Psellos beskriver palassvaktene i 1071 som bevæpnet med eneggede *rhomphaia*,⁴¹³ identifiserer ham dem som øksebærere, og dermed som væringer.⁴¹⁴

Funnene i de ikonografiske kildene og hos Psellos indikerer at væringene var dominerende blant keiserens vaktstyrker ved midten av det 11. århundre. Gitt fraværet av samtidige militærmanualer, kan organiseringen av disse ikke utledes med sikkerhet. På bakgrunn av strukturene som er tydelige for det 10. århundre, blir imidlertid den mest nærliggende plasseringen i *hetaireia*, keiserens personlige vaktstyrke.⁴¹⁵ Her kan væringene, på samme måte som andre utlendinger, ha vært organisert i en egen etnisk avdeling.⁴¹⁶ Ettersom Psellos indentifiserer palassvaktene generelt som øksebærere i 1071, later det imidlertid til å ha skjedd en omstrukturering av vaktstyrkene i løpet av det 11. århundre, der væringene ble organisert som en egen enhet.⁴¹⁷ Denne må ha vært etablert senest innen 1071; muligens så tidlig som rundt 1055, når den eldste ikonografiske fremstillingen fremstiller øksebærere som keiserlige vaktstyrker.

Nærmere undersøkelser av funksjonene til utlendingene blant vaktstyrkene viser at de også kunne benyttes i militære kampanjer.⁴¹⁸ Når kildene ser væringer opptre i denne sammenheng, er det dermed sannsynlig at de var hentet fra en enhet i Konstantinopel. Dette kan for eksempel ha vært tilfelle for Harald Sigurdsson og hans styrke under felttoget mot Sicilia i 1038. Samtidig er det tenkelig at andre militære operasjoner han deltok i tok utgangspunkt fra hovedstaden og en stilling ved hoffet.⁴¹⁹ Samtidig henviser både de narrative kildene og krysobullene til mengder av væringer stasjonert sammen med andre etniske styrker i rikets provinser.⁴²⁰ Her vises det imidlertid ikke til *tagmata*, men til de konkrete etnonymene troppene var kjent under.⁴²¹ Dette tyder på at væringene og de fleste andre utenlandske støttetroppene i utgangspunktet ikke var opererte som hele regimenter, men som mindre grupper blant hærstyrkene i theme.⁴²² Disse kan ha blitt rekruttert på stedet av det bysantinske befalet som regelrette leiesoldater. Samtidig

⁴¹³ Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VII, 28, s. 165.

⁴¹⁴ Dette støttes også av Blöndal, *The Varangians*, 114.

⁴¹⁵ Funnene her er generelt forenelige med konklusjonen til Scheel, *Skandinaviens und Byzanz*, 131ff. Denne vurderer imidlertid ikke muligheten for at væringene utgjorde en egen avdeling.

⁴¹⁶ For etniske avdelinger i *hetaireia*, se Oikonomides, *Les listes*, 177, 209; «State Annuitas», 20.

⁴¹⁷ Dette sammenfaller også med at *hetaireia* mistet mye av sin opprinnelige betydning; se Haldon, *Byzantine Praetorians*, 328, 520.

⁴¹⁸ *De Ceremoniis*, II. Kap. 44, 660f.

⁴¹⁹ Etter felttoget til Sicilia ble Harald tildelt hofftitler; se Kekaumenos, *Strategikon*, VII, s. 97.

⁴²⁰ Sett bort fra krysobullene, inkluderer funn fra kilder skrevet før 1081: Michael Psellos, *Chronographia*, bd. 2, bok VII, 24, s. 96f. (tauroskytter under Isak Komnenos, 1057); Kekaumenos, *Strategikon*, II, s. 30, (væringer i Otranto, 1064); Michael Attaleiates, *Historia*, kap. 31, s. 242 (væringer under Nikephoros Bryennios, 1077). Hendelser før 1081 som ikke er dokumentert i tidligere kilder; Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historion*, kap. 19, 4, s. 394 (væringer i Thrakesion, 1034); *ibid.*, kap. 21, 24, s. 471-474 (væringer i Chaldia, 1050-årene).

⁴²¹ Unntaket som bekrefter regelen, er krysobullene fra 1086 (*Actes de Lavra. Première partie*, 255-259) og 1088 (*Byzantina engrapha tēs monēs Patmou*, 1, 55-68). Disse henviser til tagmaen *Athanatoi*.

⁴²² Se også Storm, «Harald Haardraade», 14; Scheel, *Skandinaviens und Byzanz*, 140.

kan eksistensen av en kjernestyrke i hovedstaden ikke utelukkes. Dette synes plausibelt etter som væringene i hovedsak ankom Bysants fra nord gjennom Svartehavet og dermed måtte via Konstantinopel.

6.2. Konklusjon – væringenes militære stilling i det 11. århundre

Sammenlagt tyder funnene på at integreringen av væringene i det bysantinske militæret ikke gikk via ett stående regiment. Individuelle grupper ble stasjonert blant hærstyrkene i themene og eksisterte parallelt med en vaktstyrke stasjonert i Konstantinopel. Dette bekrefter imidlertid ikke eksistensen av en «væringgarde» slik den ble fremstilt i Blöndals *Væringjasaga*. Likevel blir det klart at ved Alexios Komnenos' maktovertagelse var væringenes stilling, både i hæren i og garden, å anse som en etablert praksis med lange tradisjoner.⁴²³ Forutsetter man at eksistensen av en egen enhet blant vaktstyrkene må tilbakeføres til før 1081, hever dette også kildeverdien til tekster skrevet etter dette, men som ser væringer opptre som vaktstyrker tidligere på århundret. Disse bør dermed ikke avvises som anakronistiske på et prinsipielt grunnlag, men kan benyttes i en analyse av væringenes militære funksjoner også i det 11. århundre.⁴²⁴ Nærmere undersøkelser av hvordan bildet av væringene endret seg i den komnenske perioden krever imidlertid en grundigere gjennomgang av kildene skrevet etter 1081.

⁴²³ Anna Komnena, *Alexias*, bok II, 9, s. 92 og Nikephoros Bryennios, *Hyle historias*, bok III, 4-4. s. 217: beskriver væringenes vokteransvar ved palasset som en «eldgammel» (*ánōthen*) tradisjon.

⁴²⁴ Forutsatt at kilder skrevet tettere opp mot begivenhetene ikke omtaler andre aktører; jfr. *Scylitzes continuatus*, kap. VII, s. 181, som sannsynligvis omtaler samme hendelse ved palasset som Michael Attaleiates, *Historia*, kap. 35, s. 294-296. Se ellers diskusjonen i Scheel, *Skandinavien und Byzanz*, 176f.

7. Vedlegg

7.1. Begrepsforklaringer

Følgende definisjoner er basert på relevante oppføringer i *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (Oxford 1991) og (for militære begreper) McGeer, *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century* (Dumbarton Oaks, 1995). Forklaringene gjenspeiler begrepets betydning i det 11. århundre. Leseren bør være oppmerksom på at disse kunne variere over tid, samt forskjellen på embeter som medførte faktiske ansvarsområder, enten militære, juridiske, økonomiske eller administrative, og verdigheter som ikke innebar en direkte funksjon.

Axínē: «øks». (se s. 46/51f.)

Khazároi: «kazarer»; halvnomadisk tyrkisk folkeslag fra Sentral-Asia.

Det makedonske dynasti/de makedonske keiserne: keiserhus som styrte det riket fra 867 til 1056.

Under de makedonske keiserne nådde imperiet sin største utstrekning siden den muslimske ekspansjonen og en kulturell gjenoppblomstring.

Distrali: enegget bysantinsk stridsøks der motsatt ende av bladet er forlenget i en hammer eller spiss (se s.16)

Domestikos (av øst, av vest/ av *Scholai*): opprinnelig kommandanten for tagma (se under) av *Scholai* (*domestikos tōn scholōn*). Stillingen utviklet seg til å innbefatte kommandør av de keiserlige felthærene, som på det 10. århundre ble delt mellom østlige og vestlige ansvarsområder.

Doux: i det 11. århundre var dette vanligvis kommandanten for et av de større militærdistriktene i nylig erobrede territorier.

Droungarios: en rang i themata (se under) betegnet opprinnelig anføreren av en *droungos* (1000 mann). Kommandøren av tagmaen *Vigla* hadde også denne tittelen.

Ethnikoi: «utlendinger».

Hagarēnoi: «hagarenere»; arabere. Avledet av Hagar, som ifølge Det gamle testamentet var slavekvinne hos Abrahams hustru Sara og hvis sønn Ismael ble stamfar til den arabiske stammen ismaelittene.

Hetaireia: betegnet siden det 9. århundre keiserens personlige vaktstyrke, kommandert av *Megas hetaireiarches* (se under). I hovedsak inndelt i tre avdelinger; *megale* (store), *mese* (midtre) og *mikra* (lille); sistnevnte bemannet av utlendinger. Dets funksjoner kan følges

tydelig i kildene frem til slutten av det 10. århundre, men blir mindre tydelig i den påfølgende perioden.

Kaisar: i det 11. århundre var kaisar (fra latinsk *Caesar*) en tittel forbeholdt for det meste keiserens sønner eller andre innflytelsesrike medlemmer av keiserfamilien, muligens betegnende en arving.

Katepano: kommandant for en militærenhet. Ved slutten av det 10. århundre og under det 11. århundre holdt guvernørene i større militære provinser som Italia, Mesopotamia, Bulgaria og regionen Antiokia denne tittelen.

Kommenos (fl. *Komnenoi*)/*Det komnenske dynasti*: styrte riket i det 11. og 12. århundre. Det første regjerende medlemmet, Isaakios I Komnenos, styrte fra 1057 til 1059. Familien kom tilbake til makten under Alexios I Komnenos i 1081, som etablerte dynastiet for de følgende 104 årene inntil det endte med Andronikos I Komnenos i 1185.

Kouropalatēs: (fra latinsk *cura palatii*) en høy verdighet under de av *kaisar* og *nobellimos* (se under) i det niende og tiende århundre. Generaler som ikke var tilknyttet den herskende familien holdt noen ganger denne verdigheten i det ellefte århundre.

Krysobuller; *chrysoboullon* (fl. *chrysoboulla*): et dokument som bar keiserens gullsegl. Brukt til å bevilge privilegier, ratifisere traktater, utstede lover eller generelt kommunisere keiserlige beslutninger.

Magistros: en høy verdighet for det meste av det 9. og 10. århundre. *Magistros* mistet noe av sin prestisje i løpet av det 11. århundre og ble da generelt tildelt hoffmenn og embedsmenn.

Megas hetaireiarches: kommandør for *hetaireia* (se over) ansvarlig for sikkerheten ved palasset.

Miliaresion (fl. *miliaresia*): (fra latin: *miliarensis*) sølvmynter som ble preget mellom det 8. og 11. århundre.

Mimesis: «imitasjon»; viser her til en litterær konvensjon sentrert rundt etterligningen av klassiske og bibelske tekster.

Misthophóroi/*misthophorikōn*: begrep brukt for å betegne utenlandske krigere som tjente mot betaling; leiesoldater (se. s.24)

Mitiation: «innkvartering»; forpliktelse påført jordeiere om å innkvartere militærenheter på egen eiendom. Fritak fra *mitiation* kunne bevilges i keiserlige krysobuller (se over).

Nobellimos: en verdighet rangert i slutten av det 9. århundre mellom de av kaisar og kouropalatēs (se over). Tidligere forbeholdt for keiserfamilien, men i den siste tredjedelen av det ellefte århundre ble den også tildelt øverste militære kommandanter, slik som den fremtidige keiser Alexios Komnenos.

Nomisma (fl. *nomismata*): betyr generelt «mynt», men spesifikt brukt om standard gullmynter på 24 karat som dannet grunnlaget for det bysantinske pengevesenet.

Patrikios: en høy verdighet som hentyder til det republikanske romerske patrisiatet. Tildelt de høyest rangerte embetsmennene i det 10. århundre, men mistet gradvis sin betydning i det 11. århundre, og forsvant etter det 12.

Pélekys: «øks» (se s. 50). Opphav til betegnelsen Pelekyfóroi («øksebærere») som ble benyttet om væringene (se s. 7)

Petsjenegene: et halvnomadisk tyrkisk folkeslag fra de sentralasiatiske steppene.

Pharganoi: Trolig tyrkisk folkeslag fra Ferghana-dalen i Sentral-Asia.

Phrángoi: «frankere».

Prōtopatharios: en av de høyeste verdighetene mellom det 8.-12. århundre, tildelt generaler og provinsielle guvernører, så vel som til utenlandske fyrster.

Rhoga (fl. *rhogai*): en form for lønn eller stipend som hovedsakelig ble betalt i kontanter til soldater og sivile embetsmenn. Det kunne også være en statlig årlig inntekt oppnådd gjennom kjøp av et verv eller en tittel. *Rhogai* til høyere embetsmenn og verdighetsholdere ble betalt i en seremoni ved palasset uken før palmesøndag.

Rhomphaia (fl. *rhomphaiai*): sigdformet trakisk langsverd brukt i det 4. århundre f.Kr. Ikke dokumentert som bysantinsk våpen, men ble brukt som generell våpenbetegnelse av forfattere som fulgte idealet om *mimesis* (se over). Tilsynelatende brukt av Michael Psellos for å betegne stridsøksen til væringene (se s. 49f.)

Rhōs: «rus'»: innbyggerne i det opprinnelig flerkulturelle samfunnet Rus, opprettet gjennom forening mellom skandinaviske migranter og den opprinnelige slaviske og finsk-ugriske befolkningen. Etnonymet stammer fra det vanlige begrepet for skandinaver i østersjøområdet (finsk: *ruotsi*), som ble overført til skandinaviske immigranter i Øst-Europa, og siden tatt opp av bysantinerne (se s. 5f.)

Sebastokrator: verdighet innført av Alexios I Komnenos for sin bror Isaakios. Under de komnenske keiserne (se over) var *sebastokrator* den høyeste tittelen (etter medkeiser og senere *despotes*) som ble tildelt keiserens sønner og brødre.

Sebastos: den greske gjengivelsen av latinsk *augustus*; gjenoppstod i det 11. århundre som en verdighet.

Seldsjukkene: Et dynasti oppkalt etter en forfar ved navn Seljuk tilhørende det tyrkiske nomadefolket Oghuz. Beseiret den bysantinske hæren ved Manzikert i 1071 og erobret store deler av det sentrale Anatolia hvor de etablerte sultanatet Rūm.

Skaramangion: hoffdrakt; en beltebelagt tunika med lange, vide ermer og med splitt foran, bak eller på sidene. En lilla *skaramangion* kunne bare bæres av keiseren, som også kunne bære en i gull eller rød, mens hoffmennene bar *skaramangia* i en rekke farger.

Spatharios (fl. *spatharioi*): «Sverdbærere»; opprinnelig en type vaktstyrker, men fra 10. århundre betegnet det en verdighet.

Strategos (fl. *strategoï*): «General» av et *thema* (se under) eller kontingent fra en *thema*.

Stratēlatēs: «general»; betegnet i det 10.-11. århundre en general eller øverstkommanderende, som *Stratēlatēs* i øst eller vest.

Symmachoi/Symmachiōn: «allierte»; brukt for å betegne utenlandske støttetropper (se s. 22).

Tagma (fl. *tagmata*): stående profesjonelle kavaleriregimenter under direkte keiserlig kommando. Opprettet i det 8. århundre av Konstantinos V som en motvekt til *strategoï* (se over) i *themata* (se under). Ved slutten av det 10. århundre ble *tagmata* stasjonert gjennom rikets provinser. Ved det 11. århundre ble begrepet brukt generelt for alle stående enheter, samtidig som skillet mellom *themata* og *tagmata* forsvinner.

Tauroskýthai: «tauriske skytere»; brukt som synonymt til *Rhōs* i kilder fra det 9. og 10. århundre. Michael Psellos bruker det for å betegne væringene (se s. 5f.)

Thema (fl. *themata*): imperiets provinser, hvis antall hadde økt ved det sene 11. århundre. Begrepet refererte også til hærstyrken stasjonert i en gitt provins, selv om dette systemet for organisering gradvis ble oppløst i løpet av det 11. århundre.

Topotērētēs: hovedsakelig offiserer som bisto kommandøren av en *tagma* (se over).

Toulmatzoi: «dalmatere»; i antikken en folkegruppe fra området langs den østre adriaterhavskysten (se Haldon, *Theory and practice*, 259, fnt. 71).

Tzikouri: tveegget bysantinsk stridsøks (se s.16)

Varángoi: «væringere»; etnonym for skandinaver. Brukt om både skandinaviske og angelsaksiske leiesoldater i den bysantinske hæren. Oppstår i det 11. århundre for å skille skandinaver fra *Rhōs* (se s. 5f.)

Vestiaritai: en gruppe keiserlige vaktstyrker og fiskale embetsmenn. Attestert i kildene fra midten av det 11. århundre da den erstattet *Manglabitai* (se. s. 71).

Xenikoi: «fremmede»; «utlendinger».

Xiphos: «sverd»; brukt som generell våpenbetegnelse av forfattere som fulgte idealet om *mimesis* (se over). Tilsynelatende brukt av Michael Psellos og Anna Komnena for å betegne stridsøksen til væringene (se s. 46.)

8. Referanser

8.1. Primærkilder

For primærkilder er verkene oppført med konvensjonell tittel etterfulgt av utgavene det henvises til. Greske utgaver er transkribert.

Actes de Lavra. Première Partie: Des Origines à 1204 (Archives de l'Athos 5), red. Paul Lemerle, André Guillou, Nicolas Svoronos & Denise Papachryssanthou. Paris, 1970.

Actes de Vatopédi 1. Des Origines à 1329 (Archives de l'Athos 21), red. Jacques Bompaire, Jacques Lefort, Vassiliki Kravari, & Christophe Giros. Paris, 2001.

Amatus Casinensis, *L'Ystoire de li Normant*:

Aimé, moine du Mont-Cassin. *L'Ystoire de li Normant et la chronique de Robert Viscart*, red. J.J. Champollion-Figeac. Paris: Société de l'histoire de France, 1835.

Anna Komnena, *Alexias*:

Anne Comnène. *Alexiade (règne de l'empereur Alexis I Comnène 1081-1118)*, bd. 1-3, red. Bernard, S. J. Leib. Paris: Les Belles Lettres, 1937–1945.

Basilicorum libri Lx, red. Herman Jan Scheltema, Douwe Holwerda & N. van der Wal, Groningen: J.B. Wolters, 1985.

Bryennios, *Hyle historias*:

Nicéphore Bryennios. *Histoire*, red. Paul Gautier, (Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Bruxellensis 9). Brüssel, 1975.

Byzantina engrapha tēs monēs Patmou 1. Autokratorika, red. Branusēs, Eras L. Athen: Ethnikón Hídryma Ereunôn, Kéntron Byzantinôn Ereunôn, 1980.

Chiaka analekta:

Χιακά ανέλεκτα, red. Kōnstantinos Kanellakēs. Athen: 1890.

De administrando imperio, (Corpus Fontium Historiae Byzantinae: Series Washingtonensis; vol. 1), red. Romilly James Heald Jenkins & Gyula Moravcsik. Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1967.

De ceremoniis:

Constantine Porphyrogenetos - The Book of Ceremonies, red. Anne Moffatt & Maxeme Tall. Byzantina Australiensia. Leiden: Brill, 2017.

Egils saga Skalla-Grímssonar, red. Sigurður Nordal, *Íslenzk Fornrit 2*, Reykjavík, 1933.

«Epistole inedite di Michele Psello III», red. E. V. Maltese. *Studi italiani di filologia classica* III, 6 (1988), s. 110–134.

Epistoliers Byzantins Du X Siecle, red. Jean Darrouzes. Paris: Institut Francais D'Etudes Byzantines, 1960.

Flateyjarbók (Fsk.) bd. I-IV red. Sigurður Nordal. Reykjavík: Flateyjarútgáfan, Prentverk Akraness, 1944-1945.

Jarteinabók Þorláks byskups önnur: Biskupa sögur II. Hungrvaka. Þorláks saga byskups in elzta. Jarteinabók Þorláks byskups in forna. Þorláks saga byskups yngri. Þorláks saga byskups C. Þorláks saga byskups E. Páls saga byskups. Ísleifs þátr bykups. Latínubrot um Þorlák bykup, red. Ásdís Egilsdóttir. *Íslenzk Fornrit* 16. Reykjavík: Hið Íslenzka Fornritafélag, 1998.

Kekaumenos, *Strategikon*:

Kekaumenos, *Consilia et Narrationes*, red. Charlotte Roueché. Sharing Ancient Wisdoms (SAWS), 2013. <https://ancientwisdoms.ac.uk/library/kekaumenos-consilia-et-narrationes/index.html>

Ioannes Kinnamos, *Epitomé tōn katorthōmátōn*:

Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum. Red. August Meineke. Bonn: Corpus scriptorum historiae Byzantinae, 1836.

John Kinnamos. *Deeds of John and Manouel Comnenus*. Red. Charles M. Brand. Comombia University Press. New York: 1976.

Ioannes Skylitzes, *Synopsis historion*:

Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum, (Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Berolinensis 5), red. Hans Thurn, Berlin: 1973.

John Skylitzes. *A Synopsis of Byzantine History, 811–1057*, red. John Wortley. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Ioannes Zonaras, *Epitome Historion*:

Ioannis Zonarae Epitomae historiarum 3. Libri XIII–XVIII, (Corpus scriptorum historiae Byzantinae [31]). red. Theodor Büttner-Wobst. Bonn: 1897

«La Diataxis de Michel Attaliatē», red. Paul Gautier. I *Revue des études byzantines* 39 (1981): 5-143.

Leon Diakonos, *Historia*:

The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century, red. Talbot, Alice-Mary, og Denis F. Sullivan. Dumbarton Oaks Studies. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2005.

Michael Attaleiates, *Historia*:

Michael Attaleiates. *The History*, red. Anthony Kaldellis and Dimitris Krallis. Cambridge, Massachusetts; London: Harvard University Press, 2012.

Michaēl Glyka Stichoi hous egrapse kath'on kateschethēkairon, (Epistēmōnikēpetēris Philosophikēs Scholēs. Aristoteleion Panepistēmion. Parartēma 3), red. Eudothos Th. Tsolakēs, Thessaloniki: 1959.

Michael Psellos, *Chronographia*:

Michel Psellos. *Chronographie: ou, Histoire d'un siècle de Byzance (976-1077)*. Bind 1-2, red. Emile Renauld. Paris: Société d'édition Les Belles Lettres, 1926.

Michaelis Pselli Scripta minora magnam partem adhuc inedita II: Epistulae (Orbis Romanus 12), red. Eduard Kurtz & Franz Drexl. Milano: 1941.

Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, bd. 5, red. Georg Heinrich Pertz. Hannover: 1844.

Morkinskinna (Msk.) red. Ármann Jakobsson & Þórður Ingi Guðjónsson. 2 bind. Reykjavík: Íslenzk Fornrit, 2011.

Niketas Choniates, *Historia*:

Nicetae Choniatae Historia. Red. Jan Louis van Dieten. 2 bind. *Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Berolinensis*, vol. 11,1–2. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1975.

Novum Testamentum Graece Ed. 2, Prolegomenis renovatis textuque denuo correcto.ed. Red. Constantin von Tischendorf. Lipsiae: Tauchnitz, 1862.

Povest' vremennykh let:

The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text. Ovsersatt av Samuel Hazzard Cross & Olgert P. Sherbowitz-Wetzor. Cambridge, Mass.: The Mediaeval Academy of America, 1953.

Pseudo-Kodinos, *De officiis*:

Pseudo-Kodinos. *The Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies*, red. Ruth J. Macrides, J. A. Munitiz og Dimitar Angelov. Farnham/Burlington (VT): Ashgate Variorum, 2013.

Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte. 3 bind. Redigert av Reinhold Rau. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1955.

Russkaja Pravda: Die Russkaja Pravda – ein mittelalterliches Rechtsdenkmal (Rechtshistorische Reihe 321), red. Günter Baranowski. Wiesbaden: Rechtshistorische Reihe, 2005.

Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum: Danmarkshistorien*, red. Karsten Friis-Jensen & Peter Zeeberg. 2 bind. København: G. E. C. Gads Forlag, 2005.

Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages (Skp.):

Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages 2. Poetry from the Kings' Sagas 2,1, red. Margaret Clunies Ross. Turnhout: Brepols, 2009.

Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages 7,1. Poetry on Christian Subjects 1: The Twelfth and Thirteenth Centuries, red. Margaret Clunies Ross. Turnhout: Brepols, 2007.

Skylitzes continuatus:

Byzantium in the Time of Troubles: The Continuation of the Chronicle of John Skylitzes (1057-1079) (Medieval Mediterranean, vol. 120), red. Eric McGeer & John W. Nesbitt, Leiden: Brill, 2020.

Snorre, *Heimskringla* (Hsk.)

Snorre Sturlason. *Snorre Sturlasons Kongesagaer*, overs. Anne Holtsmark & Didrik Arup Seip, red. Finn Hodnebo, Oslo: J.M. Stenersens Forlag A.S., 2012.

Sverris saga (Íslenzk Fornrit 30), red. Þorleifur Hauksson. Reykjavík: 2007.

The Universal History of Step'anos Tarōnec'i: Introduction Translation and Commentary, red. Tim Greenwood. Oxford: Oxford University Press, 2017.

Theodore psalter: electronic facsimile, red. Charles Barber. University of Illinois Press in association with the British Library, 2000.

Theodoricus monachus. *Historia de antiquitate regum Norwagiensium. I Monumenta historica Norvegiæ*, red. Gustav Storm, s. 1-68. Kristiania (Oslo): A.W. Brøgger, 1880.

Three Byzantine Military Treatises, red. George T. Dennis. Washington D.C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1985.

William of Malmesbury. *Gesta regum anglorum. The History of the English Kings 1.*, red. R. A. B. Mynors, R. M. Thomson & M. Winterbottom. Oxford: Oxford University Press, 1998.

8.2. Litteratur

Abrams, Lesley. «Connections and Exchange in the Viking World.» *Byzantium and the Viking World*, red. Fedir Androshchuk, Jonathan Shepard, & Monica White, 37-52. Uppsala: Uppsala Universitet, 2016.

———. «Diaspora and Identity in the Viking Age.» *Early Medieval Europe* 20, no. 1 (2012): 17-38. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0254.2011.00333.x>.

Anderson, Jeffrey C. «On the Nature of the Theodore Psalter.» *The Art Bulletin* 70, no. 4 (1988): 550–68. <https://doi.org/10.2307/3051102>.

Andersson, Thorsten. «Roden – Ruotsi.» *Namn och Bygd* 89 (2001): 153–154.

- Androshchuk, Fedir & Köroğlu, Gülgün. «A Viking sword-bearing resident of southern Asia Minor?» *Byzantium and the Viking World*, red. Fedir Androshchuk, Jonathan Shepard, & Monica White, 215-240. Uppsala: Uppsala Universitet, 2016.
- Androshchuk, Fedir. «What Does Material Evidence Tell Us About Contacts Between Byzantium and the Viking World?» *Byzantium and the Viking World*, red. Fedir Androshchuk, Jonathan Shepard, & Monica White, 91-116. Uppsala: Uppsala Universitet, 2016.
- Angold, Michael. *The Byzantine Empire 1025–1204: A Political History*. London Publishing Group, 1984.
- Audy, Florent. «How Were Byzantine Coins Used in Viking-Age Scandinavia?» *Byzantium and the Viking World*, red. Fedir Androshchuk, Jonathan Shepard, & Monica White, 141-168. Uppsala: Uppsala Universitet, 2016.
- Babuin, Andrea. «Later Byzantine Arms and Armour.» *A Companion to Medieval Arms and Armour*, red David Nicolle, 97-104. Boydell Press, 2002.
- Bagge Sverre. «Harald Hardråde i Bysants – To fortellinger, to kulturer». I Øyvind Andersen og Tomas Hagg (Red.), *Hellas og Norge – Kontakt, Komparasjon, Kontrast*. 169-192. Bergen: Klassisk Institutt - Universitet i Bergen, 1990.
- . *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*. Berkeley: University of California Press, 1991.
- Beck, Hans Georg. *Byzantinisches Gefolgschaftswesen*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1965.
- Beyschlag, Siegfried. «Möglichkeiten mündlicher Überlieferung in der Königssaga.» *Arkiv för nordisk filologi* 68 (1953): 109-139.
- Birkenmeier, John W. *The Development of the Komnenian Army: 1081–1180* (History of Warfare v. 5). Leiden, Boston, & Köln: E. J. Brill, 2002.
- Blöndal, Sigfús. *The Varangians of Byzantium*, red. Benedikt S. Benedikz. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
- Bury, J. B. *The Imperial Administrative System in the Ninth Century, with a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos*. London: Published for the British Academy by Henry Frowde, 1911.
- Cacharelias, Dimitris. «The Mount Athos Esphigmenou 14 Codex: Pagan and Christian Myth in Middle Byzantine Manuscript Illumination.» Avhandling, (uidentifisert forlag), 1999.
- Cheyne, Jean-Claude. *Pouvoir et contestations à Byzance (936–1210)*. Paris: Université 9, 1990.

- Ciggaar, Krijnie N. *Western Travellers to Constantinople: The West and Byzantium, 962-1204: Cultural and Political Relations (The Medieval Mediterranean 10)*. Leiden/New York: Brill, 1996.
- Colomba S. «Il Vangelo e la Beatitudine.» *Bell'Italia a Ravenna* Nr. 19 (April 1998): 72-95.
- D'Amato, Raffaele. «The Betrayal: Military Iconography and Archaeology in the Byzantine Paintings of the 11th - 15th c. AD Representing the Arrest of Our Lord.» I *Weapons Bring Peace? Warfare in Medieval and Early Modern Europe*, s. 69-96, 2013.
- . *The Varangian Guard: 988 – 1453* (Men-at-arms series 459). Oxford: Osprey Publishing, 2010.
- Davidson, Hilda Roderick Ellis. *The Viking Road to Byzantium*. London: Rowman & Littlefield Publishers, Incorporated, 1976.
- Dawson, Timothy G, & Graham Sumner. *By the Emperor's Hand: Military Dress and Court Regalia in the Later Romano-Byzantine Empire*. Frontline Books, 2016.
- Dawson, Timothy G. «Suntagma Hoplôn: The Equipment of Regular Byzantine Troops, c. 950 – c. 1204.» *Companion to Medieval Arms and Armour*, 2002.
- . «The Myth of the 'Varangian Rhomphaía': A Cautionary Tale.» *The Varangian Voice* no. 22 (May 1992): 24-26.
- Demus, Otto. *Byzantine Mosaic Decoration: Aspects of Monumental Art in Byzantium*. Boston Book & Art Shop, 1955.
- Felix, Wolfgang. *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert: Geschichte der politischen Beziehungen von 1001 bis 1055*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1981.
- Franklin, Simon, og Jonathan Shepard. *The Emergence of Rus' 750–1200*. London: Longman, 1996.
- Fruento, Armando, Luigi Corbani, Elisabetta Roffia, Paolo Mantegazza, Roberto Schmid, og Pier Angelo Donati. *Milano capitale dell'impero romano (286-402 d.c.)*. Milano: Silvana Editore, 1990.
- Guilland, Rodolphe. «III: Curopalate.» I *Titres et fonctions de l'Empire byzantin*. London: Variorum collected studies series 50, 1976, s. 187–249.
- . «XX: Grand Interprète.» I *Titres et fonctions de l'Empire byzantin*, London: Variorum Collected Studies Series 50, 1976, s. 17–26.
- . *Recherches sur les institutions byzantines*, vol. 1. Berlin: Akademie-Verlag, 1967.
- Haldon, John F. «Military Service, Military Lands and the Status of the Soldiers.» *Dumbarton Oaks Papers* 47 (1993): 1–67.

- . «Some Aspects of Byzantine Military Technology from the Sixth to the Tenth Centuries.» *Byzantine and Modern Greek Studies* 1, nr. 1 (Januar 1975): 11-47. DOI: 10.1179/030701375790158220.
- . «Theory and Practice in Tenth-Century Military Administration: Chapters II, 44 and 45 of the Book of Ceremonies.» *Travaux et Mémoires* 13 (2001): 201-352.
- . *Byzantine Praetorians: An Administrative, Institutional, and Social Survey of the Opsikion and Tagmata, C.580-900*. Poikila Vyzantina, Volum 3. R. Habelt, 1984.
- . *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204*. London: UCL Press, 1999.
- Heebøll-Holm, Thomas Kristian. «Priscorum quippe curialium, qui et nunc militari censentur nomine. Ridderne i Danmark i 1100-tallet.» *Historisk tidsskrift* 109 (2009): 21–69.
- Hunger, Herbert. «On the Imitation (Μίμησις) of Antiquity in Byzantine Literature.» *Dumbarton Oaks Papers* 23–24 (1969–1970): 15–38.
- . *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner. Erster Band. Philosophie – Rhetorik – Epistolographie – Geschichtsschreibung – Geographie*. München: Byzantinisches Handbuch 5,1, 1978.
- Jakobsson, Sverrir. «Byzantium, the Rus, and Medieval Typologies of the Other.» (Juni 2023). DOI: 10.54664/MKNH6280.
- . «Emperors and Vassals.» *Byzantinische Zeitschrift* 110, nr. 3 (Januar 2017). DOI: 10.1515/bz-2017-0019.
- . «The Varangian Legend: Testimony from the Old Norse Sources.» *Byzantium and the Viking World* (Studia Byzantina Upsaliensia, 16), red. Fedir Androsjtsjuk, Jonathan Shepard og Monica White, 345-62. Uppsala: Uppsala Universitet, 2016.
- . *The Varangians: In God's Holy Fire*. New Approaches to Byzantine History and Culture. Palgrave Macmillan Cham, 2020.
- Jankowiak, Marek. «Byzantine Coins in Viking-Age Northern Lands.» *Byzantium and the Viking World* (Studia Byzantina Upsaliensia, 16), red. Fedir Androschchuk, Jonatahn Shepard og Monica White, 117-139. Uppsala: Uppsala Universitet, 2016.
- Jeffreys, Michael J. & Marc D. Lauxtermann. *The Letters of Psellos: Cultural Networks and Historical Realities*. Oxford Studies in Byzantium. Oxford, New York: Oxford University Press, 2017.
- Jensen, Kurt Villads. «Danmarks krigshistorie før 1600.» I *Danmarks krigshistorie 1. 700–1814*, redigert av Ole Frantzen og Knud V. J. Jespersen, 20–155. København: Gads Forlag, 2008.
- Jerphanion, Guillaume de. *Les églises rupestres de Cappadoce: Texte*. Bind 1-2. Bibliothèque archéologique et historique, bind 2; bind 5. Paris: Geuthner, 1932.

- Jesch, Judith. *Ships and Men in the Late Viking Age: The Vocabulary of Runic Inscriptions and Skaldic Verse*. Woodbridge, 2001.
- Kaldellis, Anthony. *The Argument of Psellos' Chronographia*. Leiden: Brill, 2021.
- Kazhdan, Alexander. «Ethnology.» *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford: Oxford University Press, 1991. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195046526.001.0001/acref-9780195046526-e-1765>.
- . «Kouropalates.» *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford: Oxford University Press, 1991. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195046526.001.0001/acref-9780195046526-e-2947>.
- . «Foreigners.» *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford: Oxford University Press, 1991. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195046526.001.0001/acref-9780195046526-e-1945>.
- . «Hetaireia.» *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford: Oxford University Press, 1991. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195046526.001.0001/acref-9780195046526-e-2281>.
- . «Kekaumenos.» *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford: Oxford University Press, 1991. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195046526.001.0001/acref-9780195046526-e-2816>.
- . «Latins and Franks in Byzantium: Perception and Reality From The Eleventh To The Twelfth Century.» *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, red. Angeliki E. Laiou og Roy Parviz Mottahedeh, 123–44. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001.
- . «Spatharios.» *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford: Oxford University Press, 1991. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195046526.001.0001/acref-9780195046526-e-5076>.
- Kolias, Taxiarchis G. *Byzantinische Waffen: Ein Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung*. Wien: Byzantina Vindobonensia, 1988. (Byzantina Vindobonensia 17).
- Krag, Claus. «Harald Hardrådes ungdomsår og kongesagaene». *Collegium Medievale* 11, (9–31). Oslo: Society of Medieval Studies, 1999.
- Kühn, Hans-Joachim. *Die byzantinische Armee im 10. und 11. Jahrhundert: Studien zur Organisation der Tagmata* (Byzantinische Geschichtsschreiber. Ergänzungsband 2). Wien: Byzantinische Geschichtsschreiber, 1991.
- Larsson, Mats. «Nyfunna runor i Hagia Sofia.» *Fornvännen* nr. 84 (1989): 12-14.

- . *Runstenar och utlandsfärder: Aspekter på det senvikingatida samhället med utgångspunkt i de fasta fornlämningarna* (Series in 8° 18). Stockholm: Acta archaeologica Lundensia, 1990.
- Liddell, Henry George, Robert Scott, Henry Stuart Jones, og Roderick McKenzie. *Greek-English Lexicon, Ninth Edition with a Revised Supplement*. Washington D.C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1940.
- Liebeschuetz, John Hugo Wolfgang Gideon. *Barbarians and Bishops: Army, Church, and State in the Age of Arcadius and Chrysostom*. California: Clarendon Press, 1990.
- Liestøl, Aslak. «Øks.» I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Fra vikingetid til reformationstid*, red. Finn Hodnebo, 649–660. Oslo: Gyldendal, 1976.
- Loud, Graham. *The Age of Robert Guiscard: Southern Italy and the Northern Conquest*. 1st utgave. London: Routledge, 2009.
- Magdalino, Paul. *The Empire of Manouel I Komnenos 1143–1180*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Maguire, Henry. «The Mosaics of Nea Moni: An Imperial Reading.» *Dumbarton Oaks Papers* 46 (1992): 205–14. <https://doi.org/10.2307/1291653>.
- Makrypoulias, Christos G. «Boots on the Ground: Byzantine Infantry in the Eleventh Century.» I *War in Eleventh-Century Byzantium*, red. Georgios Theotokis og Marek Meško, 241-266. Abingdon: Routledge, 2021.
- Malmer, Brita. «Imitations of Byzantine Miliaria Found in Sweden.» I *Studies in Northern Coinage of the Eleventh Century*, red. C. J. Becker, 9-28. København: 1981.
- Mango, Cyril. «Discontinuity in Byzantium.» *Byzantium and the Classical Tradition*, red. M. Mullett og R. Scott, 48–57. Birmingham: Centre for Byzantine Studies, 1981.
- McGeer, Eric. *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1995.
- Minorsky, Vladimir. *Studies in Caucasian History* (Cambridge Oriental Series, no. 6). Cambridge: Cambridge University Press, 1977
- Moravcsik, Gyula. *Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*. 2nd ed. Berlin: Berliner byzantinistische Arbeiten, 1958.
- Mouriki, Doula. *The Mosaics of Nea Moni on Chios*. Bd. 1. (Fourth Series: Byzantine Monuments) Athen: Commercial Bank of Greece, 1985.
- Munch, P. A. «Kritiske undersøgelser om vore Kongesagaers Fremstilling af Harald Sigurdssøns (Haardraades) Bedrifter i den græske Kejsers Tjeneste.» I *Samlede Afhandlinger*, bd. 1, 505–554. Christiania (Oslo): 1873.

- Müller, Klaus E. *Geschichte der antiken Ethnographie und ethnologischen Theoriebildung. Von den Anfängen bis auf die byzantinischen Historiographen. Teil II.* (Studien zur Kulturkunde, vol. 52.) Wiesbaden: 1980.
- Oikonomides, Nicolas. «L'évolution de l'organisation administrative de l'Empire byzantin au XIe siècle (1025–1118).» *Travaux et Mémoires du Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance* 6 (1976): 125–152.
- . «Some Byzantine State Annuitants. Epi Tes (Megales) Hetaireias and Epi Ton Barbaron.» *Byzantina Symmeikta* 14 (2001): 9–28.
- . «Title and Income at the Byzantine Court.» I *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, red. Henry Maguire, 199–215. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1994.
- . *Les Listes De Préséance Byzantines Des Ixe Et Xe Siècles: Introd. Texte Traduction Et Commentaire.* Paris: Éditions du Centre national de la recherche scientifique, 1972.
- Ostrogorsky, George. *History of the Byzantine State.* Oversatt av Joan Hussey. Oxford: Basil Blackwell, 1968.
- Parani, Maria G. *Reconstructing the Reality of Images: Byzantine Material Culture and Religious Iconography 11th-15th Centuries.* Leiden: Brill, 2003.
- Pedersen, Anne. «Scandinavian Weaponry in the Tenth Century: The Example of Denmark.» I *A Companion to Medieval Arms and Armour*, red. David Nicolle, 25-35. Suffolk: Boydell Press, 2002.
- Pelekanidis, S. M., P. C. Christou, Ch. Tsioumis, and S. N. Kadas. *The Treasures of Mount Athos, Illuminated Manuscripts: The Monasteries of Iveron, Saint Pantaleimon, Esphigmenou, and Chilandari*, vol. 1-2. Athen, 1975.
- Petersen, Jan. *De norske vikingesverd: en typologisk-kronologisk studie over vikingetidens våben.* Kristiania (Oslo): 1919.
- Piltz, Elisabeth. «Byzantium and *He taktike episteme* as a cognitive reference for Varangian military tactics.» I *The Martial Society: Aspects of Warriors, fortifications and social change in Scandinavia*, red. L. Holmquist Olausson og M. Olausson, 145-158. Stockholm: Stockholm University, 2009.
- Pritsak, Omeljan. «Scythians.» *The Oxford Dictionary of Byzantium.* Oxford University Press, 1991. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195046526.001.0001/acref-9780195046526-e-4863>.
- Pryor, John H., and Elizabeth Jeffreys. *The Age of the δρόμων: The Byzantine Navy ca 500–1204.* Leiden, 2006.

- Rance, Philip. «Late Byzantine Elites and Military Literature: Authors, Readers and Manuscripts (c.1050-c.1450).» I *A Military History of the Mediterranean Sea: Aspects of War, Diplomacy and Military Elites*, red. Georgios Theotokis and Aysel Yildiz, 255-286. Leiden: Brill, 2018.
- Riant, Paul. *Skandinavernes Korstog og Andagtsrejser til Palaestina (1000–1350)*. København: J.H. Schubothe, 1868.
- Rodgers, N. A. M. «Cnut's Geld and the Size of Danish Ships.» *The English Historical Review* 110 (1995): 392–403.
- Romanelli, Pietro & Nordhagen, Per Jonas. *S. Maria Antiqua*. Roma: 1999.
- Roueché, Charlotte. «The Literary Background of Kekaumenos.» I *Literacy, Education and Manuscript Transmission in Byzantium and Beyond* (The Medieval Mediterranean, 42), red. Catherine Holmes & Judith Waring, 111–138. Leiden/Boston/Köln: Brill, 2002.
- . «The Place of Kekaumenos in the Admonitory Tradition.» I *L'éducation au gouvernement et à la vie. La tradition des »règles de vie« de l'Antiquité au Moyen Âge*, red. Paolo Odorico, 129–144. Paris: Autour de Byzance, 2009.
- Samarrai, Alauddin Ismail. *Arabic Sources on the Norse. English Translation and Notes Based on the Texts Edited by Alexander Seippel in Rerum normannicarum fontes Arabici*. Avhandling. University of Wisconsin, 1959.
- Scheel, Roland. «Concepts of cultural transfer between Byzantium and the north». *Byzantium and the Viking World*, red. Fedir Androshchuk, Jonathan Shepard, & Monica White, 53-87. Uppsala: Uppsala Universitet, 2016.
- . «Jenseits der 'Warägergarde': Skandinavien zwischen Byzanz und dem Westen.» I *Menschen, Bilder, Sprache, Dinge. Wege der Kommunikation zwischen Byzanz und Westen 2: Menschen und Worte* (Byzanz zwischen Orient und Okzident 9,2.) red. Falko Daim mfl., 153-170. Mainz: 2018.
- . *Skandinavien und Byzanz: Bedingungen und Konsequenzen mittelalterlicher Kulturbeziehungen* (Historische Semantik 23). Frankfurt: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015.
- . «Deconstructing *Væringjasaga*: Byzantine and Old Norse Perspectives on the Varangians and on Haraldr Sigurðarson.» *The Making of the Eastern Vikings – Rus' and Varangians in the Middle Ages* (Medieval Identities: Socio-Cultural Spaces Vol. 12), red. Sverrir Jakobsson, Thorir Jonsson Hraundal & Daria Segal, 151-169. Turnhout: Brepols, 2023.
- Schlumberger, Gustave, L. *L'épopée byzantine*, bind. III. Paris, Éditions de la Nouvelle revue, 1905.
- . *Sigillographie de l'Empire Byzantin*. Paris: E. Leroux, 1884.

- Schorkowitz, Dittmar. «Cultural Contact and Cultural Transfer in Medieval Western Eurasia.» *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia* 40 (2012): 84–94.
- Schramm, Gottfried. *Altrußlands Anfang. Historische Schlüsse aus Namen, Wörtern und Texten zum 9. und 10. Jahrhundert* (Rombach Wissenschaften. Reihe Historiae 12). Freiburg im Breisgau: Rombach Wissenschaften, 2002. "
- Schreiner, Peter. «Zur Ausrüstung des Kriegers in Byzanz, im Kiever Rußland und in Nordeuropa nach bildlichen und literarischen Quellen.» I *Les pays du Nord et Byzance (Scandinavie et Byzance). Actes du colloque nordique et international de byzantinologie. Tenu à Upsal 20–22 avril 1979*, red. Rudolf Zeitler, 215–236. Uppsala: Uppsala Universitet, 1981.
- Schug-Wille C. *L'arte bizantina*, Milano, Rizzoli, 1970.
- Shandrovskaja, Valentina, S. «The Seal of Michael, Grand Interpreter of the Varangians.» *Byzantium and the Viking World*, red. Fedir Androshchuk, Jonathan Shepard, & Monica White, 305-312. Uppsala: Uppsala Universitet, 2016.
- Shchhavelev, Aleksey. «A Seal of Byzantine 'Translator of the English' Patrikios Sphen: Its Date and Socio-Cultural Context.» *Byzantine and Rus' Seals. Proceedings of the International Colloquium on Rus'-Byzantine Sigillography*, red. Hlib Ivakin, Nikita Khrapunov & Werner Seibt, 193-200. Kyiv: Sheremetievs' Museum, 2015.
- Shepard, Jonathan. «Byzantium's Last Sicilian Expedition: Sylitzes' Testimony.» *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici*, Ser. NS, vol. 14/16 (1977): 145-159.
- . «The English and Byzantium: A Study of Their Role in the Byzantine Army in the Later Eleventh Century.» *Traditio* 29 (1973): 53–92.
- . «The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium.» I *Anglo-Norman Studies 15: Proceedings of the XV Battle Conference and of the XI Colloquio Medievale of the Officina di Studi Medievali*, red. Marjorie Chibnall, 275–305. Woodbridge: Boydell Press, 1993.
- . «Yngvarr's Expedition to the East and a Russian Inscribed Stone Cross.» *Saga-Book of the Viking Society* (1984–1985): 222–292.
- Sigurðsson, Jón Viðar. *Norsk Historie 800–1300. Frå høvdingemakt til konge- og kyrkjemakt* (Samlagets Norsk historie 800–2000 1). Oslo: Samlaget, 1999.
- Snædal, Thorgunn. «Runes from Byzantium: reconsidering the Piraeus lion.» *Byzantium and the Viking World*, red. Fedir Androshchuk, Jonathan Shepard, & Monica White, 187-214. Uppsala: Uppsala Universitet, 2016.
- Spatharakis, Iohannis. *Byzantine wall paintings of Crete*, vol.1. London: Pinadar Press, 1998.
- Stender-Petersen, Adolf. «Die Väringer und Kylfinger.» *Varangica*, red. Adolf Stender-Petersen, 89–113. Århus: Bianco Lunos bogtrykkeri, 1953.

- Storm, Gustav. «Harald Hardraade og væringene i de græske keisers tjeneste.» *Historisk Tidsskrift*, 2. Rekke, 4. bind. Kristiania (Oslo): Carl C. Werner & Co, 1884.
- Székely, György. *Hungary and Sweden. Early Contacts, Early Sources*. Budapest: Cambridge University Press, 1975.
- Theotokis, Georgios. *Norman Campaigns in the Balkans, 1081-1108* (Warfare in history, vol. 39.). Woodbridge: Boydell & Brewer Ltd, 2014.
- Thierry Nicole. *La Cappadoce de l'antiquité au Moyen Age*. Turnhout: Brepols, 2002.
- Thomsen, Vilhelm. «Det russiske rigets grundlæggelse ved Nordboerne.» *Samlede Afhandlinger* 1. 231-414. København: 1909.
- Torfæus, Tormod. *Norges Historie*, Bd. 5. Bergen: Vigmostad & Bjørke, 2011.
- Treadgold, Warren T. *Byzantium and Its Army. 284-1081*. Stanford: Stanford University Press, 1995.
- . «Notes on the Numbers and Organisation of the Ninth-Century Byzantine Army.» *Greek, Roman and Byzantine Studies* 21 (1980): 269-285.
- Tsamakda, Vasiliki. *The Illustrated Chronicle of Ioannes Skylitzes in Madrid*. Leiden: Alexandros, 2002.
- Tsolakes, Eudothos. «To problema tou Synechiste tes Chronographias tou Ioannou Skylitse». *Hel-lenika* 18 (1964): 79-83.
- Watson, Carolyn Joslin. «The Program of the Brescia Casket.» *Gesta* 20, no. 2 (1981): 283-98. <https://doi.org/10.2307/766938>.
- White, Hayden, «The Question of Narrative in Contemporary Historical Theory». *History and Theory* 23:1 (1984), 1-33.
- Wolf, Kenneth Baxter. *Making History: The Normans and Their Historians in Eleventh-Century Italy*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2016.
- Zacos, Georgios & Nesbitt, John, W. *Byzantine Lead Seals*, vol. 2,1. Bern: Benteli, 1984.

